

**TURUN
YLIOPISTO**

Orientalismin alaviite

Viiteapparaatti Englannin itämaisessä kertomaperinteessä 1782–1816

Tuominen Mikael

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, yleinen historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2022

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, yleinen historia

Tuominen Mikael

Orientalismin alaviite:

viiteapparaatti Englannin itämaisessa kertomaperinteessä 1782–1816

91 sivua, 3 kuvaa, 1 taulukko

Tutkielma käsittelee romantiikan ajan Englannin itämaista kertomusperinnettä ja erityisesti viiteapparaattia, joka toi aikakauden orientalistiseen kaunokirjallisuuteen tietokirjallista ainesta. Tutkielma esittää, että 1700–1800-lukujen vaihteessa syntyi uusi kaunokirjallisuuden lajityyppi, näennäistieteellinen itämainen romanssi. Tutkielmassa kartoitetaan genren nousua ja tuhoa sekä viiteapparaatin moninaisia käyttötapoja ja sisältöjä.

Kaikki Aasiaan liittyvä oli 1700-luvun Euroopassa valtavan suosittua. Markkinoille ilmaantui *Tuhat ja yksi yötä* -jäljitelmiä, joita markkinoitiin itämaisina mutta jotka enimmäkseen olivat eurooppalaisten itse kirjoittamia. Alkuun mielikuvitukselliset ja epäuskottavat kertomukset muuttuivat vuosisadan lopulta lähtien yhä asiantuntevammiksi. Niiden suosiota joudutti tieteellisen orientalismin eli itämaiden tutkimuksen nousu sekä lisääntynyt poliittinen ja taloudellinen vuorovaikutus Euroopan ja Aasian välillä.

Englantilaisen harrastelijaorientalisti William Beckfordin itämainen romanssi *Vathek* ilmestyi 1786. Teoksessa oli suuri määrä ”arvioivia ja selittäviä viitteitä”, jotka oli lisännyt kirkonmies ja yleisoppinut Samuel Henley. Kirjasta tuli suosittu ja se sai joukon jäljittelijöitä, joista tässä tutkielmassa laajimmin käsitellään Robert Southeyn *Thalaba the Destroyer* (1801) sekä Lordi Byronin lukuisia Osmanivaltakuntaan sijoittuvia runoja (1813–1816). *Vathekista* poiketen Southey ja Byron kirjoittivat itse sekä leipätekstin että viitteet.

Aineiston perusteella itämaisten romanssien viitteiden pääasialliset funktiot olivat: valheelliset tai liioitellut väitteet teoksen itämaisesta alkuperästä; lukijan huomion ohjaaminen miljöökuvauksen tarkkuuteen; kritiikin ennakoiminen ja siltä puolustautuminen; lähteisiin viittaaminen; ideologiset kannanotot teoksen aihepiiriä koskien; kirjoittajan julkisuuskuvan rakentaminen; sekä asiantuntevan ja objektiivisen yleisvaikutelman luominen.

Näennäistieteellisen itämaisen romanssin kukoistuskauti jäi lyhyeksi. Southeyn ja Byronin viitteet saivat ristiriitaisen tai jopa vihamielisen vastaanoton. Samalla tieteen ja kaunokirjallisuuden välinen ero terävöityi viiteapparaatin jäädessä leimallisesti vain tieteelliseen kirjallisuuteen kuuluvaksi tekstilajiksi. Kaunokirjallisuus alettiin ymmärtää omalakisiksi luokaksi, jonka ei enää tarvinnut oikeuttaa olemassaoloon tietokirjallisella aineksella tai väitteillä todenperäisyydestä.

Avainsanat: orientalismi, romanssit (kirjallisuudenhistoria), historiankirjoitus, parateksti, viitteet, Englanti

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Itämaisia käännöksiä ja väärennöksiä	5
1.2	Alkuperäisaineisto ja tutkimuskirjallisuus	9
1.3	Keskeisiä käsitteitä: orientalismi, itämaat ja romanssi	12
1.4	Orientalismin koulukunnat ja kontekstit	15
1.5	Historian vaikeasti hahmotettavat rajat	17
1.6	Kysymyksenasettelu, menetelmät ja tutkielman rakenne	20
2	Näennäistieteellisen itämaaromantiikan synty	23
2.1	William Beckford ja kalifi Vathekin historia	23
2.2	Samuel Henley ja julkaisematon käsikirjoitus	26
2.3	Jäljittelijät astuvat näyttämölle	30
2.4	Yhteenveto	32
3	Viitteiden teemat ja funktiot	33
3.1	Tekstin alkuperä	33
3.1.1	<i>"Arabialainen kertomus, julkaisemattomasta käsikirjoituksesta"</i>	33
3.1.2	<i>Southey ottaa kunnian itselleen</i>	36
3.1.3	<i>Byron vihjaa mutta ei väitä</i>	37
3.2	Todentuntu ja tieto	39
3.2.1	<i>Sanaselitykset ja käännökset</i>	39
3.2.2	<i>Faktan ja fiktion päällekkäisyys</i>	41
3.2.3	<i>Lähdeviitteet</i>	43
3.2.4	<i>Silminnäkijätodistus</i>	46
3.3	Tulkinnat ja mielipiteet	47
3.3.1	<i>Kritiikiltä puolustautuminen ja lukijan ohjailu</i>	47
3.3.2	<i>Southey modernismin asialla</i>	49
3.3.3	<i>Byron pettyy Kreikkaan ja uskontoon</i>	52
3.4	Kirjailijan arvo	55
3.4.1	<i>Itämaisten romanssien kirjoittajat ja lukijat</i>	55
3.4.2	<i>Orientalisteja ja herrasmiehiä</i>	57
3.4.3	<i>Byronilainen sankari</i>	60

3.5	Tieteen ja taiteen rajankäynti	62
3.5.1	<i>Tieteelliset tyylikeinot</i>	62
3.5.2	<i>Imperialistinen objektiivisuus</i>	66
3.6	Yhteenveto	70
4	Näennäistieteellisen itämaaromantiikan loppu	73
4.1	Southeyn ja Byronin aikalaisvastaanotto	73
4.2	Genren kuihtuminen	75
5	Loppuluku	77
5.1	Synteesi	77
5.2	Mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita	80
5.3	Miksi viitteitä kannattaa lukea?	81
	Lähteet	83
	Alkuperäislähteet	83
	Aikalaislähteet	83
	Tutkimuskirjallisuus	85
	Muut lähteet	91

1 Johdanto

”Itämainen kertomus” oli 1700-luvun Euroopan suosituimpia kaunokirjallisia lajityyppejä. Sen lähtölaukauksena oli ranskaksi 1704–1717 ilmestynyt *Tuhat ja yksi yötä*.¹ Kirjasta tuli niin suosittu, että eurooppalaiset alkoivat kirjoittaa samanhenkisiä teoksia itse. Vuosisadan loppuun mennessä Euroopan itämaiselle kertomusperinteelle oli muotoutunut rikas ja omaleimainen perinne. Aikalaisyleisö oli kiinnostunut itämaista, ja itämaiset kertomukset tyydyttivät uteliaisuuden viihdyttävällä tavalla. Englannissa tuli jopa tavaksi varustaa fiktiiviset itämaiset kertomukset lähdeviitteillä ja muilla selityksillä.² Tutkielmani aiheena ovat William Beckfordin ja Samuel Henleyn *Vathek* (1786), Robert Southeyn *Thalaba the Destroyer* (1801) sekä Lordi Byronin vuosina 1813–1816 julkaistut ”turkkilaiset kertomukset” sekä niiden lukuisat loppuviitteet, joita tarkastelen romantiikan ajan tiedekäsitysten ja kirjallisen kulttuurin kontekstissa.

1.1 Itämaisii käännöksiä ja väärennöksiä

Varhaismodernilla ajalla Euroopan ja islamin suhdetta määritteli Osmanivaltakunnan asema. Se oli sotilaallinen suurvalta ja maailman suurimpia valtioita.³ Euroopassa itään suhtauduttiin outona ja eksoottisena alueena, eikä sen sisäistä monimuotoisuutta kunnolla tunnettu tai ymmärretty.⁴ Turkkilaiset oli tapana kuvata karkeiksi ja julmiksi, ja suhteita myrkyttivät molemminpuolinen uskonnollinen suvaitsemattomuus sekä jatkuvat sodat.⁵ Toisaalta tietämättömyyteen ja epäluuloon sekoittui vilpittönnä uteliaisuutta ja jopa ihailua. Kun kiinnostus itämaita kohtaan 1600-luvun viimeisinä vuosina kasvoi, Osmanivaltakunta kykeni sotilaallisella voimallaan edelleen vakavasti uhkaamaan Kaakkois- ja Keski-Euroopan kristittyjen valtioiden olemassaoloa.⁶ 1700-luvun loppuun mennessä asetelma oli muuttunut ja Euroopan johtoasema käynyt ilmeiseksi. Osmanien perinteinen ylemmydentunne ja itsevarmuus vaihtuivat pelkoon, kun taas Lähi-idässä matkustaneet eurooppalaiset näkivät yhä enemmän todisteita islamilaisen maailman suhteellisesta takapajuisuudesta ja heikkenemisestä.⁷

1 Irwin 1994, 237–238; Dobie 2008, 25. Dobie käyttää genrestä nimeä “the Oriental tale”.

2 Irwin 1994, 252.

3 Irwin 1994, 14–15; Hourani 1991, 136–139. Taageperan (1978) mukaan Osmanien valtakunta oli vuonna 1550 pinta-alaltaan maailman suurin ja vuonna 1600 maailman kolmanneksi suurin valtio. Vuosina 1550–1600 valtakunnan pinta-ala jatkoi kasvuaan, muttei yhtä nopeasti kuin Venäjän ja Espanjan.

4 Shojania 2012.

5 Hourani 1991, 136–139.

6 Irwin 1994, 15.

7 Hourani 1991, 137–138.

Taantumisestaan huolimatta Osmanivaltakunta oli yhä suurvalta. Sen kulttuuri oli rikas ja omintakeinen. Toisin kuin Intia, Lähi-itä ei ennen ensimmäistä maailmansotaa joutunut Euroopan suoraan alaisuuteen. Intiassa brittiläiset siirtomaaherrat olivat ehdottomassa valtasemassa paikallisiin nähden ja kasvavat teollisuuskeskukset rakennettiin eurooppalaistyyllisiksi kaupungeiksi. Lähi-idässä ehdot saneli Osmanivaltakunnan keisari, jonka uudistusohjelmat olivat kylläkin riippuvaisia eurooppalaisista neuvonantajista. Kristityn Euroopan ja islamilaisen Lähi-idän vuorovaikutusta 1700-luvulla leimaakin molemminpuolinen lainaaminen, jossa ulkomaiset vaikutteet täydensivät omaa taide- ja aatehistoriallista perinnettä sitä kuitenkaan korvaamatta. Osmanivaltakunnassa tämä näkyi esimerkiksi varakkaiden kristittyjen tavoittelemana länsimaisena koulutuksena sekä hienoisena eurooppalaisena vaikutuksena suurkaupunkien taiteessa ja arkkitehtuurissa.⁸ Euroopassa vastaavaa suuntausta on ollut tapana kutsua orientalismiksi.⁹

Barthélemy d’Herbelot’n ja Antoine Gallandin neliosainen *Bibliothèque orientale* (”Itämainen kirjasto, eli yleinen tietosanakirja kaikesta idän kansojen tapoihin liittyvästä”) julkaistiin Ranskassa vuonna 1697. Teos saavutti välitöntä suosiota, ja sen ilmestymistä pidetään tieteellisen orientalismin alkuna. D’Herbelot’n tärkeimmän aineiston muodosti islamilaisen maailman kirjallisuus, ja historiankirjoituksen ohella hän referoi laajasti itämaista mytologiaa ja kaunokirjallisuutta. Kirjalla oli huomattava vaikutus eurooppalaisten käsityksiin itämaista, ja moni kirjailija mallinsi miljöökuvauksensa d’Herbelot’n pohjalta. *Bibliothèque orientale* pysyi Euroopassa standardilähteenä 1800-luvun alkuun saakka.¹⁰ Kirjan levikkiä rajoitti kuitenkin sen korkea hinta, ja Gallandin kuoltua Ranskan tieteellinen orientalmi väliaikaisesti lamaantui. Uusintapainosten korjaukset ja päivitykset olivat saksalaisten ja hollantilaisten tutkijoiden käsialaa.¹¹

Galland julkaisi vuosina 1704–1717 ranskankielisen käännöksen *Tubannesta ja yhdestä yöstä*.¹² Suora käännös se ei ollut, sillä Galland laajensi suppeat, muistiinpanomaiset¹³ alkutekstit eurooppalaisia odotuksia vastaavaksi kaunokirjallisuudeksi. Alkukielen arkisen dialogin sijaan hän pani itämaiset hahmonsä puhumaan hovien koukeroisella, mahtipontisella ylätyylillä.¹⁴ Koska miljöö oli yleisölle

8 Hourani 1991, 136–163.

9 Vrt. ”arabisti” eli arabian kieleen erikoistunut henkilö; ”klassisti” eli antiikin tutkija jne.

10 Said 1979, 63–67; Irwin 1994, 14–15; Shojania 2012.

11 Irwin 2006, 116.

12 Dobie 2008, 25.

13 Arabiankielinen *Tubat ja yksi yötä* oli rahvaan kirjallisuutta, jota ammattiviihdyttäjät kertoivat yleisölle ääneen. Tätä perua on tarinan toistuva keskeytyminen jännittävässä kohdassa — näin yleisö saatiin paikalle seuraavanakin päivänä. (Irwin 1994; *Tubat ja yksi yötä* 2010, Hämeen-Anttilan johdanto.)

14 Aravamudan 2008, 237–238. MacCary (1998, 84–85) kirjoittaa, että varhaismodernin Euroopan hovien palvelusväkeä kannustettiin huoliteltuun ja nokkelaan kielenkäyttöön. Näin suositteli mm. Baldassare Castiglione teoksessaan *Hovimies* (1528, suom. 1957). Tyyli siirtyi pian kaunokirjallisuuteen, kuten

vieras, Galland pyrki tarinan puitteissa vaiivikkaa selittämään itämaisia käytäntöjä ja käsitteitä. Lisäksi hän liitti kokoelmaan muista lähteistä löytämiään tarinoita, tunnetuimpina *Ali Baba*, *Aladdin* ja *Sindbad merenkulkija*.¹⁵ Gallandia onkin vain hieman liioitellen kutsuttu *Tubannen ja yhden yön* todelliseksi luojaksi.¹⁶

Itämaisia aiheita oli käsitelty eurooppalaisessa kaunokirjallisuudessa jo ennen Gallandia. *Tubannen ja yhden yön* suosio oli kuitenkin omassa luokassaan. Se nosti itämaisyyden pitkäkestoiseksi, koko kulttuurielämän lävistäneeksi villitykseksi, jonka vaikutus ulottui musiikista vaatetukseen ja arkkitehtuurista pornografiaan. Vaikka ranskankielinen *Tubat ja yksi yötä* oli eurooppalaistettu tulkinta, sitä luettiin eräänlaisena itämaiden oppikirjana.¹⁷

Ennen pitkää markkinoille ilmaantui Galland-pastisseja. Useimmat niistä olivat eurooppalaista tuotantoa, vaikka tarinoita mainostettiin käännöksinä. Yksinomaan Ranskassa tällaisia tekstejä julkaistiin vuosisadan mittaan liki 700.¹⁸ Ensimmäiset itämaiset pastissit olivat hyvin epäuskottavia eivätkä juuri muistuttaneet aitoa Lähi-idän kirjallisuutta. Kirjallisista esikuvista tärkeimpiä olivat eurooppalaiset sadut ja myöhemmin myös Euroopan oma itämainen kertomusperinne. Suosittuja aiheita olivat erilaiset surrealistiset ja satiiriset juonikuviot sekä haaremineitojen kyltymätön seksuaalisuus. Vuosisadan puolivälissä lajityyppi omaksui valistusajattelun piirteitä, ja siitä tuli Voltairen (1694–1778) kaltaisten älykköjen harjoittaman kulttuurikritiikin ja filosofisen pohdiskelun väline.¹⁹ Varhaisessa vaiheessa itämaisyyden ei siten sanottavasti kytkeytynyt todelliseen Lähi-itään vaan merkitsi vapautta realismin ja sovinnaisuuden rajoista. Vuosisadan lopulla alkoi ilmaantua aiempaa uskollisempia, realistiseen miljöökuvaukseen pyrkiviä jäljitelmiä.²⁰ Galland oli punonut selitykset osaksi tarinaa. Nyt ne siirtyivät sivun alareunaan tai kirjan loppuun, mikä toi niihin näennäisen objektiivista ja jopa tieteellistä sävyä. Juoni ei enää rajoittanut tietoiskujen pituutta tai aihepiiriä, ja äärimmillään viitteitä oli teoksessa enemmän kuin varsinaista kertomusta. Selitysten ja lähdeviitteiden käyttö varhaismodernissa kaunokirjallisuudessa oli muutenkin hyvin yleistä. Itämaiseen kirjallisuuteen ne ilmaantuivat kuitenkin verrattain myöhään.

Shakespearen *Hamlettiin* (n. 1600), joka toki myös kertoo kuninkaallisista. *Tubat ja yksi yötä* sen sijaan sisältää monenlaisia henkilöihahmoja: kuninkaita ja kerjäläisiä, oppineita ja raakalaisia. Kiinnostavasti itämaihin assosioitu kukkiva puhetapa on siis oikeastaan Euroopan hoveista peräisin.

15 Irwin 1994, 14–20; Fulford 2008, 213–214; Aravamudan 2008, 237–238.

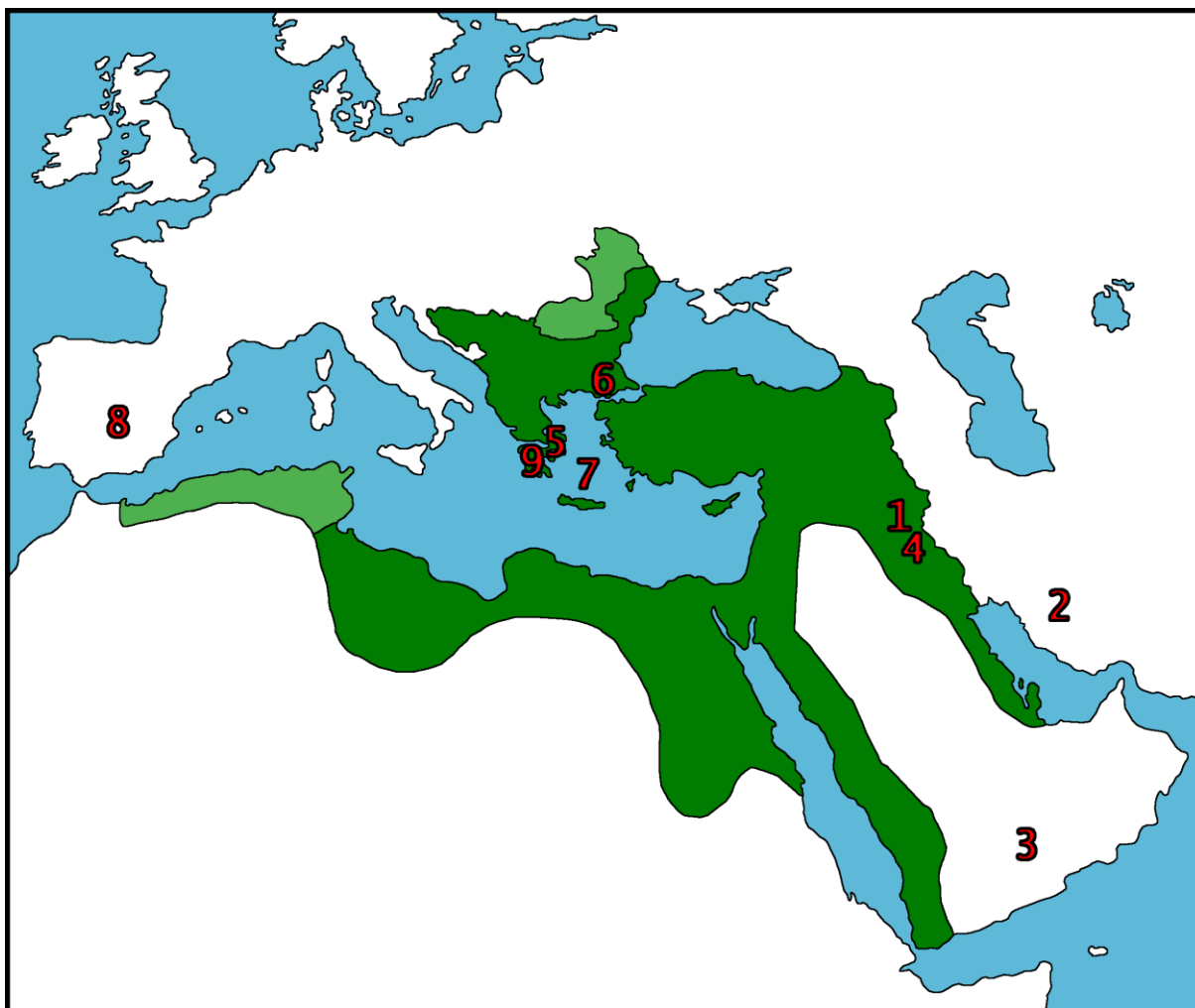
16 Irwin 1994, 14.

17 Landry 2008, 171; Ikonen 2010, 93–97.

18 Irwin 1994, 239–245.

19 Ikonen 2010, 93, 96–97, 186–187.

20 William Beckfordin ja Samuel Henleyn *The History of the Caliph Vathek* oli itämaisista kertomuksista siihen mennessä todenmukaisin ja asiantuntevin. (Irwin 1994, 15, 252; Leask 2005.)

Kuva 1. Osmanivaltakunta noin vuonna 1800. Vasallit on merkitty vaaleanvihreällä.

Numerot merkitsevät tutkielman aineistoon kuuluvien kertomusten tapahtumapaikkoja.²¹

1. *Vatbek* — Samarran kaupunki, kertomuksen pääasiallinen tapahtumapaikka.
2. *Vatbek* — Istakhrin rauniot, portti ”alisen tulen palatsiin”; Vathekin etsinnän päätepiste.
3. *Thalaba the Destroyer* — ”Iremin paratiisi”, myyttinen kaupunki Hadhramautin maakunnassa.
4. *Thalaba the Destroyer* — Bagdad, jonne Thalaba vaeltaa tutkimaan Babylonin raunioita.
5. *The Giaour* — Ateena, missä Byron kuuli turkkilaisten tavasta heittää avionrikkojanaiset mereen.
6. *The Bride of Abydos* — Abydos, rauniokaupunki Hellespontin niemimaan kärjessä.
7. *The Corsair* — Kreikan saaristo, minne Byron on merirosvodraamansa sijoittanut.
8. *Lara* — Byron ei nimeä tapahtumapaikkaa mutta vihjaa Espanjan suuntaan.
9. *The Siege of Corinth* — Korintin kaupunki, jonka turkkilaiset valtasivat 1715.

²¹ Oma piirrokseni. Alkuperäinen karttapohja: *Wikimedia Commonsin* nimim. Esemono.

1.2 Alkuperäisaineisto ja tutkimuskirjallisuus

Tutkielman alkuperäisaineiston muodostavat William Beckfordin ja Samuel Henleyn *Vathek*²² (1786), Robert Southeyn *Thalaba* (1801) sekä Lordi George Byronin *The Giaour* (1813), *The Bride of Abydos* (1813), *The Corsair* (1814), *Lara* (1814) ja *The Siege of Corinth* (1816). Kaikki neljä kirjailijaa olivat englantilaisia. Olen valinnut teokset seuraavin perustein: 1) englanninkielinen ensijulkaisu, 2) itämainen aihepiiri, 3) viiteapparaatin runsas käyttö, 4) romanttinen estetiikka ja aikakausi ja 5) teoksen huomattava suosio ja laaja käsittely tutkimuskirjallisuudessa.²³ Thomas Mooren *Lalla Rookh* (1817) luetaan usein lähdeviitteisen itämaaromantiikan keskeisimpiin klassikoihin, mutta olen jättänyt sen aineistosta pois, sillä Moore oli irlantilainen eikä englantilainen.

Vathekista käytän vuoden 1786 ensipainosta, jonka loppuviitteet ovat kaikkein seikkaperäisimmät. Alkuperäinen laitos oli aikanaan vaikutusvaltaisin versio, jota mm. Lordi Byron omissa teoksissaan mainosti.²⁴ *Thalabasta* käytettävissäni ei valitettavasti ole alkuperäistä kirjaa tai edes valokuvia siitä, vaan käytän ensimmäiseen painokseen perustuvaa Project Gutenbergin verkkoversiota.²⁵ Byronin kirjoista olen päätyneet käyttämään myöhäisempiä mutta kuitenkin suhteellisen varhaisia laitoksia. Vuosina 1813–1815 loppuviitteitä tulee lähes jokaisessa uusintapainoksessa lisää ja niiden määrä kasvaa moninkertaiseksi. Samalla viitteet siirtyvät sivun alalaidasta kirjan loppuun. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla viitteiden määrä ja sisältö vaikuttaisi pitkälti vakiintuneen.²⁶ Ihannelilanteessa kävisin läpi kaikki Beckfordin, Henleyn, Southeyn ja Byronin elinaikana ilmestyneet laitokset ja vertailisin niiden eroja. Alkuperäisaineiston kerääminen ja eri laitosten johdonmukainen läpikäyminen ja fyysinen tutkiminen on Suomesta käsin kuitenkin vaikeaa. Saatavillani olevat skannaukset ja litteroidut versiot ovat jossain määrin satunnaisesti valikoituneita, mikä harmillisesti saattaa hieman vääristää johtopäätöksiäni.

22 Teoksen koko nimi on *An Arabian Tale, from an Unpublished Manuscript with Notes Critical and Explanatory. The History of Caliph Vathek* oli leipätekstin otsikko. Valfrid Hedmanin suomentama *Hirnuvaltias* ilmestyi 1923. Käytän tässä kuitenkin nimeä *Vathek*, joka on tutkimuskirjallisuudessa yleisin.

23 *Lara* ei sijoitu itämaille vaan kertoo aatelismiehestä, joka palaa kotiin pitkältä matkalta. Matkakohdetta tai kodin sijaintia Byron ei mainitse, mutta kertomuksen voi tulkita jatko-osaksi ”hiljan ilmestyneelle runolle; onko näin [– –] jää lukijan arvioitavaksi?”. Viitteitä ja muita selityksiä on parhaimmillaankin ollut ilmeisesti vain muutama: lyhyt alustus kehottaa lukijaa arvaamaan, kuka on teoksen kirjoittaja ja minkä runon tarinaa se jatkaa (Byron & Rogers 1814). Vaikka *Lara* jää tutkielman aihepiirin ulkopuolelle, käsittelen sitä lyhyesti, sillä se on perinteisesti luettu Byronin itämaisten kertomusten joukkoon.

24 Graham 2001, 12–15; Landry 2008, 185.

25 Lähden oletuksesta, että *Thalaban* verkkoversio pyrkii mahdollisuuksien mukaan jäljittelemään alkuperäistä taittoa rivinvaihtojen ja sisennyksien suhteen.

26 Vertailua voi tehdä *Internet Archive* -sivustolla, jonne on tallennettu useita 1800-luvun alun painoksia Byronin teksteistä. Valitettavasti ihan kaikkia painoksia ei sivustolta löydy. *The Siege of Corinthista* käytettävissäni ovat vain ensimmäinen ja toinen laitos, joiden viitteet ovat täsmälleen samanlaiset.

Analyysini kohteena ovat itämaisten romanssien kynnystekstit (engl. *paratext*, ransk. *paratexte*) ja erityisesti viiteapparaatti. Viiteapparaatilla tarkoitan lähdemerkintöjä ja muita huomautuksia, jotka on merkitty sivun (ala)reunaan tai luvun tai kirjan loppuun, juonellisen kertomuksen ulkopuolelle, ja jotka tekstin sijoittelun tai täsmällisten viittausten avulla on sidottu tietyn, suhteellisen rajatun leipätekstin osan yhteyteen. Gerard Genetten mukaan paikallisuus on viiteapparaatin keskeinen ominaispiirre.²⁷ Parateksti vaikuttaa tapaan, jolla lukija tulkitsee leipätekstiä; se on vertauskuvallinen kynnys, jonka ylitse lukijan on astuttava päästäkseen sisälle teokseen.²⁸ Kun useimmat kynnystekstit koskevat yleisellä tasolla koko kirjaa, on viiteapparaatti paljon täsmällisempi tehokeino ja voi kommentoida jopa vain yhtä sanaa, tai olla itsessään vain yhden sanan mittainen.²⁹ Loppuviitteet muodostavatkin tämän tutkielman pääasiallisen alkuperäisaineiston. Muita kynnystekstejä ja leipätekstiä esittelen lyhyesti silloin, kun se on viitteiden sisällön ja niissä esitettyjen argumenttien ymmärtämisen kannalta välttämätöntä.

Esseessään *Footnote: A Curious History* (1997) Antony Grafton kuvailee lähdeviitteitä historian tutkimuksen sivutuotteeksi ja jätteeksi. Niiden luominen on aluksi jännittävää, mutta muuttuu ajan myötä liukuhihnamaiseksi rutiiniksi, johon sen enempää kirjoittaja kuin lukijakaan ei jaksakaan kiinnittää huomiota.³⁰ Näin oli jo romantiikan vuosina: teoksessaan *Grammar of the English Language* William Cobbett kehotti välttämään ”tähtiä [*]”, sillä ne keskeyttävät tekstin luonnollisen virran ja todistavat kirjoittajan kyvyttömyydestä hallita ajatuksiaan — eikä niitä yleensä edes lueta.³¹ Nigel Leaskin mielestä ”kaunokirjallinen alaviite” oli tekstilaji, jonka katoamista kukaan ei jäänyt suremaan.³² Graftonin mukaan ”historioitsijoilla ei kuitenkaan ole varaa ummistaa silmiään jätetuotteilta ja niiden poisheittämiseltä”, ovathan arkeologitkin tehneet roskatunkioista, käymälöistä ja viemäreistä monenlaisia arvokkaita löytöjä.³³

Perinteisen käsityksen mukaan tarinoiden kertominen on inhimillisen kommunikaation yleismaailmallinen piirre. Näin kaunokirjallisuuden historia ulottuisi esihistoriaan saakka. Walter Benjaminin mukaan romaanin genren synty johti tarinankertojan katoamiseen, kun kuulijalla (lukijalla) ei enää ollut kokemuksellista yhteyttä kertojaan tai kertomistapahtumaan.³⁴ Kynnystekstin voisi siten tulkita yritykseksi palauttaa kertojan ja vastaanottajan välinen suora

27 Genette 2001, 319.

28 Genette 2001, 1–15.

29 Genette 2001, 319–320.

30 Grafton 1997, 5–6.

31 Chatsiou 2014, 641.

32 ”The age of the literary footnote draws to an unlamented close.” Leask 2005, 188.

33 Grafton 1997, 5–6.

34 Goody 2006, 3, 16.

kommunikaatio. Spontaaniiin keskusteluun verrattuna se on kuitenkin yksipuolinen ja viiveellä tapahtuva kommunikaation muoto, eikä kerran painettu teksti enää muutu. Franco Morettin toimittamassa tiiliskivessä *The Novel* Jack Goody sitä paitsi kiistää tarinankertomisen yleismaailmallisuuden. Goodyn mukaan esikirjallisilla kulttuureilla ei yleensä ole ”fiktioon” tai ”kaunokirjallisuuteen” vertautuvaa kommunikaation kategoriaa ja avoimen sepitteellisiä tarinoita kerrotaan lähinnä lapsille. Myytit ja sankaritarut eivät esikirjallisesta näkökulmasta ole fiktiota, sillä ne kertovat ihmisille heidän menneisyydestään ja suhteestaan ylluonnolliseen. Ne ovat lisäksi luonteeltaan sirpaleisia ja usein sisäisesti ristiriitaisia. Vasta kirjallisissa kulttuureissa nousee esiin ajatus harmonisesta, kronologisesti etenevästä kokonaisuudesta.³⁵

Goodyn teesi pakottaa kysymään, onko kynnystekstillä ja leipätekstillä ratkaisevaa eroa. Viitteiden kohdalla rajanveto on erityisen vaikeaa, sillä usein ne kytkeytyvät tiukasti yhteen ainoaan leipätekstin sanaan tai virkkeeseen ja ovat mielekästä luettavaa vain vastaavaa leipätekstiä vasten tulkittuina. Genette pohdiskeleekin, ovatko viitteet kynnystekstejä ensinkään, jos kirjailija itse on ne lisännyt jo leipätekstin kirjoitusvaiheessa, vai tulisiko niitä pitää parenteeseihin (sulkujen sisään merkittyyntekstiin) vertautuvana väliaikaisena haarana tai kiertotienä.³⁶ Toisaalta aineistossani nousee kerta toisensa jälkeen esiin kynnystekstien huomattava itsenäisyys. Monet itämaisten romanssien loppuviitteistä ovat täysin ymmärrettäviä ilman leipätekstiäkin, usein myös selvästi leipätekstiä kiinnostavampia ja paremmin kirjoitettuja.

Teemu Ikonen (2010) pohdiskelee, miksi kynnystekstejä pitäisi ylipäätään lukea: ”esipuhetta voi harvoin pitää luotettavana tulkintana sitä seuraavasta tekstistä. Jos näin olisi, miksi enää lukea koko tekstiä? Saadakseen havainnollistetun kuvan esipuheen totuudesta? Esipuhetta on siten tulkittava aivan kuten sen perään liitettyä, itse teokseksi ja varsinaiseksi kertomukseksi kutsuttua tekstiä, mikä antaa aiheen etsiä tekstin ulkoreunaa uudelleen.”³⁷ Useimmissa aineistoni teksteissä on vain lyhyet esipuheet tai sitten esipuhetta ei ole lainkaan.³⁸ Loppuviitteet korvaavat esipuheen välineenä, jolla kirjoittaja hylkää kertojainänsä ja osoittaa sanansa suoraan lukijalle. Olisi silti väärin kuvitella, että viitteet sellaisenaan antavat paikkansapitävän ja tyhjentävän kuvan kirjailijan toimintaympäristöstä ja tavoitteista. Niitä voidaan ymmärtää vain aikakauden kirjallisia ja tieteellisiä käytäntöjä sekä kirjoittajien henkilöhistoriaa vasten tarkasteltuna, eikä aina silloinkaan.

35 Goody 2006, 3–16.

36 Genette 2001, 328.

37 Ikonen 2010, 63.

38 Poikkeuksena Lordi Byronin *The Corsair*, jossa on 7-sivuinen omistuskirjoitus.

Euroopan itämaista kertomusperinnettä on tutkittu itsenäisenä lajityyppinä melko vähän. Useimmin aihetta on käsitelty joko *Tuhannen ja yhden yön* näkökulmasta tai imperialismiin kaunokirjallisenä ilmentymänä. Laaja-alaisten yleisesitysten puuttuessa hahmottelen itämaisten romanssien historiaa ja konteksteja lähinnä Beckfordin, Henleyn, Southeyn ja Byronin teoksia käsittelevien tapauskertomusten³⁹ sekä orientalismiin ja romantiikan ajan kirjallisuuteen kytkeytyvän tutkimuksen⁴⁰ kautta. Mainittujen teosten lisäksi käytettävissäni on muutamia aikalaislähteissä julkaistuja kirja-arvioita ja tutkimuskirjallisuudessa siteerattua kirjeenvaihtoa. Niiden pohjalta hahmottelen kirjailijoiden motiiveja ja heidän teostensa vastaanottoa, mutta enimmäkseen olen aikalaiskontekstin suhteen aiemman tutkimuskirjallisuuden varassa.

1.3 Keskeisiä käsitteitä: orientalmi, itämaat ja romanssi

Sanalla orientalmi on kaksi erillistä merkitystä. Alkuperäisessä, suppeammassa merkityksessä se tarkoittaa Aasian historian, kulttuurin ja kielten tieteellistä tutkimusta.⁴¹ Laajemmassa merkityksessä kyseessä oli länsimaissa vallinnut taide- ja aatehistoriallinen suuntaus, jonka tunnuspiirteitä olivat itämaita kohtaan koettu mielenkiinto ja jäljittely. Suuntaus oli suosituimmillaan 1700- ja 1800-luvuilla. Nykyään sanalla orientalmi on usein kielteinen sivumerkitys, joka assosioituu etnisiin stereotyyppeihin ja siirtomaajärjestelmään.

Orientalistiselle kaunokirjallisuudelle ei ole vakiintunutta erisnimeä. Esimerkiksi Robert Irwin käyttää nimitystä ”romances in the Oriental mode”.⁴² John Clute ja John Grantin *The Encyclopedia of Fantasy* puolestaan puhuu ”arabialaisista” ja ”itämaisista fantasiaista” (*arabian fantasy, oriental fantasy*) ja näin erottelee toisistaan Lähi- ja Kaukoitään sijoittuvat kertomukset.⁴³ Yleisin englanninkielinen nimitys lienee ”the Oriental tale”.⁴⁴ Lajityypin ehkä tunnetuin edustaja, Voltairein *Zadig ou la Destinée: Histoire Orientale* (1747), on suomennoksessa alaotsikoitu ”itämaiseksi kertomukseksi”.⁴⁵ Itämaisista kertomuksista puhuu ohimennen myös Teemu Ikonen.⁴⁶ Jaakko

39 Esim. Alber 2013; Blackstone 1974; Brown 1938; Châtel 2013; Chatsiou 2014; Folsom 1964; Garber 1981; Landry 2008; Porter 2009; Rumore 2015–2016; Watt 2008a.

40 Esim. Makdisi & Nussbaum 2008 (*The Arabian Nights in Historical Context*); Hourani 1991 (*Islam in European Thought*); Hunter 1990 (*Before Novels*); Irwin 1994 (*Arabian Nights: A Companion*); Kennedy & Warner 2013 (*Scheherazade's Children: Global Encounters with the Arabian Nights*) Maxwell & Trumpener 2008 (*Fiction in the Romantic Period*), Fulford & Kitson 2005 (*Romanticism and Colonialism: Writing and Empire*).

41 Thomas 2014.

42 Irwin, 241.

43 Ashley 1997; Clute 1997.

44 Dobie 2008, 25: ”a major eighteenth-century genre, the Oriental tale”.

45 Voltaire 1918.

46 Ikonen 2010, 66.

Hämeen-Anttila puolestaan puhuu ”pseudo-orientaalisista kertomuksista”.⁴⁷ Tämä ilmaus on periaatteessa tarkka mutta samalla kaikessa anglistisuudessaan kohtuuttoman kulmikas. ”Itämainen kertomus” taas on sikäli harhaanjohtava, että se nostaa ensimmäisenä mieleen aidon aasialaisen kirjallisuuden. Siksi olen päätenyt käyttämään sanaparia ”itämainen romanssi”.

Tuoreemmassa tutkimuksessa ja erityisesti jälkikolonialistisessa perinteessä on ”itämaiden” sijaan usein suosittu termiä ”orientti”. Henkilökohtaisesti vierastan sanaa huonosti suomeen istuvana sitaattilainana. En myöskään itse edusta jälkikolonialistista traditiota ja koen siksi, että orientista puhuminen veisi ajatukset harhaan. Kolmantena ja tärkeimpänä syynä ”itämaat” on *Tubat ja yksi yötä* -pastissien yhteydessä vakiintunut käsite, jota käyttää esimerkiksi Teemu Ikonen *1700-luvun eurooppalaisen kirjallisuuden ensyklopedia*. Pyrin muutenkin tekstissäni välttämään tieteen erikoissanastoa ja mahdollisuuksien mukaan pitäytymään yleiskielessä.

On joka tapauksessa selvää, etteivät ”itämaat” ole todellinen paikka vaan abstraktio, joka pelkistää maantieteellisesti ja kulttuurisesti monimuotoisen alueen helposti hahmotettavaksi monoliittiseksi yksiköksi.⁴⁸ Myös ajan suhteen itämaat ovat muuttumattomat, mikä näkyy esimerkiksi tavassa, jolla populaari mielikuvitus samaistaa toisiinsa pronssikautisen Babylonin ja tuhansia vuosia myöhemmin syntyneen islamilaisen kulttuurin.⁴⁹ Olisi silti väärin sanoa, että itämaat ovat puhdasta fiktiota tai pelkkä fantasia. Käsitteemme niistä on jollain tapaa vuorovaikutuksessa itämaiksi kutsuttujen alueiden todellisuuden ja niistä saatavan tiedon kanssa, mistä romanssien viitekäytäntökin osaltaan kertoo. Tämä erottaa itämaat täysin mielikuvituksen tuotetta olevista miljöistä kuten Atlantiksesta tai modernin tieteis- ja fantasiakirjallisuuden maailmoista.

Aineistossani itämaihin viitataan yleensä sanoilla *Orient* tai *the East*. Kirjoittajat eivät juurikaan vaivaudu määrittelemään itämaiden maantieteellistä rajausta. Laajimmillaan niiden voi ajatella käsittävän kaiken vähänkään aasialaiseen tai islamiin vivahtavan. Näin ne ulottuisivat Japanista Marokkoon ja Keski-Aasiasta Itä-Afrikan kauppatatamiin — ääritapauksessa jopa Grönlantia voitiin käsitellä itämaiden kontekstissa.⁵⁰ *Bibliothèque orientale* kuvailee mm. mogulivaltakuntaa, tataareja, slaaveja ja ”ääri-itää” mutta painottuu Levanttiin,⁵¹ jolla tuohon aikaan tarkoitettiin

47 *Tubat ja yksi yötä* 2010, 8.

48 Ikonen 2010.

49 Esimerkkinä mainittakoon Leonidas Le Cenci Hamiltonin runoteos *Ishtar and Izdubar* (1884), ensimmäinen nykyaikainen tulkinta *Gilgamesh*-eepoksesta. Vaikka kertomus periaatteessa sijoittuu muinaiseen Kaksoisvirranmaahan, pukeutuvat kertomuksen hahmot kuin 1800-luvun turkkilaiset aateliset.

50 Vuonna 1764 julkaistu kokoelma *The Orientalist: A Volume of Tales after the Eastern Tale* sisältää kertomuksen nimeltä *Igluka and Sibberisk: A Greenland Tale* (Watt 2008b, 129).

51 Said 1979, 64.

Välimeren itäistä kolmannesta: Kreikan saaristoa, Turkin etelärannikkoa, Syyriaa, Palestiinaa ja Egyptin pohjoisrannikkoa. Logistisista ja taloudellisista syistä eurooppalaisten mielenkiinto kohdistui juuri rannikkoalueisiin.⁵² Islam samaistettiin Osmanivaltakuntaan,⁵³ joka ulottui Balkanilta Arabian niemimaalle ja Algeriasta Mesopotamiaan (katso sivun 8 karttaa).

Sanaa ”romanssi” käytän sen alkuperäisessä merkityksessä: varhaismodernin kaunokirjallisuuden genremääritelmänä.⁵⁴ Teemu Ikosen mukaan 1700-luvun englanninkielinen fiktio jaettiin periaatteessa kolmeen lajityyppiin. *Novel* (romaani) tarkoitti realistista, ajankohtaista proosaa, joka sijoittui aikalaisille tunnistettaviin puitteisiin. *History* (historia) kertoi fiktiivisistä tapahtumista, mutta väitti kuvaavansa menneisyyttä tarkasti ja todenmukaisesti. Usein tarinat olivat eräänlaisia fiktiivisiä elämäkertoja. *Romance* (romanssi) oli fantastinen ja avoimen fiktiivinen lajityyppi, joka periytyi keskiajan ritariseikkailuista (tunnetuimpana kuningas Arthur). Romanssien tyypillisiä aiheita olivat rakkaus, sankarilliset urotyöt ja yliluonnollinen. Romanssi saattoi olla proosaa, runo tai molempia.⁵⁵ 1700-luvun jälkipuoliskolla kukoistanutta goottilaista kauhua on usein pidetty romanssikirjallisuuden uutena tulemisena.⁵⁶ Tämän tutkielman aineistosta *Vathek* ja *The Giaour* voidaan luokitella gotiikaksi. Runoutta edustavat sekä Southeyn *Thalaba* että Lordi Byronin teokset. *Thalaba* tosin on mitaltaan niin vapaamuotoinen, että sitä voi halutessaan lukea kuin proosaa. Teoksessa on myös goottilaisia aineksia, kuten vampyyreja ja pahoja velhoja.

Käytännössä varhaismodernin kirjallisuuden genererajat olivat hyvin epämääräiset. Romanssilla saatettiin viitata tositapahtumista mukailtuun ihmissuhdekuvaukseen,⁵⁷ ja historiaksi otsikoitu teos saattoi sisältää yliluonnollisia tapahtumia.⁵⁸ Käytänkin sanaa romanssi ennen muuta siksi, että se ankkuroi käsitteistön varhaismoderniin kaunokirjallisuuteen, joka on keskeisimpiä kontekstejani. Romanssi ei siis tässä yhteydessä viittaa rakkauteen ja parisuhteeseen vaan romantiikan ajan

52 Moky 2005 (hakusana ”Levant”); Stearns 2008 (hakusana ”Levant”). Nykyään Levantilla tarkoitetaan lähinnä Välimeren itäistä pohjukkaa: Syyriaa, Libanonia, Israelia, Jordaniaa ja Kyprosta.

53 Varhaiskeskiajan Euroopassa ”saraseeni” viittasi arabeihin, muslimeihin tai molempiin. Kun ristiretkeläiset joutuivat tekemisiin turkinsukuisten seldžukkien perustaman Rumin (Rooman) sulttaanikunnan kanssa 1100-luvulta alkaen, Vähä-Aasiaa alettiin kutsua nimellä Turcia, turkkilaisten maa. Mielleyhtymä voimistui Osmanivaltakunnan nousun myötä (1299–) ja ”turkkilainen” korvasi ”saraseenin” yleisenä muslimia merkitsevänä sanana. Arabeja alettiin reconquistan (päätyi 1492) myötä nimittää maureiksi, joten tässäkin asiayhteydessä ”saraseeni” jäi käytöstä. (Bosworth ym. 1997, 28.)

54 Sana ”romanttinen” on tätä perua ja merkitsee alun perin ”romanssitarinoita muistuttavaa”. Kirjallisuudenlajia kutsuttiin romanssiksi, koska sen edustajat oli latinan sijaan kirjoitettu kansankielellä, mikä Manner-Euroopassa yleensä tarkoitti italian, ranskan ja espanjan kaltaisia romaanisia kieliä.

55 Ikonen 2010, 240–242; Hunter 1990, 23–25.

56 Tieteen termipankki: romanssi.

57 Esim. Delarivier Manleyn *The New Atalantis* (1709). Ks. Ikonen 2010, 241.

58 Esim. Beckfordin ja Henleyn *The History of Caliph Vathek*.

yleiseen estetiikkaan ja kirjallisiin käytäntöihin. Varhaisromantiikan ajan katsotaan alkaneen 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, ja se kukoisti erityisesti Saksassa. Englantiin romantiikka rantautui täydellä voimallaan vasta 1798,⁵⁹ mutta jo 1750–1760-luvuilla syntyneitä goottilaista romaania on usein tarkasteltu romantiikan kontekstissa.⁶⁰ Niinpä aineistoni edustaa romanssikirjallisuutta sekä genrensä että aikalaiskontekstinsa puolesta.

1.4 Orientalismin koulukunnat ja kontekstit

Modernin orientalismin tutkimuksen voi karkeasti ottaen jakaa kahteen koulukuntaan: myönteiseen ja kielteiseen tulkintaan.⁶¹ Jälkimmäistä suuntausta kutsutaan usein jälkikolonialistiseksi koulukunnaksi (*post-colonial studies*). Se näkee 1700–1800-luvuilla kukoistaneen orientalismin oireena Euroopan kasvavasta poliittisesta ja taloudellisesta vaikutusvallasta Lähi-idässä ja korostaa ilmiön moraalisia ongelmia, kuten islamilaisen maailman stereotyyppistä esittämistapaa sekä orientalistisen tutkimusperinteen kytköksiä siirtomaajärjestelmään ja tieteelliseen rasismiin. Koulukunnan ehdoton klassikko on Edward Said, jonka vuonna 1978 julkaistu *Orientalism* on jälkikolonialistisen tutkimuksen perusteos.⁶² Siinä Said esitti paradigman, jonka puitteissa orientalismin tutkimus edelleen pitkälti operoi.⁶³ Saidin mukaan orientalismi ei pelkästään *kuvannut* itämaita vaan pikemminkin *loi* ne tuottamalla tiettyä stereotypiaa ja tiettyjä poliittisia päämääriä palvelevan esityksen Aasiasta. Orientalismin ydinviesti olisi siten ollut eurooppalaisten paremmuus ja tästä kumpuava oikeus hallita muuta maailmaa. Tieteellisen orientalismin tehtäväksi jäi todistaa ylemmydentunne perustelluksi ja tuottaa itämaiden hallitsemiseen tarvittua tietotaitoa.

Tieteellisen analyysin ohella monista Saidin teoksista välittyy tunnepohjainen närkästys sekä länsimaiden ja Lähi-idän välisiin valtasuhteisiin kytkeytyvä polemiikki. Tämä herätti tuoreeltaan paljon arvostelua ja syytöksiä tieteen politisoimisesta.⁶⁴ Yhä elävistä kriitikoista perusteellisin ja kärkkäin lienee Robert Irwin, joka vuonna 2006 julkaisi teoksen *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*. Sen keskeinen teesi on, että Said käsittelee historiaa mutta ei yritä tai edes halua ymmärtää ajan henkeä, vaan arvioi satojen vuosien takaisia tapahtumia nykyajan näkökulmasta. Tieteellisen orientalismin Irwin tulkitsee merkiksi vilpittömästä uteliaisuudesta, jota

59 Tieteen termipankki: romantiikka.

60 Esim. Kiely (1973).

61 Dobie 2008, 25–26.

62 *Orientalismi* ilmestyi suomeksi Kati Pitkäsén käännöksenä vuonna 2011. Käytän kuitenkin alkukielistä versiota, koska Saidin peribrittiläisittäin polveileva proosa ei mielestäni oikein käänny suomeksi.

63 Makdissi & Nussbaum 2008, 1–13.

64 Vaikutusvaltaisimpana kriitikkona Bernard Lewis (1982).

eurooppalaiset kokivat itämaita kohtaan. Orientalistiselle taiteelle ominainen jäljittely puolestaan on tulkittava ihailun osoitukseksi. Irwiniä on edelleen arvosteltu siitä, että hän luetteloi Saidin asiavirheitä kykenemättä kuitenkaan haastamaan jälkikolonialistista teoriaa kokonaisuutena.⁶⁵ Saree Makdisi ja Felicity Nussbaum lisäksi huomauttavat, että vaikka politiikka näyttelee *Orientalismissa* suurta roolia, löytyy Saidin arvokkain oivallus aivan muualta. Tämä oivallus on orientalismin keskittyminen Euroopan ja itämaiden välisiin eroihin eli idän toiseuteen.⁶⁶

Erojen korostaminen ja luominen oli useimpien orientalistien tuotannossa läsnä riippumatta siitä, suhtautuiko tämä itämaihin myönteisesti vai kielteisesti. Esimerkiksi Antoine Galland pohdiskeli *Bibliothèque orientale*n esipuheessa, miksi eurooppalaiset ovat kiinnostuneita itämaista, mutta itämaiden asukkaita ei kiinnosta Eurooppa. Vastauksen Galland löytää itämaisen kulttuurin omavaraisuudesta ja rikkaudesta, minkä vuoksi se ei tarvitse vieraita vaikutteita.⁶⁷ Ylenkatseellisemmat orientalistit taas korostivat Euroopan paremmuutta outoon ja takapajuiseen Lähi-itään nähden. Tämä prosessi ei pelkistänyt vain itämaita — lännen ja idän rajoja määriteltäessä suuri osa Euroopan kansanperinteestä ja todellisuudesta suljettiin normatiivisen länsimaisuuden ulkopuolelle. Lännen piti olla kaikkea sitä, mitä itä ei ollut, ja päinvastoin. Tämä oli mahdollista vain tuottamalla todellisuudelle vieras, järkipärisen ja edistyksellisen Euroopan ihanne.

Orientalistisen kirjallisuuden tutkimus noudattelee usein Saidin *Orientalismin* näkökulmia. Myös tämän tutkielman aineistoa on usein tarkasteltu jälkikolonialistisista lähtökohdista.⁶⁸ Enimmäkseen kuitenkin ohitan nämä teemat, koska niistä ei liene paljoakaan tuoretta sanottavaa. Ylipäätään *Tubat ja yksi yö* -tutkimus on 2000-luvulla vähitellen siirtynyt jälkisaidilaiseen aikaan, jossa hänen havaintonsa muodostavat osan kontekstista mutta eivät sanele analyysin koko sävyä ja näkökulmaa. Kun *Tubatta ja yötä yötä* ja muita arabiankielisiä proosaklassikoita aikanaan käännettiin eurooppalaisille kielille, kuului kääntäjän velvollisuuksiin alkutekstin korjailu itseään ja yleisöään miellyttävään asuun. Käännökset eivät 1700-luvulla olleet uskollisia eikä niitä ollut sellaisiksi edes tarkoitettu⁶⁹. Itämaisten kertomusten kohdalla tämä yleensä tarkoitti tekstin laajentamista ja yksityiskohtien lisäämistä, vertauskuvallisen lihan kasvattamista luiden ympärille, mutta myös kuvaston ja tyylin eurooppalaistamista.⁷⁰ Jo 1800-luvun orientalistit (tunnetuimpana Sir Richard Francis Burton) paheksuivat tätä väärentämisenä ja alkutekstien pilaamisena ja

65 Jasanoff 2006; Miles 2006.

66 Madkisi & Nussbaum 2008, 1–13.

67 Irwin 1994, 14–15.

68 Esim. Said 1979, 22, 31, 99–101, 118, 192; Al-Alwan 2008; Tarihi 2016; Zade 2017.

69 Ikonen 2010, 60–61.

70 Châtel 2013, 63.

pyrkivät tuomaan markkinoille puhdistettuja, alkukieltä vastaavaan asuun palautettuja käännöksiä. Nykyään eurooppalaiset *Tuhat ja yksi yötä* -käännökset ja -pastisit nähdään kuitenkin yleensä osana ylijärjestyksen uudelleentulkittamisen perinnettä, joka oli alkanut jo kauan ennen Gallandia.⁷¹ *Tuhannen ja yhden yön* kirjallinen historia ulottuu jopa tuhansien vuosien taa, ja sitä muistuttavia tarina-aiheita tunnetaan niin muinaisesta Intiasta kuin antiikin Kreikastakin.

Edellisestä huolimatta viittaan Saidin näkemyksiin lyhyesti silloin, kun ne kytkeytyvät suoraan aiheeseeni i. itämaisten romanssien viiteapparaattiin. Näin menettelen siitä yksinkertaisesta syystä, että Said joka tapauksessa nousee aina orientalismista puhuttaessa esiin eikä kattavuuteen pyrkivä esitys aiheesta voi häntä sivuuttaa. Irwinin *The Arabian Nights: A Companion* (1994) puolestaan on *Tuhat ja yksi yötä* -tutkimuksen klassikko ja eräs tämän tutkielman tärkeimmistä lähteistä. Koulukuntakiistoihin en ota kantaa enkä usko, että niihin edes olisi löydettävissä kaikkia tyydyttävää ratkaisua, sillä väittely on pohjimmiltaan poliittinen ja moraalinen, ei tieteellinen.

Sekä Saidin että Irwinin teesejä voi pitää yrityksenä luoda yleispätevä orientalismin teoria, joka kykenisi selittämään koko ilmiön tai ainakin sen oleellimmat kehityskulut jonkin yksittäisen mekanismin kautta. Tällaisten laaja-alaisen selitysmallien rakentamisesta on historiantutkimuksen saralla pitkälti luovuttu, vaikka ne julkisuudessa edelleen herättävätkin suurta mielenkiintoa.⁷² Sen sijaan on noussut esiin ymmärrys siitä, että historialliset tapahtumat ovat ainutlaatuisia ja ainutkertaisia mutta samalla sisäisesti monimuotoisia ja jatkuvassa muutoksessa. Näin oli myös orientalismin kohdalla. Eri aikoina ja eri paikoissa siihen vaikuttivat erilaiset tekijät. Orientalismille voidaankin löytää monenlaisia konteksteja: yksilöpsykologisia, taloudellisia, poliittisia, yhteiskunnallisia, taiteellisia ja tieteellisiä. Tässä tutkielmassa painotan kahta jälkimmäistä. Beckfordin ja Henleyn teosta on usein kuvailtu ”siirtymävaiheen pseudo-orientalismiksi”⁷³, murrosvaiheeksi 1700-luvun leikkimielisen fantasian ja 1800-luvun imperialistisen oppineisuuden välillä. Tämä konteksti on mielestäni hyödyllinen myös Southeyn ja Byronin teosten ymmärtämisessä.

1.5 Historian vaikeasti hahmotettavat rajat

Ontologian ohella tutkielmani keskeisimmäksi kontekstiksi nousevat varhaismodernin kaunokirjallisuuden ja historiantutkimuksen moninaiset suuntaukset ja käytännöt. Erityistä huomiota ansaitsee 1700-luvulla yleinen tapa naamioida kaunokirjalliset tekstit tositarinoiksi tai

71 Esim. Makdisi & Nussbaum 2008; Kennedy & Warner 2013.

72 Vertaa vaikkapa 1900-luvulla suosittuihin imperialismin teorioihin.

73 Landry (2008, 170) ja Châtel (2013, 54) viittaavat Mahmoud Manzalouin artikkeliin *Pseudo-Orientalism in transition: the age of Vathek* (1960), jota en valitettavasti ole saanut käsiini.

käännöksiksi vanhoista käsikirjoituslöydöistä. Lukijan harhaanjohtaminen oli niin yleistä, ettei juuri kukaan enää ottanut sitä todesta. Pikemminkin romaaniuden kiistämisestä tuli eräs romaanigenren lajityypillisistä piirteistä.⁷⁴ Tällä oli pysyvä vaikutus myöhempään kirjallisuuteen. Esimerkiksi viiteapparaatti yleistyi ensin klassikoiden kommentaareina, joista se omaksuttiin kaunokirjallisuuden tehokeinoksi. Vasta paljon myöhemmin viitteet vakiinnuttivat nykyisen, tiedon varmentamiseen kytkeytyvän funktionsa. Lähdeviite sanan nykyaikaisessa merkityksessä onkin varhaismodernin ajan tuote, ja aikalaislähteisiin palautuvan historiankirjoituksen ihanne syntyi vasta 1800-luvulla. Historioitsijat eivät myöskään aina noudattaneet omia opetuksiaan.⁷⁵

Väärennösten taustalla vaikutti varhaismodernin kulttuuriin vähäinen arvostus kirjoittajuutta ja fiktiota kohtaan. Valistuksen ihanteiden mukaisesti tarinoiden ajateltiin vähitellen korvautuvan empiirisellä tiedolla ja loogisella argumentaatiolla.⁷⁶ Erityisellä epäluulolla suhtauduttiin uuteen ja kuohuttavaan innovaatioon: romaaneihin.⁷⁷ Lajityypin alkuperä on tulkinnanvarainen. Jo ajanlaskun ensimmäisinä vuosisatoina kirjoitetut kreikan- ja latinankieliset proosateokset luokitellaan joskus romaaneiksi tai romansseiksi.⁷⁸ Eepoksista poiketen ne olivat proosa- eivätkä runo-muotoisia, ja todellisten tai sellaisiksi uskottujen historiallisten tapahtumien kuvaamisen sijaan ne olivat avoimen sepitteellisiä.⁷⁹ Romaaneiksi antiikin proosakirjallisuutta alettiin kutsua kuitenkin vasta jälkikäteen, analogiana keskiajan sankari- ja lemменromansseista joita ne monessa suhteessa muistuttivat.⁸⁰ Moderni romaanigenre vakiinnutti asemansa 1700-luvulla,⁸¹ jolloin kaunokirjallisuudesta tuli suosittua keskiluokan hupia. Englannissa lukutaito yleistyi ja vuosittain painettujen kirjojen määrä moninkertaistui. Kääntöpuolena oli virkavallan ja kirkonmiesten usein vihamielinen suhtautuminen romaanikirjallisuuteen, joka helposti nähtiin yhdentekevänä ajanhukkana tai suorastaan vaarallisena valehteluna.⁸² Vuosisadan vaihteeseen mennessä suhtautuminen oli jo muuttunut hyväksyvämmäksi. Valehtelun sijaan huolenaiheeksi nousi se, että kirjoissa saatettaisiin kertoa sellaisia totuuksia, joista oli parempi vaieta. Romaaneja pidettiin siveettöminä ja lukijoiden pelättiin saavan niistä epäterveitä vaikutteita.⁸³

74 Ikonen 2010, 235–239; Siti 2006, 96–102; Gallagher 2006, 336–361.

75 Grafton 1997, 26–61; Genette 2001, 320–321.

76 Ikonen 2010, v–vii.

77 Ikonen 2010.

78 Reardon 1989, 1–16; Attebery 1997; Goody 2006, 3; Vinaver & Whitehead, 2019.

79 Reardon 1989, 1–16.

80 Attebery 1997; Vinaver & Whitehead, 2019.

81 Hunter 1990; Ikonen 2010.

82 Ikonen 2010, vii, 124, 140–142, 235–239, 262–266; Siti 2006, 94–95, 103–109.

83 Siti 2006, 109.

Genret eivät synny ja kehity tyhjiössä, vaan ne voi määritellä ainoastaan suhteessa muihin lajityyppeihin. Jo antiikin proosateokset ammensivat aikansa historiankirjoituksesta ja matkakertomuksista, joita usein väritettiin viihdyttävillä tarinoilla ja tunteikkuudella.⁸⁴ Vielä 1700-luvun lopulla historiankirjoituksen rajat olivat vakiintumattomat, eikä historian, elämäkerran, muistelmaan ja romaanin ero ollut aina selvä. Historiankirjoituksen klassiset ihanteet painottivat monia kaunokirjallisia hyveitä, kuten opettavaisuutta, iskevää dialogia sekä katkeamattoman, kronologisen tarinan kertomista tärkeimpien henkilöhahmojen näkökulmasta. Aikakauden historioitsijat kiistelivät siitä, mikä oli historian perimmäinen tehtävä. Tuliko sen opastaa jälkipolvia vai kuvastaa menneisyyttä mahdollisimman todenmukaisesti? Tämä kiista oli 1800-luvun taitteessa ratkaisematon.⁸⁵ Historiaa voitiin jäsentää esimerkiksi maantieteen, kronologian tai kirjoittajuuden kautta.⁸⁶ Nykyaikaisesta historiantutkimuksesta poiketen aikalaislähteiden todistusta ei pidetty välttämättömänä. Historian ajateltiin olevan läsnä muinaisissa esineissä ja paikoissa, joiden kautta historioitsija saattoi intuitiivisesti tuntee menneisyyden. Hänen ei tarvinnut pitäytyä varmaksi tiedetyissä tosiasioissa, vaan kertomusta oli sallittua täydentää ”sillä, minkä oli täytynyt tapahtua”⁸⁷.

Historiakäsitysten epämääräisyyttä ja sisäistä ristiriitaisuutta havainnollistaa Ephraim Chambersin *Cyclopædia, or an Universal Dictionary of Arts and Sciences*, jonka neljäs laitos vuodelta 1741 määrittelee historian ”kuvaukseksi asioista kuten ne ovat tai ovat olleet, jatkuvana, johdonmukaisena kertomuksena keskeisimmistä tosiseikoista ja niiden asiayhteydestä”. Pääasialliset historian lajit ovat luonnonhistoria (l. kasvi- ja eläintiede) ja tekojen historia (l. historiantutkimus ja -kirjoitus). Tekojen historialle Chambers luettelee useita eri lajeja, kuten ”yksinkertaisen historian” (*Simple History*, ”alaston ja uskollinen selonteko asioista, tasapuoliseen tyyliin ja tapahtumajärjestyksessä”), ”kuvailevan historian” (*Figurate History*, koristeellinen ja nokkela kuvaus menneistä tapahtumista) sekä ”sekamuotoisen historian” (*Mixed History*, alkuperäislähteiden kanssa keskusteleva historiankirjoitus). Aivan luettelon lopussa mainitaan myös romanssi (*romance*), ”sadunomainen mutta todennäköinen kertomus tekojen sarjasta tai kirjoittajan väärentämisestä tai keksimistä seikkailuista”. Hyödyllisimpänä ja viihdyttävimpänä historian muotona Chambers pitää ”kuvailevaa historiaa”, johon hän lukee mm. antiikin historiateokset.⁸⁸

84 Reardon 1989, 6.

85 Phillips 2000.

86 Maxwell 2008, 76–78.

87 Ikonen 2010, 77.

88 Chambers 1741, sivut HIP–HIS ja HIS–HOK.

Varhaismodernin käsityksen mukaan fiktion tuli olla todennäköistä (*vraisemblance*) ja uskottavaa, mutta historiassa saattoi tapahtua mitä tahansa. Historialliset romaanit sijoituivat lajityyppien välimaastoon. Niitä markkinoitiin muistelmina, elämäkertoina tai tositarinoina, tieteellisinä tutkimuksina ei sen sijaan juuri koskaan. William Godwin erotti toisistaan yksilöllisen ja yleisen historian (*individual history* tai *particular history* sekä *general history*). Historian varsinainen tehtävä oli ymmärtää ihmisten välistä vuorovaikutusta ja ohjata sitä toivottuun suuntaan. Tähän yksityinen historia soveltui Godwinin mukaan paremmin, olletikin romaanien saralla.⁸⁹

The noblest and most excellent species of history, may be decided to be a composition in which, with a scanty substratum of facts and dates, the writer interweaves a number of happy, ingenious and instructive inventions, blending them into one continuous and indiscernible mass.”⁹⁰

1.6 Kysymyksenasettelu, menetelmät ja tutkielman rakenne

Tutkielman tavoitteena on löytää vastaukset seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Millaisissa olosuhteissa näennäistieteellinen itämaaromantiikka sai alkunsa, ja miksi lajityypistä tuli niin suoritettu?
- 2) Miten näennäistieteellinen itämaaromantiikka käytti viiteapparaattia, ja miten nämä käyttötavat kytkeytyivät taide- ja aatehistorialliseen kontekstiinsa?
- 3) Millainen oli näennäistieteellisten itämaisten romanssien vastaanotto, ja miksi lajityyppi kuihtui 1800-luvun puoliväliin mennessä?

Kullekin tutkimuskysymykselle on omistettu yksi käsittelyluku. Lukujen lähdeaineistot ja menetelmät ovat hieman erilaiset, joten esittelen tässä lyhyesti kunkin luvun keskeisimmät teemat.

Luvussa 2 esitän *Vathekin* olleen aikakaudelleen epätyypillinen teksti, jonka suosio poiki joukon jäljittelijöitä ja toimi lähtölaukauksena uudentalaiselle orientalistiselle kaunokirjallisuudelle. Käsittelen *Vathekin* kaoottisia syntyolosuhteita, joiden kautta kirja sai omaleimaisen asunsa, sekä teoksen vastaanottoa. Luvun tärkeimpiä lähteitä ovat orientalismin murrosvaihetta käsittelevä tutkimuskirjallisuus, Beckfordin ja Henleyn henkilökohtaisia vaiheita valottava tutkimus, valikoima aikalaisarvosteluja sekä tietysti *Vathek* itse. Tutkimusmenetelmiäni ovat alkuperäisaineiston kontekstointi ja lähdekritiikki sekä aiemman tutkimuskirjallisuuden synteesi, jonka kautta pyrin hahmottamaan näennäistieteellisen itämaaromantiikan varhaista kronologiaa.

⁸⁹ Maxwell 2008, 65–87.

⁹⁰ Maxwell 2008, 71.

Luku 3 on tutkielman tärkein ja pisin. Siinä kuvailen tarkemmin itämaisten romanssien loppuviitteitä ja erittelen niiden ominaispiirteitä. Koska ensisijaisen alkuperäisaineiston muodostaa viiteapparaatti itse, en voi suoraan ottaa kantaa siihen, mihin kirjailijat viitteillä pyrkivät tai miten aikalaislukijat niihin suhtautuvat. Sen sijaan käsittelen viitteiden keskeisimpiä sisältöjä ja implisiiittiä tavoitteita. Miten ne kommunikoivat fiktion kanssa ja vaikuttavat tapaan, jolla lukija tulkitsee leipätekstiä? Millaisen viestin kirjailija viitteidensä avulla välittää? Entä miten käyttötavat heijastelevat 1700–1800-lukujen taitteen tieteellistä ja taiteellista ilmapiiriä? Luvun teemat ja näkökulmat ovat osin kirjallisuuden- ja genretutkimuksen kanssa päällekkäisiä, mutta pyrin kontekstoinnin avulla tuomaan analyysiini myös historiallista näkökulmaa ja esittämään uskottavan arvion siitä, mistä viitteiden käyttötavat olivat peräisin ja miten aikalaiset ne ehkä ymmärsivät. Luvun metodologinen perusta on Gerard Genetten *Seuils* (1987, engl. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*), jonka esimerkin mukaisesti tarkastelen kynnystekstejä niiden funktioiden kautta⁹¹. Tutkimuskirjallisuuden pohjalta olen laatinut viiteapparaatin tärkeimmistä funktioista luettelon, jota luvun 3 käsittelyjärjestys noudattelee:

1. Teoksen asettaminen laajempaan asiayhteyteen; lukijan lähestymistapaan vaikuttaminen.⁹²
2. ”Todistajanlausunnot ja tukeva aineisto”;⁹³ ”perustuu tositapahtumiin”.⁹⁴
3. ”Keskustelevat nootit”;⁹⁵ teoksen tausta ja sisällön tulkinta;⁹⁶ antiteesien esittäminen.⁹⁷
4. Tiedemiesten ammattikuntaan kuulumisen osoittaminen.⁹⁸
5. ”Mimeettinen historiallisuus”;⁹⁹ ”ammattimaisen tieteen objektiivinen viitekehys”.¹⁰⁰
6. ”Kokonaisvaltainen” itämaiden kuvaus, epistemologisen vallan siirtäminen lukijalle.¹⁰¹

Luettelo etenee karkeasti ottaen yleisestä erityiseen ja ilmeisimmästä vähiten ilmeiseen. Kohdat 1–4 perustuvat Genetten ja Graftonin teoksiin ja ovat yleistä viitteiden luokittelua, joka ei erityisesti kytkeydy itämaisiin romansseihin. Käyttämäni luokitus ei suoraan noudata mitään

91 Genette 2001, 12.

92 Kynnystekstit antavat tietoa, jonka lähtökohdista leipätekstiä luetaan. Ne kertovat kirjoittajan, julkaisuvuoden, painopaikan jne. Kynnystekstien luoma konteksti voi olla myös osittain tai kokonaan sepitteellinen. Tällöin viitteistä tulee osa fiktiota, ks. Genette 2001, 340–343.

93 Genette 2001, 332–336.

94 Grasso 2019.

95 Genette 2001, 325–332.

96 Genette 2001, 337–340; Chatsiou 2014, 640–641.

97 Grafton 1997, 1–4.

98 Grafton 1997, 5–6.

99 “Mimetic historicity”. Rumore 2015, 18.

100 “A regulatory framework of professional scholarly objectivity”. Watt 2008a, 199–200.

101 “The totalizing project [–] a new Romantic aesthetic of cultural particularism.” Leask 2005, 168.

Genetten tai Graftonin esittämää luetteloa, vaan olen poiminut heidän teoksistaan sellaiset funktiot, jotka tuntuvat oman aineistoni kannalta hyödyllisimmältä; tarvittaessa poikkean heidän rajauksistaan ja määritelmistään. Funktiot 5–6 nousevat esiin itämaisia romansseja käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa kytkeytyen erityisesti 1700- ja 1800-lukujen kaunokirjallisiin ja historiografisiin käytäntöihin, eivätkä ne välttämättä ole yleistettävissä muiden aikakausien ja genrejen tapaan hyödyntää viiteapparaattia. Oman vaikeutensa aiheuttaa funktioiden päällekkäisyys: sama viite voi esimerkiksi valheellisesti väittää uutuuskirjaa käännökseksi arabiasta (kohta 1), mutta silti tarjota paikkansapitävää tietoa arabian kielen ominaisuuksista (kohta 2). Osa funktioista (ainakin 5–6) voisi periaatteessa pitää erityistapauksina Genetten mainitsemista (1–3), jotka ovat hyvin abstrakteja. Mainittu abstraktius on kuitenkin mielestäni jopa liiallista, ja omassa luokituksessani olenkin lähinnä pyrkinyt nostamaan esiin tutkielman aineiston selkeimmin erottuvia piirteitä. Päällekkäisyydet voi sitä paitsi nähdä yhtenä funktiona muiden joukossa: viitteet eivät toimi tyhjiössä vaan eri tehokeinot ja argumentit tukevat ja täydentävät toisiaan.¹⁰²

Luku 4 toimii epilogina, jossa luodaan lyhyt katsaus Byronin ja Southeyn itämaisten romanssien vastaanottoon. Luvussa käsitellään myös itämaaviitteiden myöhempää historiaa ja pohditaan syitä näennäistieteellisen genren kuihtumiselle. Lähteet ja menetelmät ovat pitkälti samat kuin luvussa 2, tosin sillä erotuksella, että *Vathekin* sijaan keskeisimmiksi aikalaislähteiksi nousevat *Thalaba* ja Byronin itämaiset romanssit. Luvussa 5 esitän vielä yhteenvedon tärkeimmistä havainnoista ja hahmottelen näennäistieteellisen itämaisen romanssin keskeisimmät kehityskulut kronologisesti.

102 Genette ratkaisee päällekkäisyysongelman korostamalla viitteen sisällöllistä ja ajallista suhdetta leipätekstiin, mikä ei ole yllättävää, kun *Senils* kerran käsittelee viiteapparaattia nimenomaisesti kynnystekstien kontekstissa. Itse olen kiinnostuneempi siitä, miten itämaisten romanssien viiteapparaatti toimii puoli-itsenäisenä teoksena, jolla ei useinkaan ole vahvaa kiinnekohtaa leipätekstiin. Mielestäni päällekkäisyyksiä ei pidä muutenkaan liikaa pelätä. Luokittelu on mahdollista vain jättämällä tarkoituksellisesti huomiotta osa tutkimusaineiston yksilöllisistä ja ainutlaatuisista piirteistä. Vastaavaan pelkistämiseen perustuu kielellinen kommunikaatio ylipäätään; sana ei ole sama kuin asia, johon se viittaa (Goody 2006, 33–34). Sekä genren että funktion käsitteet ovat viime kädessä abstraktioita, joiden avulla loputtoman monimuotoinen ja alati muuttuva todellisuus tyyppitellään helposti käsiteltäviksi yksiköiksi.

Päällekkäisyyksien täydellinen poistaminen vaatisi hyvin pitkälle menevää idealisoitujen luokkien postuloimista. Tällainen luokitus olisi määritelmä- eikä empirialähtöinen ja sillä tuskin olisi mainittavaa yhteyttä todellisuuteen. Toinen vaihtoehto olisi määritelmällisesti toisensa poissulkevien luokkien luominen (kirjailijan itsensä tekemät viitteet — jonkun muun tekemät viitteet; ensipainokseen kirjoitetut viitteet — myöhemmin lisätyt viitteet). Tällainen luokitus ei mielestäni kuitenkaan ole historiantutkimuksen näkökulmasta kiinnostava, koska se ei vastaa ”miksi” ja ”miten” -tyyppisiin kysymyksiin vaan pelkistyy tekstin ominaisuuksien luetteloimiseksi. Se ei myöskään sanottavasti muistuta tapaa, jolla tekstejä yleensä luetaan ja arvioidaan. Vaikka tutkielmani teemat sivuavat kirjallisuudentutkimusta, näkökulmani on sikäli historiallinen, että olen kiinnostunut itämaisista romansseista ennen muuta osana aikakauden yleistä ilmapiiriä ja kokemusta.

2 Näennäistieteellisen itämaaromantiikan synty

The first romance was deliberately planned and written by an individual author, its inventor.

He conceived it on a Tuesday afternoon in July.

— B. E. Perry, 1967¹⁰³

William Beckfordin ja Samuel Henleyn *Vathek* oli ensimmäinen huomionarvoinen itämaaromanssi, jossa käytettiin lähdeviitteitä. Kumpikin kirjoittaja työskenteli teoksen parissa useita vuosia, ja siksi itämaisten romanssien lähdeviitteiden historian on soveliasta alkaa katsauksella Beckfordin ja Henleyn henkilöhistoriaan sekä *Vathekin* syntyvaiheisiin. Ensimmäisessä alaluvussa kerrotaan *Vathekin* kirjoittamisesta ja esikuvista. Toisen alaluvun aiheena ovat loppuviitteet ja niiden aikalaiskonteksti. Viimeisessä alaluvussa käsitellään teoksen vastaanottoa ja vaikutusta myöhempään kirjallisuuteen. Esitän *Vathekin* innoittaneen uutta lajityyppiä, jota nimitän näennäistieteelliseksi itämaiseksi romanssiksi. Genre oli sekoitus orientalisimia, viihteellistä kertomakirjallisuutta ja historiantutkimusta 1700-lukulaisittain.¹⁰⁴

2.1 William Beckford ja kalifi Vathekin historia

William Beckford (1760–1844) oli englantilainen eksentrikko, keräilijä ja kirjailija, joka peri huomattavan omaisuuden jo lapsena. Beckfordin kirjalliseen tuotantoon kuuluu sekä matkakertomuksia, satiireja että itämaisia romansseja.¹⁰⁵ Niistä ylivoimaisesti tunnetuin on *The History of Caliph Vathek*, jota yleisesti pidetään eräänä kaikkien aikojen merkittävimmistä itämaisista kertomuksista.¹⁰⁶ Beckford kirjoitti romaaninsa ranskaksi, joka tuohon aikaan oli orientalismin pääasiallinen kieli. Kirjoitustyö alkoi uutenavuonna 1781–1782.¹⁰⁷ Vuonna 1783 Beckford lähti häämatkalle Sveitsiin ja jätti käsikirjoituksen Samuel Henleyn haltuun. Tämä oli kirkonmies ja yleisoppinut, joka käänsi romaanin englanniksi ja lisäsi siihen suuren määrän ”arvioivia ja selittäviä viitteitä”. Seuraavina vuosina Beckford ja Henley pitivät yhteyttä kirjeitse. Beckford aikoi puhtaaksikirjoittaa tekstin, jähka se ilmestyisi, joten Henley sai työskennellä varsin vapaasti.

103 Perry, B. E.: *The Ancient Romances: A Literary-Historical Account of Their Origins* (1967). Perry puhuu tässä romanssigenrestä yleensä, ei itämaisista romansseista, mutta lausahdus on hauska. (Reardon 1989, 6.)

104 Luku pohjautuu pääpiirteissään kandidaatin opinnäytteeseeni (Tuominen 2019). Olen kirjoittanut myös suomenkielisen Wikipedian artikkelin *Hirmuvaltias*, joten lähdeviitteissä ja sanavalinnoissa saattaa olla joitakin päällekkäisyyksiä. Ennen julkaisematon on ajatus *Vathekin* myötä syntyneestä genrestä.

105 Jack 1993.

106 Lovecraft 1927, 249–251; Bleiler 1966, xxix–xxx; Irwin 1994, 245.

107 Jack 1993, xiii; Graham 2001, 12–13.

Hänen käännöksensä poikkeakin alkutekstistä siinä määrin, että Kenneth W. Graham on pitänyt ranskan- ja englanninkielisiä versioita itsenäisinä tulkintoina samasta aiheesta.¹⁰⁸

Henleyn käännös ilmestyi lopulta 1786, vaikka Beckford oli erikseen kieltänyt julkaisemasta englanninkielistä versiota ennen ranskankielistä. Beckfordin elämä oli tuohon aikaan syvässä kriisissä, sillä hän oli joutunut lähtemään maanpakoon ja hänen vaimonsa oli kuollut synnytyksessä.¹⁰⁹ Graham pitää mahdollisena, että *Vathek* olisi ilmestynyt vasta Beckfordin kuoltua, jos Henley olisi jäänyt odottamaan Beckfordin suostumusta.¹¹⁰ Kuultuaan tapahtuneesta Beckford julkaisi ranskankielisen version vielä vuoden 1786 aikana.¹¹¹ Henleyn käännöksestä on kuitenkin muodostunut *Vathekin* standardiversio, ja esimerkiksi Jorge Luis Borges on kuuluisasti todennut, ettei ”alkuperäinen tehnyt käännökselle oikeutta”.¹¹²

Kertomuksen nimihenkilö on abbasidivaltakunnan kalifi, joka harjoittaa tähdistä ennustamista ja vainoaa oikeauskoisia alamaisiaan. Myös Vathekin äiti Carathis on taikuuden saralla lahjakas. Hirviömäisen ruma taikuri Giaour saapuu Vathekin hoviin ja lupaa ”Aatamia edeltäneiden sulttaanien” taikavoimat sekä avaimet ”Alisen tulen palatsiin”. Vastineeksi taikuri vaatii hovin 50 viehättävintä nuorukaista, jotka Vathek uhraa tunnontuskia kokematta. Riidaksi äityneiden juominkien jälkeen Giaour häviää jäljettömiin. Mustan magian avulla Carathis saa tietää Giaourin odottavan Istakhrissa, lähellä muinaisen Persepoliin raunioita. Matkan varrella Vathek huvittee murhaamalla ja nöyryyttämällä alamaisiaan, mikä johtaa kapinoihin. Lopulta itse profeetta Muhammad puuttuu asiaan ja esittää djinnin välityksellä uhkavaatimuksen, mutta Vathek ei neuvoja kuuntele vaan julistaa luopuvansa islamista. Istakhrista hän löytää käytävän alisen tulen palatsiin, joka paljastuu Helvetiksi. Masentunut Vathek ei lainkaan kykene nauttimaan uusista taikavoimistaan, mutta poikansa toimeettomuudesta vimmastunut Carathis lietsoo Helvetin asukit kapinaan. Väijäämätöntä ei kuitenkaan voi muuttaa: molempien rintaan syttyy ikuinen tuli ja he vajoavat apaattiseen kärsimykseen. Kertoja huomauttaa Vathekin ja Carathisin saaneen ansaitun rangaistuksen, kun taas heidän viattomien uhriensa palkintona on ikuinen lapsuus paratiisissa.

Kalifi al-Wathiq ja hänen kreikkalainen äitinsä Qaratis olivat todellisia henkilöitä. Al-Wathiq hallitsi Pakistanista Tunisiaan ulottunutta arabivaltakuntaa vuosina 842–847. Pääpiirteissään

108 Graham 1975.

109 Graham 2001, 13–14, 21.

110 Graham 1975, 154 (alaviite 4).

111 Graham 2001, 14.

112 Borges 1943, 239. Nykyään usein käytetään myös Kenneth W. Grahamin väitöskirjatyönään vuonna 1971 laatimaa tekstikriittistä englanninkielistä editiota, jonka pohjana on Henleyn käännös, paitsi ristiriitatilanteissa, jolloin vanha käännös on korvattu alkutekstille uskollisilla sanavalinnoilla.

Vathekin juoni ja hahmokuvaus seuraavat todellisia tapahtumia. Kuten al-Wathiq, myös Beckfordin Vathek on kiinnostunut astrologiasta, lihan iloista, alkoholista ja herkkuruuista. Al-Wathiq kannatti *al-mu'ataẓala*-teologiaa, joka piti ihmisen järkeä perimätietoa tärkeämpänä, ja vainosi perinteisessä islamissa pitäytyneitä; samaan tapaan Beckfordin Vathek on ennakkoluuloton ajattelija, joka janoaa salattua tietoa. Sekä al-Wathiqin että Vathekin valtakautta vaivaavat erilaiset levottomuudet, ja kumpikin kuolee nuorena. Kummankin tarinassa on myös rahtunen kohtalon ivaa: tähdistäennustajat lupasivat al-Wathiqille pitkää elämää, mutta tämä kuoli vain muutama päivä ennustuksen jälkeen.¹¹³

Beckfordin al-Wathiqia koskeva tietämys lienee kokonaisuudessaan peräisin d'Herbelot'ilta¹¹⁴, ja monet *Bibliothèque orientalen* anekdootit toistuvat *Vathekissa* ilman suuria muutoksia. Osa niistä on luonteeltaan yliluonnollisia tai ainakin epätodennäköisiä; tällainen on esimerkiksi maininta ”hervittävästä silmästä”, jonka pelottavalla tuijotuksella kalifi voi kaataa aikuisen miehen. Jo *Vathekin* ja *Bibliothèque orientalen* Vathek-hakusanan avausvirkkeet ovat miltei sanatarkkaan samanlaiset: ”Vathek, abbasidien rodun yhdeksäs kalifi, oli Motassemin poika ja Haroun Al-Raschidin pojanpoika.”¹¹⁵ Tarvittaessa Beckford toisaalta poikkeaa *Bibliothèque orientalen* kerronnasta. D'Herbelot'n mukaan al-Wathiq kuoli ylenmääräisen nautiskelun aiheuttamaan vesipöhöön, mutta Beckfordin Vathekin kohtaloksi koituu pitkäkestoisempi rangaistus. D'Herbelot myös mainitsee al-Wathiqin olleen hyväluontoisen, mitä Beckfordin ailahtelevainen antisankari ei todellakaan ole.¹¹⁶

Abbasidien valtakunnan historia tunnetaan yleisesti ottaen varsin hyvin, mutta al-Wathiqista on saatavilla vain vähän luotettavaa tietoa.¹¹⁷ Tämä saattoi olla osasyynä Beckfordin valitsemalle päähenkilölle. Al-Wathiq oli juuri sopivalla tavalla mielikuvitusta kiihottava hahmo: epäsovinnainen ja salaperäinen mies, jonka historia odotti kirjoittamistaan. Lukijat tuskin olivat

113 Kraemer 1989, 3–57.

114 Islamilainen perimätieto kertoo kalifin enneunista, seitsemän unikeon luolaan kohdistuneesta mielenkiinnosta sekä Googia ja Maagogia pidättelevästä portista, jonka kunnan kalifi tarkistutti (Turner 2013, 222–223). D'Herbelot ei näitä tapauksia mainitse, ei myöskään Beckford.

115 *Bibliothèque orientale* (s. 902): ”C'est le nom du 9°. Khalife de la Race des Abbassides. Il étoit fils de Motassem, & petit-fils de Haroun Al-Raschid; c'est pourquoi, il avoit pour nom propre celui de Haroun.” *An Arabian Tale* (s. 1): ”Vathek, ninth Caliph of the race of the Abassides, was the son of Motassem, and the grandson of Haroun Al Raschid.”

116 Muslimihistorioitsija al-Tabarin mukaan kalifi kuoli istuttuaan kuumassa uunissa liian pitkään (Kraemer 1989, 51–52). Kuumuudella oli tarkoitus hoitaa tuntemattomaksi jäänyttä sairautta, joka mahdollisesti oli maksakirroosi tai diabetes (Turner 2013, 228). Tapaus on kaikessa absurdiudessaan sellainen, että se voisi hyvinkin sopia *Vathekiin*. Valitettavasti D'Herbelot mainitsee uunin vain lyhyesti ja toteaa kalifin kuolinsyiksi lääkärin ohjeiden laiminlyönnin.

117 Kennedy 2004, 166; Turner 2013.

aiemmin kuulleet al-Wathiqista tai jos olivatkin, eivät tienneet hänestä juuri mitään. Sukutaustansa kautta al-Wathiqilla oli kiinnekohta Harun ar-Rašidiin, joka *Tubannen ja yhden yön* lukeneille oli ja on tuttu vähintäänkin nimeltä. Näin Beckford heti kertomuksensa avausvirkkeellä satoi tarinan todelliseen historiaan. Toisaalta hahmokuvauksessa on omaelämäkerrallisia piirteitä. Näitä ovat esimerkiksi Vathekin ylellinen elämäntapa sekä teoksen homoeroottinen ja pedofiilinen alavire.¹¹⁸

Pitkään ajateltiin, että Beckfordin itämaat oli mukailtu lähinnä Gallandilta ja D’Herbelot’lta sekä Euroopan itämaisesta kertomaperinteestä.¹¹⁹ Laurent Châtelin mielestä tämä on kuitenkin vain osatotuus, sillä Beckford oli viettänyt runsaasti aikaa alkuperäislähteiden parissa.¹²⁰ Hän oli innokas amatööriorientalisti, joka omisti useita arabiankielisiä käsikirjoituksia. Vuodesta 1781 alkaen¹²¹ Beckford käänsi niitä ja ”vanhan Zemirin” avustuksella. Tämä oli arabiantaitoinen turkkilainen; Beckfordin oma kielitaito ei kääntämiseen riittänyt. Châtelin mukaan käännöstyöllä oli ratkaiseva vaikutus Beckfordin kirjalliseen tuotantoon ja käsityksiin itämaista.¹²² Kenneth W. Graham huomauttaa, että Beckfordin jäämistöstä löytyi suuri määrä arabiasta tehtyjä käännöksiä, ja että *Vathekissa* ja sen jatko-osissa on viittauksia sellaisiin arabiankielisiin teksteihin, jotka tuossa vaiheessa eivät vielä olleet laajalti eurooppalaisen yleisön saatavilla. Graham luonnehtii Beckfordia ”vakavasti otettavaksi orientalistiksi”.¹²³ *Vathek* olikin siihen mennessä yksityiskohtaisin ja todenmukaisin Euroopassa kirjoitettu itämainen romanssi.¹²⁴ Myös juonellisesti ja kerronnallisesti siinä on keskimääräistä enemmän *Tubanteen ja yhteen yönön* ja muihin arabiankielisen kirjallisuuden klassikoihin palautuvia aineksia. Kirjan aitoudentuntua ja asiantuntijuutta ei kuitenkaan pidä liioitella¹²⁵. Esimerkiksi kuvaukset kalifin palatsista ja sen elämänmenosta ammentavat vähintään yhtä paljon varhaismodernista osmanihovista kuin keskiajan arabivaltakunnasta.

2.2 Samuel Henley ja julkaisematon käsikirjoitus

Samuel Henley (1740–1815) oli tutustunut Beckfordiin 1781.¹²⁶ Hän oli tuohon mennessä jo saavuttanut mainetta muinaisaikojen tuntijana ja kirjallisesti lahjakkaana toimittajana.¹²⁷

118 Jack 1993, xxi; Irwin 1994, 246, 250–251; Landry 2008, 183–184. Pederastiasta ks. Norton 1999.

119 Tätä mieltä on esimerkiksi Robert Irwin (1994, 252).

120 Châtel 2013.

121 Graham 2001, 12.

122 Châtel 2013.

123 “Beckford was a serious Orientalist.” Graham 2001, 377.

124 Jack 1993, xix–xx; Irwin 1994, 252.

125 Irwin 1994, 252.

126 Graham 2001, 12.

127 Moriarty 1891, ”Henley, Samuel”.

Pappisvirassaan hän oli tullut tunnetuksi liberaalina ja valistushenkisenä ajattelijana.¹²⁸ Henleyllä oli merkittävä rooli siinä, millaiseksi *Vathek* lopulta muotoutui. Hän käänsi tarinan englanniksi ja lisäsi siihen kymmenittäin selityksiä ja lähdeviitteitä. Tätä hän perusteli toteamalla, että ilman viitteitä kertomuksen asiantunteva miljöökuvauksensa jäisi keskivertolukijalta huomaamatta.¹²⁹ Viitteitä oli lopulta melkein yhtä paljon kuin leipätekstiä. Henley myös neuvoi Beckfordia itämaakuvauksen suhteen. Beckford esimerkiksi kuvasi kukkakuosein somistettua kangasta sanalla *chintzes*¹³⁰, mutta Henleyn suosituksesta se vaihtui muotoon *palampore*¹³¹. Näennäisesti muutos ei ole iso, mutta se vaihtaa yleisluontoisen, 1700-luvun Kiina-villityksen (*Chinoiserie*) myötä klišeeksi muuttuneen sanan tarkempaan ja asiantuntevampaan.¹³²

Beckford osallistui viitteiden laatimiseen mutta yritti myös hillitä Henleyn intoa. Toisinaan Beckford huiputti Henleyä keksityillä tiedoilla, mikä viittaa siihen, ettei hän ottanut kollegansa projektia täysin vakavissaan.¹³³ Eittämättä viitteissä on tahatonta komiikkaa, joka kumpuaa leipätekstin ja kynnystekstin räikeästä ristiriidasta sekä eksentrisiin mittasuhteisiin äityvästä pikkutarkkuudesta. Populaarissa- ja tutkimuskirjallisuudessa Henley onkin usein kuvattu surkukupaisana keskinkertaisuutena, joka onnekkaasti sattui pääsemään Beckfordin matkaan. Kirjallisuudentutkija Joshua Grasso kiteyttää *Vathekia* käsittelevässä blogikirjoituksessaan:

Though he may have had pretensions of being an Orientalist, Henley was curiously tone deaf to literature or the aims of a popular novelist. [– –] The notion that a work like *Vathek* could contribute to the ethnographic study of Arabic culture is either a testament to Henley’s naiveté or the primitive state of contemporary scholarship. Despite his earnest efforts, the notes fail to convince or add anything but a level of absurdity — indeed, incredulity — to the novel.¹³⁴

Kuitenkin juuri Henley antoi *Vathekille* oppineen asun, jonka vuoksi teoksesta tuli kulttuuri-historiallisesti niin merkittävä. Kirjeenvaihdosta käy ilmi, että Henley piti *Tuhatta ja yötä* ”havainnollistavana” asiakirjana, joka voisi olla tiedemiehille ”suureksi avuksi”. James Watt tulkitsee Henleyn halunneen viitteillään asettaa *Vathekin* ”ammattimaisen tieteellisen

128 *Colonial Williamsburg* 2019, ”Samuel Henley”.

129 “The story itself, should be subjoined notes to illustrate the costume: otherwise a very considerable part of its merit must be lost to 999 readers of a thousand”. Warner 2011, 298–299.

130 Intialainen kalikokangas.

131 Maalattu tai painettu kangas, jollaisia Intiassa suosittiin vaatteissa, vuodevaatteissa ja rukousmatoissa.

132 Leask 2005, 180.

133 Graham 2001, 374–380; Warner 2011, 298–299.

134 Grasso 2019.

objektiivisuuden” viitekehukseen. Vain sen kautta lukija voisi todella ymmärtää teoksen arvon.¹³⁵ Voitanee sanoa, että Henley toimitti *Vathekin* ikään kuin se olisi ollut aitoa itämaista kirjallisuutta. Siihen suuntaan hän itsekin vihjaa nimiösivulla ja esipuheessa: *Vathekin* ensipainos on otsikoitu ”Arabialaiseksi kertomukseksi, [käännökseksi aiemmin] julkaisemattomasta käsi-kirjoituksesta”¹³⁶. Esipuhe viittaa ”Idästä” löytyneeseen alkutekstiin ja käännöstyön vaikeuteen:

THE Original of the following Story, with some others of a similar kind, collected in the East by a Man of letters, was communicated to the Editor above three years ago. The pleasure he received from the perusal of it, induced him at that time to transcribe, and since to translate it. How far the copy may be a just representation, it becomes not him to determine.¹³⁷

Näin *Vathek* asettuu osaksi 1700-luvulla suosittujen näennäiskäännösten perinnettä.¹³⁸ *Tubat ja yksi yöstä* -tutkija Marina Warner on kommentoinut esipuheen sanavalintoja tarkoituksellisen monitulkintaisiksi. Henley välttää minä-muotoa etäännyttäen itsensä esipuheesta ja siinä mainituista henkilöistä ja tapahtumista. Epäselväksi jää, ovatko alkuperäisversio (”Original”) ja toimittajan kääntämä tarina (”the following Story”) sama asia, vai onko jälkimmäinen ensimmäisen inspiroima erillinen kertomus.¹³⁹ Esipuheen lopussa toimittaja antaa ymmärtää, ettei käännös ole kaikilta osin uskollinen. Allekirjoittajana on yksinkertaisesti ”EDITOR”.¹⁴⁰ Nimeltä mainitaan vain kustantaja J. Johnson.¹⁴¹

Lukijan tarkoituksellinen harhaanjohtaminen, toden ja fiktion rajan hämärtäminen sekä kirjoittajuuden häivyttäminen olivat kaikki 1700-luvun romaanikirjallisuudelle ominaisia piirteitä. Mutta Henleyn väärennöksellä lienee ollut myös henkilökohtaisempi motiivi: halu päättää yhteistyö Beckfordin kanssa nopeasti ja lopullisesti.¹⁴² Beckfordin mieltymys teini-ikäisiin poikiin oli vuonna 1784 aiheuttanut skandaalin, jonka seurauksena hän joutui lähtemään maanpakoon.¹⁴³ Beckfordin työskentely *Vathekin* parissa käytännössä keskeytyi ja julkaisu lykkääntyi epämääräiseen tulevaisuuteen. Henley oli tuossa vaiheessa työskennellyt *Vathekin* käännös- ja toimitustyön parissa kolmen vuoden ajan ilman minkäänlaista korvausta.¹⁴⁴ Julkaisemalla kirjan

135 Watt 2008a, 199–200.

136 *An Arabian Tale, from Unpublished Manuscript*.

137 *An Arabian Tale*, iii–iv.

138 Ikonen 2010, 217.

139 Warner 2011, 298.

140 *An Arabian Tale*, iv.

141 *An Arabian Tale*, nimiösivu.

142 Graham 2001, 21–22.

143 Norton 1999.

144 Graham, 2001, 21–22; Graham 1975, 154 (alaviite).

nimettömänä Henley sai tekijänpalkkion itselleen mutta vältti samalla yhdistämästä nimeään pahamaineiseen Beckfordiin. Nimettömänä julkaiseminen oli ymmärrettävää siitäkin syystä, että kyse oli käytännössä piraatista. Viittaukset erikieliseen alkutekstiin olivat myös sikäli todenmukaisia, että Henley oli tosiaan kääntänyt kirjan — ei tosin arabiasta vaan ranskasta.

On silti periaatteessa mahdollista, että kertomuksen todella innoitti jokin Lähi-idästä peräisin ollut teksti. Beckford ystävineen työskenteli arabiankielisten käsikirjoitusten parissa ja käänsi niitä ranskaksi. Metodi oli sama kuin Gallandilla: ensin käännettiin alkuteksti arabiasta ranskaksi, sen jälkeen lisättiin yksityiskohtia ja eurooppalaistettiin tarinaa. Käännettyjen tai käännöstä odottavien tarinoiden luettelossa mainitaan *Vathek, conte arabe* sekä ”*Les Episodes de Vathek*”. Jos kalifi Vathekin historialla oli arabiankielinen esikuva, on käsikirjoitus sittemmin kadonnut jäljettömiin; toisaalta tiedetään, etteivät kaikki Beckfordin hallussa olleet käsikirjoitukset ole säilyneet. Laurent Châtel pitää luultavimpana, että tarina sai jonkinmoisen kimmokkeen käännöstyöstä muttei kuitenkaan ollut varsinainen käännös.¹⁴⁵ Kuten alaluvussa 2.1. todettiin, *Vathek* on sekä sanavalintojen että yksityiskohtien tasolla riippuvainen aiemmasta länsimaisesta kirjallisuudesta.¹⁴⁶ Tämä ei kuitenkaan sulje pois sellaista mahdollisuutta, että tarinan perusrunko tai ainakin osa kohtauksista oli peräisin jostakin vanhemmasta tekstistä.

Vathek oli siinä määrin vakuuttava, että osa aikalaisista erehtyi pitämään väitteitä tosina. Beckford ja Henley pitivät valhetta elossa esittämällä ristiriitaisia väitteitä teoksen alkuperästä. Ensimmäisen ranskankielisen laitoksen esipuheessa Beckford viittasi ”muihin tämänkaltaisiin tarinoihin” ja nimesi lähteekseen Wortley Montagun kokoelmista peräisin olevan käsikirjoituksen.¹⁴⁷ Laurent Châtel on artikkelissaan (2013) käsitellyt aihetta seikkaperäisesti ja osoittaa, että epävarmuus *Vathekin* alkuperästä jatkui asiantuntijoidenkin parissa vielä vuosikymmeniä julkaisun jälkeen.¹⁴⁸ Uudempi tutkimus ei kuitenkaan ole onnistunut löytämään sellaista arabiankielistä tekstiä, joka voisi olla Beckfordin kertomuksen suora innoittaja.¹⁴⁹ Myös Beckford itse alkoi myöhemmin korostaa kirjoittaneensa teoksen itse ja painotti sen omaelämäkerrallisia piirteitä.¹⁵⁰

145 Châtel 2013, 60–65.

146 Irwin 1994, 252–253.

147 Châtel 2013, 54. Edward Wortley Montagu nimitettiin Englannin Turkin-suurlähettilääksi 1716. Hänen vaimonsa Mary Wortley Montagu tuli tunnetuksi vuonna 1763 julkaistusta kirjeenvaihdostaan, jossa kuvaillaan Osmanivaltakunnan elämänmenoa. Erityistä mielenkiintoa herättivät Lady Maryn kuvaukset turkkilaisten naisten elämästä, kuten julkisten kylpylöiden alastomuudesta. (Ikonen 2010, 94–95.)

148 Châtel 2013, 54–56. Ks. myös Watt 2008a, 198–199.

149 Bleiler 1966, xxix.

150 Jack 1993, xx.

Antikvaari Francis Douce kirjasi 14.2.1802 muistiin Henleyn selonteon *Vathekin* taustasta. Siinä Henley johdonmukaisesti vähättelee Beckfordin roolia. Selonteon mukaan kertomus oli peräisin eräästä Wortley Montagun käsikirjoituksesta, jonka Beckfordin luona vierailuturkkilainen käänsi ”hyvin huonolle englannille”, mistä Beckford sen edelleen käänsi ranskaksi ”suurin muutoksin ja lisäyksin”. Tämän tekstin Henley sitten käänsi takaisin englanniksi katsoen oikeudekseen tehdä ”hienoisia” muutoksia. Beckfordin lisäykset eivät Doucen kirjaaman tarinan mukaan voineet olla kovin ratkaisevia, niin todentuntuksia olivat *Vathekin* kuvaukset ”Itämaiden Tavoista”. Laurent Châtel tulkitsee kertomuksen merkiksi Henleyn Beckfordia kohtaan kokemasta vihamielisyydestä ja kateudesta.¹⁵¹ Silti mukana on ainakin rahtunen totuutta. Esimerkiksi Zemirin rooli oli vielä 1900-luvun lopulla vähän tunnettu ja monet tieteelliset tutkimukset sivuuttivat sen kokonaan. Pois ei voi sulkea sitäkään mahdollisuutta, että Beckford oli Henleylle liioitellut arabiankielisten esikuviansa merkitystä saadakseen teoksensa vaikuttamaan jännittävämmältä, tai koska halusi tehdä vaikutuksen omalla oppineisuudellaan. Kalifi Vathekin historia jää lopulta hämärän peittoon. Tässä tutkielmassa lähdän siitä oletuksesta, että *Vathek* on kokonaan tai lähes kokonaan Beckfordin sepittämä, ja että Henley oli tästä tietoinen.

2.3 Jäljittelijät astuvat näyttämölle

Löytöretkien ja kolonialismin kiihtyminen johti siihen, että 1780-luvun puolivälistä alkaen Englantiin saapui aiempaa enemmän aiempaa tarkempaa tietoa Aasian historiasta ja kulttuurista. Itämaishenkinen viihde kasvatti suosiotaan samassa suhteessa.¹⁵² Se, että *Vathek* ilmestyi juuri kun kiinnostus itäkaita kohtaan oli lähdössä nopeaan nousuun, oli luultavasti sattumaa. Beckford oli aloittanut kirjan kirjoittamisen jo vuodenvaihteessa 1781–1782. Sitten julkaisu oli toistuvasti lykkääntynyt ja olisi epäilemättä lykkääntynyt edelleen, ellei Henley olisi kyllästynyt odottamiseen. Sattuma oli kuitenkin sikäli onnekas, että *Vathek* vastasi kasvavaan kysyntään olosuhteissa, joissa kilpailua ei vielä ollut ylen määrin. Nigel Leaskin mukaan *Vathek* muutti Euroopan itämaisen kertomaperinteen pysyvästi:

Beckford's novel represented a watershed between the old and the new styles, largely on account of its preference for cultural *typicality* over neoclassical *generality*. The preference was underlined by the detailed notes explicating its Oriental costume supplied by Beckford's tutor the Reverend Samuel Henley.¹⁵³

151 Graham 2001, 55.

152 Leask 2005, 177–178.

153 Leask 2005, 180.

Sattumaa oli myös kirjan omalaatuinen sekoitus fantasiaa ja faktaa sekä komediaa, kauhua ja kuivakan akateemista tyyliä. Kirjoittajat toivat määrätietoisesti esiin omia mielenkiinnonkohteitaan ja veivät projektia haluamaansa suuntaan toisen vastalauseista välittämättä. Edes Beckford ei ollut täysin vakuuttunut Henleyn viitteistä, mikä kertoo niiden omaperäisyydestä¹⁵⁴. Zemirin, Beckfordin ystäväpiirin ja vanhojen käsikirjoitusten mahdollinen vaikutus lisäävät vielä oman epävarmuustekijänsä. *Vathek* oli epäsovinnainen yhdistelmä monenlaisia vaikutteita.

Vathek saavutti välitöntä suosiota. *New Review'n* aikalaisarvion mukaan se oli ”kirjallinen komeetta”. Arvostelija huomautti, että kasvavan suosion myötä Eurooppaan oli tullut suuri määrä aiemmin tuntemattomia itämaisia kertomuksia. *Vathekia* hän pitää yhtenä niistä ja uumoilee sitä käännökseksi jostakin Wortley Montagun käsikirjoituksista.¹⁵⁵ Sekä *New Review'n* että *European Magazine* arvioissa korostettiin *Vathekin* ”itämaisen asun” rikkautta ja ylistettiin teoksen opettavaisuutta. *Gentleman's Magazine*ssä kiitettiin erityisesti loppuviitteitä. Myös kertomuksen ”sepitteellinen hillittömyys” ja loppuratkaisun tarjoama moraaliopetus saivat kehuja. *English Review'ssä* tosin huomautettiin, että Beckford tekee virheen tuomitessaan *Vathekin* kunnianhimon ja ihannoidessaan veltoa ja lapsellista elämää. Kaikkinensa vastaanotto oli kuitenkin myönteinen, ja usein *Vathekiin* suhtauduttiin ikään kuin se olisi ollut jollain tapaa aidosti itämainen.¹⁵⁶

Myöhemmissä laitoksissa Beckford lyhensi ja karsi loppuviitteitä. Vuoden 1809 englanninkielinen uusintapainos oli kuitenkin kaikkein vaikutusvaltaisin, ja siinä Henleyn viitteet oli säilytetty alkuperäisessä asussaan.¹⁵⁷ Arvosteluista ilmenee, että moni piti sekä kertomusta että viitteitä mestariteoksina. Siksipä ei ollutkaan ihme, että markkinoille alkoi vähitellen ilmestyä pastisseja. Ne jäljittelivät kertomuksen etnografista yksityiskohtaisuutta ja loppuviitteiden oppinutta tyyliä¹⁵⁸. Nigel Leask kuvailee niitä ”romanttiseksi pukurunoudeksi” (*Romantic 'costume poetry'*, vrt. pukudraama).¹⁵⁹ Itse olen antanut genrelle nimen *näennäistieteellinen itämainen romansi*, jossa yhdistyvät lajityypin tärkeimmät piirteet: orientalismi, romantiikka ja viiteapparaatin käyttö. Huomionarvoisesti lajin myöhemmissä edustajissa viitteitä ei enää lisännyt ulkopuolinen toimittaja vaan kirjailija itse.

154 Leask 2005, 181.

155 *A New Review, with Literary Curiosities and Literary Intelligence for the Year*, kesäkuun 1786 numero. (Watt 2008a, 198; Châtel 2013, 54–55.)

156 Watt 2008a, 195–199, 202–203.

157 Landry 2008, 185.

158 Irwin 1994, 252; Leask 2005, 181.

159 Leask 2005, 181.

Näennäistieteellisen itämaisen romanssin kukoistuskausi alkoi 1800-luvun ensikymmenellä, kun Robert Southey julkaisi orientalistiset romanssit *Thalaba the Destroyer* (1801) ja *The Curse of Kehama* (1810). Vuonna 1813 Lordi Byron valisti runoilija Thomas Moorea: ”Pitäydy Idässä[. – –] Pohjoinen, Etelä ja Länsi ovat kaikki tyhjiin ammennetut[. – –] Suuri yleisö kääntää katseensa Itämaihin.”¹⁶⁰ Moore julkaisi oman näennäistieteellisen runoelmansa *Lalla Rookh, an Oriental Romance* vuonna 1817.¹⁶¹ Aiheeseen tartuttiin myös Manner-Euroopassa. Johann Wolfgang von Goethen *West-östlicher Divan* (1819) on idän ja lännen kohtaamista käsittelevä runoteos. Kirjassa ei ole viitteitä, mutta ”huomautuksiksi ja tutkielmiksi” otsikoidussa liitteessä Goethe kertoo itämaista runoutta ja orientin kristittyjä koskevista näkemyksistään ja kuvailee omia lähteitään. Liite käsittelee myös matkailijoiden kokemusten muuttumista tieteelliseksi tiedoksi sekä itämaisista kielistä kääntämisen vaikeutta.¹⁶²

2.4 Yhteenveto

Sekä genret että niiden yksittäiset edustajat ovat tietoisien luomistyön tuloksia. Fiktio ammentaa aiemmasta taiteesta, mutta itsestään se ei synny.¹⁶³ *Vathek* kirjoitettiin ja julkaistiin kaoottisissa olosuhteissa. Beckford ja Henley veivät projektia kumpikin omaan suuntaansa, mutta samalla kiistelivät siitä, mikä olisi teoksen lopullinen muoto. Beckfordin alkuperäisenä ajatuksena luultavasti oli korjailta tai poistaa sellaiset Henleyn lisäykset, joihin hän ei ollut tyytyväinen. Kun Beckfordin elämä kuitenkin ajautui kriisiin, hidastui työ *Vathekin* parissa ja odotteluun kyllästynyt Henley julkaisi kirjan omin päin 1786. Viitisen vuotta kestäneen kirjoitusprosessin aikana teos oli kehittynyt suuntaan, jota sen enempää Beckford kuin Henleykään ei ollut ennakoanut.

Vathek uudisti itämaista romanssigenreä näennäistieteellisellä tyyllillään. Se oli samanaikaisesti sekä sepite että tietokirja. Lisäksi se sattui ilmestymään aikana, jona yleisön uteliaisuus itämaita kohtaan oli kasvussa. Kirjasta tulikin välittömästi suosittu ja se sai lukuisia jäljittelijöitä. Yksi jäljitelmä olisi vain plagiaatti, mutta kun samanhenkisiä teoksia ilmestyy riittävän monta, niiden ympärille syntyy genre eli lajityyppi. Genre ei enää perustu vain yhden tietyn esikuvan jäljittelyyn vaan sille vakiintuu oma perinne. Eri teokset hyödyntävät genrelle ominaisia aiheita ja tyylikeinoja hieman eri tavoin ja ottavat vaikutteita hieman eri lähteistä. *Vathek* oli ensimmäinen näennäistieteellinen itämainen romanssi muttei suinkaan viimeinen.

160 ”Stick to the East ... the North, South, and West have all been exhausted ... the public are Orientalizing.” Leask 2005, 178.

161 Rossetti: *Thomas Moore: A Biographical Sketch*.

162 Tafazoli 2012.

163 Reardon 1989, 6.

3 Viitteiden teemat ja funktiot

Tässä luvussa käsitellään itämaisten romanssien viiteapparaatin keskeisimpiä muotoja, sisältöjä ja retorisia keinoja. Erityinen paino on viitteiden implisiittisillä funktioilla: mihin kirjoittajan voi olettaa pyrkineen tai miten viitteet ehkä vaikuttivat lukijan tulkintaan. Entä millainen oli sanoma, jonka kirjoittaja viitteiden avulla välitti lukijalleen? Paikoin viitteiden funktioita käsitellään aikalaisvastaanoton kautta, mutta ensisijaisesti luku pyrkii olemaan kattava kuvaus siitä näennäistieteellisen itämaisen romanssin lajityypillisistä piirteistä.

Ensimmäinen alaluku käsittelee kynnystekstien (harhaanjohtavia) väitteitä leipätekstin alkuperästä. Alaluvussa 2 käsitellään viitteiden tarjoamia selityksiä, täsmennyksiä, lähdeviitteitä ja tietoisukuja, kun taas alaluku 3 esittelee mielipiteellisempiä ja tulkinnallisempia viitteitä. Alaluvussa 4 pohditaan, millaista julkisuuskuvaa kirjoittajat itselleen rakentavat. Alaluvussa 5 päästään itämaisten romanssien ytimeen: kaunokirjallisuuden, historiankirjoituksen ja orientalismin rajankäyntiin. Funktiot ja teemat ovat osin päällekkäisiä, eikä tässä esitetty luokitus ole tyhjentävä saati ainoa mahdollinen. Viitteiden lisäksi luvussa sivutaan lyhyesti muita kynnystekstejä, sillä monessa tapauksessa viitteet täydentävät ja jatkavat nimiösivulla ja esipuheessa aloitettua tarinaa.

3.1 Tekstin alkuperä

3.1.1 ”Arabialainen kertomus, julkaisemattomasta käsikirjoituksesta”

Kynnystekstien ilmeisin tavoite on tiedon välittäminen, mutta niillä on myös hienovaraisempia piilomerkityksiä. Ne ohjaavat lukijaa lähestymään tekstiä tietyistä lähtökohdista ja vihjaavat sellaista, mitä kirjoittaja ei halua tai uskalla sanoa suoraan.¹⁶⁴ Varhaismodernille kirjallisuudelle oli tavanomaista esittää valheellisia väitteitä teoksen alkuperästä. Romaani ei täysin ollut katkaissut siteitään elämäkertoihin ja historiankirjoitukseen vaan nähtiin niiden fiktiivisenä vastineena.¹⁶⁵ Esipuheessa kirjailija esiintyi kääntäjänä tai toimittajana, kertoi teoksen kuvitteellisesta taustasta ja otti kantaa sen kirjalliseen arvoon.¹⁶⁶ Myös viiteapparaatti — tuo tekstilajeista tieteellisin — voi tarkemmalla lukemisella paljastua osaksi fiktiota. Silloin viite ei enää tarjoa todenmukaista tietoa teoksesta tai todellisuudesta vaan laajentaa ja tukee leipätekstin sepitteellistä maailmaa.¹⁶⁷

164 Genette 2001, 9–10, jne.

165 Zimmerman 1996, 1–7, 11, 20, 51–55, 237–238, 241–242.

166 Ikonen 2010, 62–64.

167 Genette 2001, 340–343.

Erityisesti *Vathekin* ensipainoksessa toden ja tarun raja on tahallisen epäselvä. Henley ei loppuviitteissä käsittele arabiaa sanaston, kieliopin tai sitaattien tasolla, eikä hän kuvaille tarkemmin sitä, millainen alkuteksti oikeastaan oli tai mistä se oli peräisin. Hän antaa kuitenkin ymmärtää, että *Vathek* olisi käänös arabiasta:

The Arabick verb (which corresponds to the Hebrew שחר & שחר) is interpreted by Willmet *scindere s. secare in orbem: inde notio circandi, mox gyrandi, et hinc a motu versatili* Fascinavit, incantavit —. An inflexion of the same verb is beautifully applied, in the Koran, and by Hariri, to the *fascinating power of eloquence*. [See also our Author, p. 67.]¹⁶⁸

Ristiriita on huomattava, kun verrataan arabian kohtelua hepreaan, kreikkaan ja latinaan; jälkimmäisenä mainittuja Henley lainaa toistuvasti, translitteroimatta ja kääntämättä. Teologina ja pappina Henleyn on täytynyt tuntea *Raamatun* alkukieliä vähintäänkin pintapuolisesti, mutta arabian suhteen hän luultavasti oli toisen käden lähteiden varassa. Painaja J. Johnsonin käytettävissä ei varmaankaan ollut arabialaisia kirjasimia, mutta olisihan arabiankieliset nimet ja käsitteet voineet translitteroida, kuten d’Herbelot ja Galland menettelivät *Bibliothèque orientalen* kohdalla. Henley jatkaa esipuheen välttelevää linjaa myös siinä suhteessa, ettei suoraan viittaa alkutekstiin vaan puhuu arabiankielisestä verbistä kautta rantain. Kaikkinensa *Vathekin* voi kuitenkin varsin turvallisesti luokitella pseudokäännökseksi.¹⁶⁹

Gideon Touryn mukaan muutos on kulttuureille sekä väistämätöntä että välttämätöntä, mutta totutusta liian rajusti poikkeaviin uutuuksiin suhtaudutaan torjuvasti. Pseudokäännökset ovat ”uutuuksia valeasussa”. Ihmiset suhtautuvat epäsovinnaisiin yksityiskohtiin sallivammin, jos he pitävät niitä vieraan kulttuurin ominaisuutena. Uusi teos esitellään käännöksenä, jotta lukija lähestyisi sitä samalla avoimuudella, jolla hän lähestyy aitoa käännöskirjallisuutta. Yleensä pseudokääntäjä määrittelee sekä ”lähde-” ja ”kohde-kulttuurin”. Vaikka teos ei todellisuudessa ole käännös, siinä voi olla vaikutteita lähde-kulttuurin ominaispiirteistä.¹⁷⁰ Epäsovinnaisuus on helpompi hyväksyä, koska se ei uhkaa kohde-kulttuuria vaan asettuu vierauden ja toiseuden kontekstiin. Pseudokäännös voi siten toimia kuin aito käännöskirjallisuus: välittäjänä kahden kirjallisen perinteen välillä. Toisaalta sen avulla voidaan esitellä kokonaan uusia ajatuksia ja käytäntöjä, joilla näennäisesti on tukenaan perinteiden ja klassikkokaanonin arvovalta¹⁷¹.

168 *An Arabian Tale*, 318. Ajatusviiva ja hakasulkeet alkutekstissä.

169 *Tieteen termipankki*: ”pseudokäännös, näennäiskäännös. teksti, joka esitetään käännökseksi, vaikka se todellisuudessa on alunperin kohdekielellä laadittu eikä sille ole olemassa lähtökielistä alkutekstiä”.

170 Toury: *Enhancing Cultural Changes by Means of Fictitious Translations*.

171 Venuti 1998, 33–34, 54.

Pseudokäännösten tutkimista vaikeuttaa se, että teoksen ominaisuuksia ja pseudokääntäjän motiiveja voidaan arvioida vasta siinä vaiheessa, kun totuus on jo paljastunut. Tällöin lukija ei kuitenkaan enää tulkitse tekstiä kuten se alun perin oli tarkoitettu tulkittavaksi, sillä hän tietää, ettei kyse ole oikeasta käännöksestä.¹⁷² *Vathekin* kohdalla kokonaisuutta hämmentää sekin, ettei pseudokääntäminen ollut kirjailijan vaan toimittajan ratkaisu. Ainakin osittaisena motiivina lieneekin ollut Henleyn halu päästä eroon Beckfordista ja tämän kirjaprojektista. Käännöksen kyseenalaisilla tekijänoikeuksilla ja kirjoittajien tulehtuneilla väleillä voidaan puolestaan selittää anonyymi julkaiseminen ja Beckfordin roolin vähätteleminen. Väistämättä pseudokääntäminen vaikutti kuitenkin myös tapaan, jolla lukijat eläytyivät tekstiin. Oli kirjailijan motiivi mikä hyvänsä, aikalaisten epävarmuus *Vathekin* alkuperästä osoittaa, että teosta *luettiin* käännöksenä. Vielä yleisempää oli lähteä leikkiin mukaan ja suhtautua siihen *kuin* se olisi ollut käännös¹⁷³.

Vathek olikin juuri sellainen teos, jota julkaistessa pseudokääntäminen oli hyödyllinen taktiikka. Se oli raa'an väkivaltainen ja kuvaili kalifi Vathekin moraalitonta elämää yksityiskohtaisesti. Teoksessa ei ole varsinaisia seksikohtauksia, mutta siinä toistuvasti vihjataan seksuaaliseen väkivaltaan sekä homoseksuaalisuuteen, jota yleisesti pidettiin syntinä ja rikoksena. Ennen muuta teos suhtautui itämaihin ja hedonismiin pakkomielleisellä kiinnostuksella ja pornografisella seikkaperäisyydellä. Pseudokääntäminen muutti sen englantilaisen eksentrikon fantasiasta antropologiseksi kuriositeetiksi. Kun kyse kerran oli käännöksestä, aikalaiset voivat lumoutua teoksen hillittömyydestä ja eksotiikasta hyvällä omatunnolla. On mahdotonta sanoa, lisäksi pseudokääntäminen teoksen suosiota, mutta taatusti se ei sitä ainakaan vähentänyt. Suurin suosio seurasi kuitenkin vasta 1800-luvun alussa, jolloin Beckfordin ja Henleyn kirjoittajuus oli jo yleisessä tiedossa¹⁷⁴.

Pseudokääntäminen voi Touryn mukaan olla osa tietoisista strategioita, jonka tavoitteena ei ole pelkästään tehdä oudosta tekstistä lähestyttävämpää vaan kokonaisvaltaisesti uudistaa kulttuuria.¹⁷⁵ Jos 2000-luvun tutkijoiden arviot Henleyn orientalistisista pyrinnoista tai sokeudesta itämaisen kirjallisuuden taiteellisille ansioille pitävät paikkansa,¹⁷⁶ niin *Vathekin* innoittamat itämaafantasiat tuskin olivat Henleyn tietoisesti tavoittelema tai välttämättä edes mieluisa

172 Toury: *Enhancing Cultural Changes by Means of Fictitious Translations*.

173 Watt 2008a, 195–196, 199.

174 *Wikimedia Commonsissa* on kaksi valokuvaa *An Arabian Talen* nimiösivusta. Kumpaankin on lisätty Beckfordin nimi, toiseen myös Henleyn nimi ”Notes Critical and Explanatory” -otsakkeen alle.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vathek_1786_title_page.jpg

175 Esimerkiksi Joseph Smithin ”uudistetuista egyptiläisistä” kirjoitusmerkeistä kääntämä *Mormonin kirja* johti uuden kirkkokunnan perustamiseen Toury: *Enhancing Cultural Changes by Means of Fictitious Translations*.

176 Graham 2001, 12–22, 374–380; Watt 2008a, 199–200; Grasso 2019.

lopputulos. Luova kääntäminen ja tiivis yhteistyö Beckfordin kanssa viittaavat kuitenkin mielestäni siihen, että Henley oli *Vathekista* vilpittömän innoissaan ja halusi tietoisesti jättää teokseen oman kädenjälkensä. Kuten luvussa 2 todettiin, Henleyn julkilausuttuna päämääränä oli ohjata lukijan huomio *Vathekin* eksoottisiin yksityiskohtiin ja todentuntuisuuteen¹⁷⁷. Ilmeisesti hän ainakin jollain tasolla tiedosti, että teos oli epätavallinen, ja toimitustyön myötä se muuttui vieläkin epätavallisemmaksi. Lopputuloksena oli uudenlainen itämaisen romanssin tyyppi: tieteelliseen tyyliin toimitettu fantasia.

3.1.2 *Southey ottaa kunnian itselleen*

Kirjalliset käytännöt muuttuivat 1800-luvulle tultaessa. Kirjailijan arvo taiteilijana ja julkisuuden henkilönä korostui,¹⁷⁸ ja tämä heijastuu Southeyn kynnysteksteihin, jotka suorastaan aggressiivisesti korostavat kirjailijan merkitystä. Vaikutusta saattoi olla silläkin, että *Vathek* oli proosamuotoinen mutta *Thalaba* runo. Näytelmäkirjallisuuteen ja runouteen suhtauduttiin selvästi romaaneja myönteisemmin, koska ne olivat vakiinnuttaneet asemansa jo antiikissa. Alkutekstistä tai kääntämisestä ei *Thalabassa* esitetä minkäänlaisia väitteitä, valheellisia tai tosia. Toki Southey sai Lähi-idän kirjallisuudesta vähintäänkin temaattisia vaikutteita, mutta nekin lienevät suurimmaksi osaksi välillisiä. Eurooppalaiset orientalistit esiintyvät Southeyn lähdevitteissä taajaan, arabiankielinen tai islamilainen kirjallisuus sen sijaan eivät juuri lainkaan.¹⁷⁹

Huomattavaa Southeyn loppuviitteissä on myös jatkuva itämaisen kulttuurin ja kirjallisuuden pilkkaaminen. Heti ensimmäisessä viitteessä Southey kuvailee *Koraania* puuduttavan tylsäksi ja itseään toistavaksi kirjaksi, jonka tyyliä olisi ollut helppo jäljitellä. Itämaisen kirjallisuuden heikkolaatuisuuden vuoksi Southey on pannut muslimihahmonsa puhumaan *Raamatusta* ammentavin ilmauksin.¹⁸⁰ Oman kaunokirjallisen lahjakkuuden korostaminen eroaa selvästi Henleyn ja Byronin kynnysteksteistä, jotka luovuuden sijaan painottavat asiantuntemusta ja tekstin uskollisuutta itämaiden todellisuudelle. Asenteen huomioiden olisikin erikoista, jos Southey olisi vapaaehtoisesti antanut kunnian halveksimilleen arabeille. Samalla Southey valottaa työnsä vaiheita kuvailemalla esikuviaan ja mieltymyksiään sekä ajatusprosessia sanavalintojen taustalla. Kaikki tämä on omiaan korostamaan hänen luomistyönsä alkuperäisyyttä.

177 Warner 2011, 298–299.

178 Aiemmin lähes säännönmukainen anonyymi julkaiseminen kävi vuosisadan vaihteessa yhä harvinaisemmaksi. Raven 2006, 441–442.

179 Southey mainitsee *Koraanin* toistuvasti (viitteet 1, 5, 53, 71 jne). Varsinaiseksi lähdeviitteeksi *Koraani* on merkitty kolmessa viitteessä: 23) ”The Devil, whom Mohammed names Eblis...”; 75) “Fear the fire whose fuel is men...”; 134) “The Zaccoum is a tree which issueth from the bottom of Hell...”

180 *Thalaba the Destroyer*, viite 1.

3.1.3 Byron vihjaa mutta ei väittää

Byronin lähestymistapa kirjoittajuuteen ja aitouteen on välimuoto Henleyn ja Southeyn ratkaisuksista. Teokset julkaistiin kirjailijan omalla nimellä, mutta Byron vihjailee niiden pohjaavan itämaiseen kertomaperinteeseen tai tositahtumiin. Southeyn tavoin Byronkin oli runoilija, mikä saattoi vaikuttaa päätökseen. Byronin toiminnassa ylipäättään korostui hänen huomattava suosionsa ja näkyvä julkinen asemansa. Koska omaelämäkerrallinen *Childe Harold* oli Byronin itämaisen kauden alkaessa jo saavuttanut melkoista mainetta, ei kustantaja olisi välttämättä edes suostunut julkaisemaan hänen tekstejään anonyymisti.¹⁸¹

Vuosien 1813–1814 itämaisista romansseista *The Giaour* on alaotsikoitu ”katkelmaksi turkkilaisesta tarinasta” (*A Fragment of a Turkish Tale*), *The Bride of Abydos* ”turkkilaiseksi kertomukseksi” (*A Turkish Tale*), *The Corsair* ja *Lara* pelkästään kertomuksiksi (*A Tale*) ja *The Siege of Corinth* runoksi (*A Poem*). Lähimmäs pseudokääntämistä tulee *The Giaour*, jonka alaotsikon voisi tulkita viittaukseksi katkelmalliseen käsikirjoitukseen tai suulliseen perimätietoon. Myös teoksen alkuun liitetty mainos (*Advertisement*) häälyy kirjoittajuuden ja pseudokääntämisen välimaastossa:

The tale which these disjointed fragments present, is founded upon circumstances now less common in the East than formerly [– –]. The story, when entire, contained the adventures of a female slave, who was thrown, in the Mussulman manner, into the sea for infidelity, and avenged by a young Venetian...¹⁸²

Mainos ei mainitse Byronin nimeä tai kuvaile kirjoitusprosessia. Byronin nimi on tätä ennen kuitenkin jo tullut ilmi nimiösivulla. *The Giaour* myöntää Byronin kirjoittajuuden mutta kiistää hänen luomistyönsä alkuperäisyyden. Niinpä teos on samanaikaisesti sekä tositarina, pseudokäännös että maineikkaan kirjailijan uutuus. Byronin *The Giaourin* viimeisessä viitteessä Byron kertoo tarinan alkuperästä lisää:

The story in the text is one told by a young Venetian many years ago, and now nearly forgotten. I heard it by accident recited by one of the coffee-house story-tellers who abound in the Levant, and sing or recite their narratives. The additions and interpolations by the translator will be easily distinguished from the rest by the want of Eastern imagery; and I regret that my memory has retained so few fragments of the original.¹⁸³

181 *Lara* tosin julkaistiin aluksi anonyymisti. Katso tutkielman alaviitettä 23.

182 *The Giaour*, ”Advertisement” (ei sivunumeroa).

183 *The Giaour*, 75, viite 43.

Byron kertoo innoittuneensa turkkilaisesta kansanperinteestä, mutta runo itsessään on joko muistinvaraisesti käännetty tai kokonaan kirjailijan omaa seipettä. Lisäksi kyseessä on hyvin vanha perimätieto, joka nyttemmin on käynyt kovin harvinaiseksi; lukijan ei siksi pidä yllättyä, jos hän ei kykene löytämään vastaavaa tarinaa muista lähteistä. Uskottavuutta väitteelle toi se seikka, että Byron oli 1810-luvun alussa matkustellut Osmanivaltakunnan Euroopan-puoleisessa osassa, mukaan luettuna Ateenassa ja Konstantinopolissa.¹⁸⁴ Pienimuotoista liioittelua on kaikesta huolimatta pujahtanut väitteeseen mukaan, sillä Byron ei ollut käynyt Levantissa asti.

Ajalle tyypillisesti Byron vähättelee omaa rooliaan ja pyytää etukäteen anteeksi luomistyönsä puutteita: lukijan on helppo erottaa kirjailijan lisäykset, joista puuttuu ”itämainen kuvasto”. Tämä korostaa aitouden arvoa — *The Giaour* on merkittävä, koska sen pohjalla on aito itämainen kertomus ja itämaisen kertomuksen taustalla entisaikaan yleinen ”musulmaaniensa tapa”. *The Giaour* ei ole pelkkä fiktio vaan kuvaus aidosta historiallisesta käytännöstä, kenties jopa ytimeltään tositarina. Kirjan lukija voi oppia siitä uutta, mutta häntä toisaalta kehoitetaan myös lähdekritiikkiin. Toisin sanoen: jos kirjan miljöökuvauksessa onkin puutteita, johtuvat ne inhimillisistä virheistä eivätkä kyseenalaista tarinan aitoutta sinänsä.

The Bride of Abydosin väitteissä Byron kertoo Giaffir-nimisen paššan määräämästä murhasta, muttei muista, oliko tämä Argyrokastron vai Skutarin pašša. Muutama vuosi tapauksen jälkeen, ”kun olin maassa”, Ali pašša otti puolisoikseen uhrin tyttären.¹⁸⁵ Ali pašša Tepelenē hallitsi Osmanivaltakunnan länsiosia käytännössä itsenäisenä valtiona vuosina 1788–1822. Tämän hän teki ilman keisarin lupaa ja menetti siitä hyvästä lopulta henkensä. Ali suhtautui kristittyihin suvaitsevasti ja moni länsimaalainen — Byron mukaan luettuna — vieraili hänen hovissaan. ”Giaffir Pacha” (Jafar?) sen sijaan on yksi *The Bride of Abydosin* päähenkilöistä, enkä ole löytänyt tietoa hänen historiallisuudestaan.¹⁸⁶ Argyrokastro ja Skutari sijaittivat Albaniassa, joten epäselväksi jää sekin, mitä Giaffir oikeastaan tekee Abydoossa, Euroopan ja Aasian rajalla. Mahdollisesti Byronin muistamattomuus oli taktinen veto, jolla hän vaikeutti väitteidensä tarkistamista ja antoi hienovaraisen vihjeen Giaffirin kuvitteellisuudesta. Samalla hän aasinsillan kautta satoi kertomuksensa omiin kokemuksiinsa sekä matkakertomusten maineikkaaksi tekemään Ali paššaan. Jos taustalla kaikesta huolimatta oli todellinen tapahtuma, *The Bride of Abydosin* Giaffir

184 Marchand 2021.

185 *The Bride of Abydos*, 69; viite 33.

186 Runon mukaan Giaffir vaikutti Abydoossa. Hänellä on Selim-niminen poika, jonka Giaffir itse surmaa inestien vuoksi. Väitteissä Byron ei anna hahmoistaan tarkempia tietoja, ja *Google-kirjojen* haku ”Giaffir Pacha” löytää vain Byroniin liittyvää aineistoa. Hakusanoilla ”Jafir Pasha” tai ”Jafar Pasha” ei löydy sellaisia kirjoja, joiden voisi olettaa käsittelevän 1800-luvun Rumeliassa vaikuttanutta henkilöä. Myöskään *Lord Byron and his Times* -tietokanta ei tunne Giaffiria tai Selimiä.

Pacha lienee osapuulleen yhtä todellinen kuin *The Giaourille* kimmokkeen antanut ”kahvihuoneen tarinankertoja” — sattumalta kuultu anekdootti, jonka yhteys Byronin runoon on viitteellinen, mutta joka yhtä kaikki tuo arkkityyppisen romanttiseen kertomukseen jännittävää todentuntua.

Byronin kolmannessa itämaaromanssissa *The Corsair* on muutaman sivun mittainen omistuskirjoitus Thomas Moorelle, joka 1817 kirjoitti oman itämaisen kertomarunonsa *Lalla-Rookh*. Omistuskirjoituksessa Byron ylistää irlantilaisen Mooren luonnetta ja isänmaallisuutta, ja tekstiä voi jopa pitää poliittisena puolustuspuheena Irlannin hyväksi. (Byron itse oli englantilainen.) Hän kommentoi valitsemaansa runomittaa, puolustelee henkilöhahmojensa moraalisia heikkouksia ja tunnustaa antaneensa hahmoilleen omia luonteenpiirteitään. Byron tuo siis varsin suoraan esiin, että on itse kirjoittanut *The Corsairin*. Hän myös mainitsee ohimennen *The Giaourin*.¹⁸⁷

The Bride of Abydosissa ja *Larassa* ei ole varsinaista esipuhetta. Lyhyet omistuskirjoitukset ja eurooppalaisten kirjailijoiden runoista otetut, nimiösivuille painetut lyhyet sitaatit eivät nekään liity itämaihin. Väärentämistä esiintyisi siten korkeintaan *The Bride of Abydosin* alaotsikossa: ”Turkkilaisen kertomuksen” voi tulkita joko väitteeksi tekstin alkuperästä tai yksinkertaisesti sen miljöön tai yleistunnelman kuvaukseksi. Byronin väärennökset kokevat evoluution valheesta totuuteen: *The Giaour* perustuu itämailla ”aikanaan” yleisiin ”olosuhteisiin” ja nyttemmin ”miltei unohdettuun” perimätietoon, *The Bride of Abydos* vihjaa aitouden suuntaan, mutta myöhemmissä teksteissä Byron ottaa jo kunnian itselleen eikä valehtele tekstin taustoista.

3.2 Todentuntu ja tieto

3.2.1 Sanaselitykset ja käännökset

Gerard Genette mainitsee viiteapparaatin yleisimpänä ja alkuperäisimpänä käyttötapana ”keskustelewan viitteen”. Se ei ole itsellinen kokonaisuus vaan kytkeytyy tiukasti tiettyyn leipätekstin lauseeseen tai jopa vain yhteen sanaan. Keskustelewa viite selittää ja täsmentää leipätekstiä, ja usein se lisätäänkin jo kirjoitusvaiheessa. Se tekee leipätekstistä ymmärrettävämmän muttei itsessään useinkaan ole ymmärrettävä ilman leipätekstiä. Genetten mukaan kaikki muut viiteapparaatin käyttötavat kumpuavat keskustelevista viitteistä.¹⁸⁸

Romanssien loppuviitteiden ilmeisin käyttötapa on itämaisten käsitteiden ja käytänteiden selittäminen ja vierassanojen kääntäminen englanniksi. Tämä käyttötapa esiintyy kaikissa aineiston

187 *The Corsair*, v–xi.

188 Genette 2001, 325–332.

teksteissä ja on siinä mielessä parhaiten perusteltu, että se todellakin auttaa lukijaa ymmärtämään teosta. Useimmat aineiston loppuviitteet olisi vähäisin muutoksin voinut julkaista aivan muussa yhteydessä, ilman leipätekstiä.¹⁸⁹ Selitysten ja täsmennysten yhteys leipätekstiin on paljon tiiviimpi. Irrallaan tällaiset viitteet muistuttaisivat lähinnä sanakirjaa tai henkilöhakemistoa.

Vathekissa selityksiä on paljon varsinkin viitelitteen alussa. Selityksen tai käännöksen saavia sanoja ovat mm. kalifi (muslimiyhteisön hengellinen ja poliittinen pää), Mani (profeetta) ja huurit (paratiisin neitsyet).¹⁹⁰ Käännökset voi tulkita viittauksiksi arabiankieliseen alkutekstiin, mutta pääasiallinen tavoite lienee harvinaisten sanojen selittäminen lukijalle. Loppupuolella selitykset harvenevat ja viitteet eksyvät yhä kauemmas leipätekstistä. Mahdollisesti Henley lisäsi viitteet osapuilleen järjestyksessä ja tuli työnsä edessä rohkeammaksi; tosin jo monissa alkupään viitteissä selitys tai käännös tarjoaa lähtökohdan pitemmälle ja tulkinnallisemmalle monologille. Selityksissä on paljon tautologiaa, sillä usein oleellinen käy ilmi jo leipätekstistä. Kun Beckford mainitsee ”mitä ihastuttavimmat sävelkulut”, Henley valistaa ”Idän suurmiesten olleen aina mielistyneitä musiikkiin”. Hyödyllisiäkin selityksiä on kyllä mukana. Toistuvat maininnat ”Laikukkaiden hevosten kukkulasta” tuskin aukenisivat lukijalle, ellei viite tekisi selkoa täplikkäistä hevosta, joiden tuoman maa-aineksen päälle kalifi Motassem rakennuti *Vathekin* näyttämönä toimivan palatsin.¹⁹¹

Myös Southey selittää vierassanoja ja erisnimiä.¹⁹² Sanakirjamainen selittäminen ei kuitenkaan korostu samassa mittakaavassa kuin Henleyllä, vaan Southey pyrkii viitteidensä kautta pikemminkin rakentamaan kontekstia ja miljöötä kuvailemalla arabien elämäntapaa, islamilaista mytologiaa ja Lähi-idän maantiedettä.¹⁹³ Selkeimmin leipätekstin kanssa keskusteleisuus ilmenee viitteissä, joissa Southey kertoo kirjoitusprosessista ja perustelee ratkaisujaan.¹⁹⁴ Byronilla sanaselityksiä on sen sijaan suhteellisen paljon ja ne ovat lyhyitä, jopa vain yhden sanan mittaisia.¹⁹⁵ Käännöksiä hän avaa myös juonielementtien asiayhteyttä ja historiaa, kuten viittausta Themistokleen leposijaksi otaksuttuun hautakammioon.¹⁹⁶

189 Southeyn viitteisiin voi suhtautua itämaisena kuriositeettiluettelona ja kirjallisuuskatsauksena; Byronin viitteisiin matkakirjallisuutena. Kumpaankin teemaan palataan myöhemmissä alaluvuissa. Vrt. Bolton 2004.

190 *An Arabian Tale*, 213–218.

191 *An Arabian Tale*, 214.

192 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 4, 6, 8, 9, 23, 43, jne.

193 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 3, 5, 16, 29, jne.

194 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 1, 8, 143.

195 *The Giaour*, 66, viite 7; 67, viite 9; 69, viite 19; *The Bride of Abydos*, 61, viite 1; 63, viite 12; *passim*.

196 *The Giaour*, 65, viite 1.

Sanaselitysten ja käännösten käyttö ei oleellisesti muuttunut Henleyn ja Byronin väliin jäävien kolmen vuosikymmenen aikana. Ainoa havaittava muutos Henleyn polveilevan proosan vaihtuminen Southeyn ja Byronin fokusoituneempi tyyliin. Viimeksi mainituilla ei myöskään ollut aivan yhtä pitkälle menevää tarvetta kertoa lukijalle itsestäänselvyyksiä. Ilmeisesti Beckfordkin koki Henleyn seikkaperäisyyden kiusalliseksi, sillä *Vathekin* vuonna 1816 julkaistussa kolmannessa englanninkielisessä laitoksessa viitteitä on raskaalla kädellä karsittu ja jäljelle ovat jääneet vain sanaselitykset ja käännökset.¹⁹⁷ Oletettavasti juuri leipätekstiin tiiviisti sitoutuneet, tarinan ymmärrettävyyttä parantavat viitteet olivat lukijoille lähestyttävimpiä.

3.2.2 *Faktan ja fiktion päällekkäisyys*

Harvinaisempana mutta silti yleisenä viiteapparaatin muotona Genette mainitsee sellaiset kaunokirjallisuuden viitteet, jotka ovat kirjailijan lisäämiä mutta eivät itsessään luokituta fiktioksi. (Tällainen viite voi toki samanaikaisesti olla myös ”keskusteleva”.) Miltei kaikki aineiston loppuviitteet voitaisiin lukea niiden piiriin, joten alaluvuissa 3.2.2–3.2.4 keskityn ”todistajalausuntoihin ja tukevaan aineistoon”.¹⁹⁸ Yleensä niitä suositaan tekstissä, joka fiktiivisyydestään huolimatta sisältää kiinnostavan tositaustan tai tieteen. Viiteapparaatin tehtäväksi nousee lukijan huomion ohjaaminen sepitteen tietokirjallisiin aineksiin. Käytäntö oli yleinen 1800-luvun historiallisissa romaaneissa, runoudessa harvinaisempi ja näytelmissä lähes tuntematon.¹⁹⁹

Vathekin todentuntu nojasi pseudokääntämiseen. Teoksen sepitteellinen tausta antoi samalla luontevan selityksen myös viiteapparaatin käytölle: kyse oli vieraan kulttuurin tuotteesta, joka ”arvioivien ja selittävien” huomautusten avulla muutettiin modernille englantilaiselle yleisölle ymmärrettäväksi. Pseudokäännös vastasi ennakoivasti myös kritiikkiin, jota teosta vastaan olisi ehkä voitu esittää. Epäuskoksen tai loukkaantuneen lukijan ei pitänyt syyttää toimittajaa tai julkaisijaa, vaan alkutekstiä tuli lähestyä antropologisista ja historiallisista lähtökohdista. Henley pitääkin huolen siitä, että lukija tiedostaa tarinan uskollisuuden arabialaiselle perimätiedolle. Kun leipätekstissä mainitaan kalifin ”hervittävä silmä”, viite muistuttaa:

The Author of Nighiaristan hath preserved a fact, that supports this account; and there is no history of Vathek, in which his *terrible eye* is not mentioned.²⁰⁰

197 *Vathek*, *Translated from the Original French*, 1816.

198 ”The authorial annotation of a text of fiction or poetry[. – –] [T]he notes [– –] play a corroborative role, adducing both testimony and supporting documents.” Genette 2001, 332–333.

199 Genette 2001, 328, 332–336.

200 *An Arabian Tale*, 213.

Southey ja Byron eivät lähteneet pseudokääntämisen tielle, mutta kritiikin voi torjua myös hienovaraisemmin keinoin. Kaikissa aineistoni kirjoissa loppuviitteet käyttävät paljon aikaa sen vakuutteluun, että fiktiivinen kertomus vähintäänkin *voisi* olla totta. Ilmiötä voisi verrata videopelitutkimuksesta tuttuun immersion käsitteeseen, jolla viitataan pelaajan kykyyn uppoutua kuvitteelliseen maailmaan ja unohtaa sen fiktiivisyys²⁰¹. Koska itämaiset romanssit määritelmällisesti sijoittuvat vieraaseen, outoon ympäristöön, voitaneen olettaa, ettei 1700- ja 1800-lukujen taitteen kohdeyleisö tuntenut miljöötä kuin mielikuvien tasolla. Kun itämaisen kirjallisuuden perinteeseen kaiken lisäksi kuuluivat ylikuonnolliset juonenkäänteet ja surrealistiset yhteensattumat²⁰², oli keskimääräisen lukijan hyvin vaikea hahmottaa, mikä osa tarinasta oli totta ja mikä kirjoittajan keksintöä. Loppuviitteet hälventävät tämän epävarmuuden.

Usein kyse onkin hyvin arkisista asioista; näin erityisesti Lordi Byronin tuotannossa, mikä mahdollisesti heijastelee hänen Kreikan-matkojensa todellisia vaiheita:

The guitar is the constant amusement of the Greek sailor by night: with a steady fair wind, and during a calm, it is accompanied always by the voice, and often by dancing.²⁰³

Jokapäiväistä elämää kuvailee myös Southey. Kun korppikotka kaartelee Thalaban ja hänen toverinsa yläpuolella, katsoo Southey parhaaksi siteerata Carsten Niebuhria:

The Vulture is very serviceable in Arabia, clearing the earth of all carcasses, which corrupt very rapidly in hot countries. He also destroys the field mice[.]²⁰⁴

Thalaban ja *The Giaourin* tarina olisi aivan yhtä ymmärrettävä ilman edellä mainittuja loppuviitteitä, mutta ne korostavat faktan ja fiktion päällekkäisyyttä. Samalla lukija saa pientä tuntumaa siitä, millaista itämailla matkustaminen todella voisi olla. Nojatuolimatkailu oli keskeinen osa itämaisen kirjallisuuden viehätystä ja olemassaolon oikeutusta. Vaikka Lähi-idän elämä kiinnosti ihmisiä kovasti, hyvin harva oli todella käynyt Euroopan ulkopuolella. Toisaalta itämaisuuden ajateltiin olevan aidosti ja konkreettisesti läsnä Lähi-idän kirjallisuudessa ja sen eurooppalaisissa käännöksissä; Antoine Galland esitti *Tubannen ja yhden yön* esipuheessa, ettei eurooppalaisten tarvinnut enää vaivalloisesti matkustaa itään vaan itä tuli kirjan välityksellä heidän luokseen.²⁰⁵

201 Tanskanen 2018.

202 Ikonen 2010, 93–97; Irwin 1994, 237–292.

203 *The Giaour*, 65, viite 3.

204 *Thalaba the Destroyer*, viite 41.

205 Ikonen 2010, 93–94.

3.2.3 Lähdeviitteet

Romaani- ja romanssikirjallisuus syntyi vuorovaikutuksessa historiankirjoituksen ja matkakirjallisuuden kanssa.²⁰⁶ Lajityypit vastasivat eurooppalaisten eksotiikannälkään ja muovasivat heidän mielikuviaan kaukaisista maista. Ranskassa voimakkain itämaisen kirjallisuuden buumi ajoittui noin vuosiin 1700–1735.²⁰⁷ Brittein saarilla aihe oli suosituimmillaan vasta 1700- ja 1800-lukujen taitteen molemmin puolin, mikä oli ennen muuta vuosina 1775–1825 ilmestyneiden englanninkielisten matkakertomusten ansiota.²⁰⁸ Englantilaiset itämaafiktiot tukeutuivat ranskalaisia esikuviaan voimakkaammin tieteelliseen tietoon, mikä näkyy lähdeviitteiden käytössä ja realismiin pyrkivässä miljöökuvauksessa. Huomionarvoista tosin on, että viitteissä useimmin mainittu yksittäinen lähde on ranskankielinen *Bibliothèque orientale*, jonka rooli on suuri sekä *Vathekissa* että *Thalabassa*. Kun 1800-luvun alkupuolen kirjailijat käyttivät *Vathekia* lähteenään, oli *Bibliothèque orientalella* englantilaiseen kirjallisuuteen myös huomattava epäsuora vaikutus.²⁰⁹

Lähteisiin viittaaminen ei vielä keskiajalla ja tai edes 1800-luvun alussa ollut historioitsijalle pakollista, mutta se saattoi olla retorisesti järkevää. Tavoitteena ei varsinaisesti ollut luku-suositusten antaminen tai faktantarkistuksen helpottaminen vaan kirjoittaja haki itselleen selkänöjää klassikoista, joihin viittaaminen todisti lukeneisuudesta.²¹⁰ Sekä Henley että Southey käsittelevätkin viitteissään länsimaisen kirjallisuuden kaanonina, kuten *Raamattua*, Homerosta ja John Miltonin *Kadotettua paratiisia*.²¹¹ Sanaselityksiä ja tietoisukuja seuraa usein 1–2 sanaa pitkä, erilliselle riville merkitty lähdeviite. Henleyn lähdeviitteissä on yleensä vain kirjoittajan sukunimi, Southeyn viitteissä sukunimi ja kirjan otsikko. Julkaisuvuotta, teossarjan osaa tai sivunumeroa Henley ja Southey eivät yleensä kerro. Taustalla lieene otaksuma, että valistunut lukija tietää kyllä muutenkin, mistä puhutaan. Näin ylimalkainen viite ei juurikaan helpota tiedon oikeellisuuden tarkistamista, mutta se osoittaa, ettei kirjoittaja keksi asioita itse vaan ammentaa tietonsa todennettavissa olevista lähteistä. On epäolennaista, että vain harvalla lukijalla on halua tai edes mahdollisuutta tarkistaa 1500- tai 1600-luvuilla julkaistuja kirjoja, jotka toisinaan on vieläpä kirjoitettu vieraalla kielellä. Olennaista on, että kirjailija itse on ne lukenut.

Matkakertomusten vaikutus on suurin *Thalabassa* ja näkyy jopa sanavalintojen tasolla. *Thalaban* hiekkamyrskykohtaus on runomuotoon sovitettu lyhennelmä James Brucen teoksen *Travels to*

206 Näin sekä antiikissa (Reardon 1989) että 1700-luvulla (Phillips 2000; Ikonen 2010).

207 Eli välittömästi *Bibliothèque orientalen* ja *Tuhannen ja yhden yön* jälkeiseen aikaan. (Ikonen 2010, 93–94.)

208 Brown 1938, 218.

209 Irwin 1994, 15, 251; Shojania 2003.

210 Grafton 1997, 26–33.

211 *An Arabian Tale*, 223–224; *Thalaba the Destroyer*, viitteet 1, 47, 133.

Discover the Source of the Nile (1790) vastaavasta kohtauksesta.²¹² Asianomaisissa viitteissä lainataan pitkästi sekä Brucen että Joseph Morganin (*The History of Algiers*, 1728–1729) kuvauksia autiomaasta.²¹³ Ylipäättään *Thalaban* loppuviitteissä korostuu lukijan vakuuttaminen massalla,²¹⁴ pitkien samansisältöisten sitaattien esittäminen peräjälkeen.²¹⁵ Viitteiden aineistot ovat toimineet Southeyn lähteenä, joten runo on niihin nähden toissijainen. Koska lukija ensin kuitenkin lukee *Thalaban* ja vasta sitten loppuviitteet, antavat ne lukijan näkökulmasta silminnäkijätodistuksen, joka jälkikäteen vahvistaa miljöökuvauksen aidoksi. Lähdeviitteiden perusteellisuus on kiinnostavaa myös kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta,²¹⁶ sillä *Thalaba* on sepitteelliseksi kertomukseksi poikkeuksellisen läpinäkyvä, mitä tulee kirjoittajan esikuviin ja tavoitteisiin. Aikalaisarviossa *Thalabaa* kuvattiinkin muista teksteistä koostetuksi tilkkutäkiksi²¹⁷.

Byron käyttää lähdeviitteitä selvästi edeltäjiään vähemmän. Southeylle ominaisia pitkiä sitaatteja ei ole juuri lainkaan. Aiempaan kirjallisuuteen viitattaessa Byron yleensä referoi lähteitään vapaasti ja keskustelee niiden kanssa.²¹⁸ Erilliselle riville merkittyä lähdeviitettä Byron käyttää vain suorien lainauksien yhteydessä, eikä aina silloinkaan. Tämän kunnian saavat vain esikuvana toimineet runot, joiden innoittavimpia säkeitä Byron silloin tällöin siteeraa viitteissä. Säkeet on merkitty erillisille riveille ja lähdeviite niiden alle omalle rivilleen.²¹⁹ Siteeratut säkeet ovat enimmäkseen länsimaista kirjallisuutta, mutta joukossa on myös ”katkelma arabialaisesta käsikirjoituksesta”.²²⁰

Vaikka Byron viljelee lähdeviitteitä edeltäjiään vähemmän, on hän niiden merkitsemisessä kaikkein huolellisin. Yleensä hän mainitsee vähintäänkin sekä kirjoittajan että kirjan nimen, usein myös teossarjan osan, luvun, säkeistön tai jopa sivun.²²¹ Kaikkein ylimalkkaisimpia ovat viitteet *Bibliothèque orientaleen*, johon Byron viittaa vain D’Herbelot’n sukunimellä.²²² Arvatenkin jokainen itseään kunnioittava orientalisti tuntee kirjan jo entuudestaan. Toisaalta tietosanakirjan lukuun tai sivuun viittaaminen olisi turhaa, koska hakusanat on järjestetty aakkosellisesti. Myös *Kadotettuun paratiisiin* Byron viittaa vain Miltonin sukunimellä, sanatarkkaan lainaten mutta ilman tarkempia

212 Brown 1938, 221.

213 *Thalaba the Destroyer*. Viitteet 84 ja 85.

214 Osa sitaateista on niin pitkiä, että alkuperäisessä kirjassa niiden on täytynyt viedä useita sivuja. Esim. viite 12, jossa on yli 1200 sanaa pitkä lainaus John Greavesin *Pyramidographiasta* (1646).

215 Esim. *Thalaba the Destroyer*, viite 27.

216 Esim. *Thalaba the Destroyer*, viite 2.

217 Francis Jeffrey:n arvostelu julkaistiin *Edinburgh Review*’ssä 1802. (Bolton 2004, kappale 15.)

218 Esim. *The Giaour*, 69, viite 20; 75, viite 43; *The Bride of Abydos*, 62, viite 6; 71, viite 43.

219 *The Giaour*, 66, viite 4; *The Bride of Abydos*, 2, viite 2; 71, viite 43.

220 *The Bride of Abydos*, 70, viite 42.

221 Esim. *The Giaour*, 66, viite 4; *The Bride of Abydos*, 62, viite 6.

222 *The Giaour*, 69, viite 20; 75, viite 43.

reittiohjeita.²²³ Jälleen taustalla lienee oletus lähdekirjan yleismaailmallisesta tunnettuudesta. Matkakirjallisuuteen hän viittaa vieläkin epämääräisemmin: ”Arabien, tartaarien ja turkomaanien vaeltava elämä löytyy yksityiskohtaisesti kuvattuna mistä tahansa Itämaisten matkojen kirjasta”.²²⁴

Aina lähteitä ei merkitä, vaikka ne näkyisivät jopa sanavalintojen tasolla. Byron luki jo lapsena sir Paul Rycautin kirjan *The Present State of The Ottoman Empire* (1667). Siinä käsitellään seikkaperäisesti erilaisia (ainakin eurooppalaisten näkökulmasta) vaiettuja ja kuohuttavia aiheita: moniavioisuutta, kidutusta, uskonsotia, orjuutta, joukkomurhia sekä ennen muuta seksiä. Kirja teki Byroniin suuren vaikutuksen, ja viitteitä sen teemoista on sekä Byronin henkilöhistoriassa että kaunokirjallisessa tuotannossa.²²⁵ *The Present State of the Ottoman Empiressa* Rycaut valistaa eräiden turkkilaisten sitoutuneen ”platonisen rakkauden oppiin” huomauttaen kuitenkin, että itämaisten nuorukaisten välinen ystävyys on vain ”heidän kieroutuneen taipumuksensa [– –] himokkaitten lieskojen” naamioimista hyveeksi.²²⁶ Byron puolestaan kertoo useimpien muslimimpien olevan ”platonisuuden vihollisia”, jotka eivät löydä vastakkaisesta sukupuolesta mitään kelvollista.²²⁷ Rycautin ilmeisestä vaikutuksesta huolimatta Byron ei lähdeviitteissään mainitse häntä kertaakaan.

Henleyn ja Byronin viitteet eivät läheskään aina luotettavasti kerro itämaisten romanssien esikuvista ja lähteistä. Southey taas vyöryttää lukijan silmille sellaisen määrän tekstiä, että lähdeviitteet muuttuvat jo tautologisiksi. Itämaisten romanssien lähdeviitteiden funktiot tuntuvatkin ensisijaisesti kohdistuvan kirjoittajaan ja leipätekstiin, eivät tietoon ja tietolähteisiin sinänsä. Ne todistavat kirjoittajan asiantuntemuksesta ja lisäävät todentuntua. Kirjallisuudentutkija Joshua Grasso vertaa *Vathekin* viitteitä modernin fantasiakirjallisuuden ”maailmanrakennukseen”:

Clearly Beckford wanted to write an Oriental fantasy with the veneer of old scholarship, not unlike the ‘world building’ prized in modern fantasy novels. If nothing else, the footnotes are like the words “based upon a true story” that precedes a horror movie, and makes the terror more distressingly palpable.²²⁸

223 *The Bride of Abydos*, 71, viite 43.

224 *The Bride of Abydos*, 70, viite 38.

225 Blackstone 1974, 328–329.

226 “the Doctrine of Platonick love hath found Disciples in the Schools of the *Turks*, that they call it a passion very laudable and virtuous, and a step to that perfect love of God, whereof mankind is only capable, proceeding by way of love and admiration of his image and beauty enstamped on the creature. This is the colour of virtue, they paint over the deformity, of their depraved inclinations; but in reality this love of theirs, is nothing but libidinous flames each to other.” (Blackstone 1974, 330.)

227 “Being enemies to Platonics, they cannot discern ‘any fitness of things’ in the souls of the other sex”. (*The Giaour*, 69, viite 22.)

228 Grasso 2019.

Vuonna 2017 julkaistussa tutkimuksessa havaittiin, että ”tositapahtumiin perustuvat” kertomukset olivat ihmisten mielestä uskottavampia mutta vain silloin, kun kertomus oli lähtökohtaisesti epätavanomainen. Tavanomaisten tarinoiden uskottavuutta ”tositapahtumiin perustuminen” ei lisännyt.²²⁹ Tämän tutkielman aineistoon kuuluvat kertomukset ovat epätavallisia kahdella tapaa. Ensinnäkin ne sijoittuvat lukijalle vieraaseen miljööseen. Toisekseen niiden draama on liioitellun mahtipontista ja uskomattomiin yhteensattumiin perustuvaa, usein myös ylikuonnollista. Viitteet luovat kiinnekohdan toden ja fantasian välille ja tekevät uskomattomasta hiukan uskottavampaa.

3.2.4 Silminnäköjätodistus

Byronin viitteiden erikoispiirre on niiden tarinallisuus ja henkilökohtaisuus, mikä selittänee tutkimus- ja varsinkin matkakirjallisuuden vähäistä näkyvyyttä. Byron oli itse vierailut itämailla, joten hänen ei tarvinnut hakea selkänokkaa muiden matkoista. Osa loppuviitteistä onkin itsessään luokiteltavissa matkakirjallisuudeksi. *The Siege of Corinthissa* Byron kertoo janitsaarien julkisesta teloituksesta, jollaista oli itsekin todistanut. ”Luulisin, että tapaus mainitaan myös Hobhousen Matkoissa.”²³⁰ Aatelismies John Hobhouse oli Byronin matkatoveri, joka piti Turkin-matkoistaan päiväkirjaa²³¹ ja 1813 julkaisi kaksiosaisen muistelun *A Journey Through Albania*.²³²

Silminnäköjätodistusta pidettiin suuressa arvossa, mutta sen määrittely saattoi perustua enemmän mielikuviiin aitoudesta kuin todellisiin kokemuksiin. *The Giaourin* viimeisessä viitteessä Byron kertoo käyttäneensä noottiensa lähteenä *Bibliothèque orientalea* ja *Vathekin* loppuviitteitä:

I do not know from what source the author of that singular volume [*Vathek*] may have drawn his materials; some of his incidents are to be found in the “Bibliothèque Orientale;” but for correctness of costume, beauty of description, and power of imagination, it far surpasses all European imitations; and bears such marks of originality, that those who have visited the East will find some difficulty in believing it to be more than a translation.²³³

Byron tiesi kyllä, että Beckfordin lähteet löytyivät kirjastosta eivätkä Aasiasta.²³⁴ Teoksen virheettömyys ja omaperäisyys ovat kuitenkin sillä tasolla, että Byron suhtautuu siihen aitona.

229 Valesia 2017.

230 “I think the fact is also mentioned in Hobhouse’s Travels.” (*The Siege of Corinth*, 56; viite 4.)

231 *Galley proof of translations from Latin of John Cam Hobhouse’s diary of his travels with Byron in Portugal, Spain and Italy*. Nineteenth Century Literary Society, The John Murray Publishing Archive.

https://www.nineteenthcenturyliterarysociety.amdigital.co.uk/Documents/Details/JMA_MS_43391

232 Hobhouse 1817.

233 *The Giaour*, 75, viite 43.

234 Garber 1981, 322.

Päätelyketju onkin varsin mielenkiintoinen: lukija itse on matkustellut itämailla, ja koska hän tuntee idän tavat, hän tunnistaa kyllä aidon itämaisen tekstin sellaisen nähdessään. Kaikki tämä kertoo paljon varhaismodernin kirjallisuuden rajankäynnistä toden ja tarun välillä. Alkuperäisyys kumpuaa lähes ylikuonnollisesta innoituksen lähteestä; se on ”katkos syy- ja seuraussuhteiden jatkumossa”²³⁵. Aitous on proosakirjallisuuden korkein hyve, mutta samalla kirjailijat kuitenkin jatkuvasti huiputtavat lukijaa esiintymällä kääntäjinä ja historioitsijoina.²³⁶ Byron vihjaa *Vathekin* todelliseen alkuperään, mutta hänellä on vaikeuksia uskoa kuulemaansa. Itämaat ovat tekstissä läsnä kaikessa aitoudessaan, kauneudessaan ja voimassaan, mikä tekee kirjasta enemmän kuin pelkän jäljitelmän. Vaikka *Vathekin* tietäisi väärennökseksi, siihen voi silti uskoa.

3.3 Tulkinnat ja mielipiteet

3.3.1 Kritiikiltä puolustautuminen ja lukijan ohjailu

Tässä alaluvussa syvennyttään sellaisiin viitteisiin, joissa kirjoittaja selkeästi hylkää fiktion kehyksen ja viitteiden objektiivisen kertojaäänän ja osoittaa sanansa suoraan lukijalle.²³⁷ Teemoja on karkeasti ottaen kolme: kritiikin ennakoiminen ja siltä puolustautuminen, lukijan ohjaaminen tietynlaiseen tulkintaan sekä leipätekstin käsittelemiä aiheita koskevat mielipiteelliset kannanotot.

Henleyn viitteissä tulkinnallista ja mielipiteellistä sisältöä on vähän. Tyyli on korostuneen etäinen ja keskittyy tosiasioihin tai sellaisiksi väitettyihin. Kritiikkiä Henley ei varsinaisesti paitsi esipuheessa, missä hän harmittelee kääntämisen vaikeutta. Pseudokääntäminen tosin on jo itsessään keino väistää kritiikkiä. Sitä ei vain voi tehdä avoimesti, koska silloin teos lakkaisi olemasta pseudokäännös. Niinpä tässä alaluvussa keskitytään Southeyn ja Byronin tuotantoon.

Kritiikiltä puolustautuminen on voimakkaimmin esillä sellaisissa viitteissä, joissa tekstin ristiriitaisuudet selitetään näennäisiksi. Kun *Thalaban* muslimihahmot viittaavat Vanhan testamentin hahmoihin ja tapahtumiin, valistaa Southey viitteessä:

I must remind my readers that an allusion to the Old Testament is no ways improper in a Mohammedan.²³⁸

Paljastavaksi Southeyn kommentin tekee sen uhmakas sävy. ”Lukijaa on muistutettava” faktoista, jottei syntyisi sellaista väärinkäsitystä, että *Thalabassa* on virhe. Southey ylipäättään muistuttelee

235 Ikonen 2010, 18–19.

236 Ikonen 2010.

237 Genette 2001, 332–336.

238 *Thalaba the Destroyer*, viite 39. Vrt. samanhenkiset viitteet 143 ja 172.

lukijaansa toistuvasti. Retorisena keinona se on tehokas, sillä se mahdollistaa lukijan valistamisen tämän yleissivistystä vähättelemättä. Lukijalla on mahdollisuus pelastaa kunniansa ja ”muistaa” asiaankuuluvat tosiseikat yhdessä kirjailijan kanssa.

Uhmakas on myös *The Bride Abydosin* viite, jossa Byron kehottaa lukijaa käyttämään järkeään:

The mind—the Music Breathing from her face.

This expression has met with objections. I will not refer to “Him who hath not Music in his soul,” but merely request the reader to recollect, for ten seconds, the features of the woman whom he believes to be the most beautiful; and if he then does not comprehend fully what is feebly expressed in the above line, I shall be sorry for us both.²³⁹

Viite oli mukana jo ensipainoksessa, joten jää epäselväksi, missä ja miten se oli ”kohdannut vastalauseita”. Luultavasti Byron osoittaa sanansa kuvitteelliselle tosikolle, joka laiminlyö tekstin tunnelman ja takertuu sanojen kirjaimellisiin merkityksiin. Byronin luonnoksista ilmenee, että miettimistauon suosituspituus oli ensin minuutin, sitten 30 sekuntia ja vasta lopuksi 10 sekuntia. Kirjallisuudentutkija Ourania Chatsiou tulkitsee tämän merkiksi siitä, että Byron pyrki tietoisesti ohjailemaan yleisönsä lukuprosessia ja -kokemusta. Samansisältöisen arvion esitti Byronin ystävä ja romantikkokollega Thomas Moore.²⁴⁰

Byron pyytää ymmärrystä myös juonen tapahtumille. Merirosvomelodraama *The Corsair* tapahtuu Aigeianmeren saarilla, ja heti loppuviitteiden johdannossa huomautetaan:

The time in this poem may seem too short for the occurrences, but the whole of the Ægean isles are within a few hours sail of the continent, and the reader must be kind enough to take the *wind* as I have often found it.²⁴¹

Uhma on kadonnut ja piikittelyn sijaan Byron vetoaa yleisönsä hyväsydämyyteen. Hän myöntää, että tarina saattaa olla epätodennäköinen, mutta se on silti kuitenkin mahdollinen. Huomautuksen voikin nähdä koko runon saatesanoina, vaikka puhe näennäisesti on vain sääolosuhteista. Sanan *wind* kursivointi viittaisi siihen, että Byron tietoisesti käyttää tuulta vertauskuvallisessa merkityksessä. Kertoja oli paikalla, lukija ei. Lukija voi joko takertua pikkuseikkoihin tai hyväksyä sen, että outoja ja yllättäviä asioita tapahtuu — ja jos hän valitsee takertumisen, loputtomat lähdeviitteet ennen pitkää osoittavat hänen intuitionsa vääräksi.

239 *The Bride of Abydos*, 62, viite 6.

240 Chatsiou 2014, 646.

241 *The Corsair*, 97 (“Notes”).

3.3.2 *Southey modernismin asialla*

Anthony Grafton katsoo viiteapparaatin olleen 1700-luvulla ”kirjallisen taiteen ylevä muoto”. Historiankirjoituksen tuli pyrkiä objektiivisuuteen, eikä kuvausta tositapahtumista saanut keskeyttää turhanaikaisella moralisoinnilla. Käytännössä huomautuksiin ja viitteisiin piilotettiin sekä jännittäviä tiedonmurusia että kirjoittajan henkilökohtaisia mielipiteitä ja jopa salaviihkaista huumoria. Viitteet olivat lisätietojen ja lähdemerkintöjen varanto mutta myös polemiikin areena, jolla sekä puolustettiin että kyseenalaistettiin leipätekstin argumentteja.²⁴² *Thalaban* viitteissä Southey viljelee polemiikkia puolesta ja vastaan sellaisella innolla, että teoksen lopullinen sanoma hämärtyy lähes näkymättömiin.

Thalaba oli osa Southeyn laajempaa projektia, jonka tavoitteena oli luoda kutakin maailman mytologiaa kuvaava epos. Hanke jäi lopulta kesken, mutta se antoi Southeylle mahdollisuuden pohdiskella lännen ja idän eroja. *Thalaban* allegoriset piirteet heijastavat kirjailijan omia motiiveja ja aatteita. Kertomuksen sankari käy jumalallista sotaa taikuutta, taikauskoa ja tyranniaa vastaan; viitteissä ristiretki jatkuu tietokirjallisessa muodossa.²⁴³ Southeyn omaa tekstiä on *Thalaban* viitteissä melko vähän, sillä useimmat tietoiskut esitetään tutkimus- ja matkakirjallisuudesta otettujen sitaattien muodossa. Ne ovat kuvailevaa, asiapitoista ja suoraan sanottuna hyvin tylsää luettavaa. Kun tarkastelu rajataan pelkästään Southeyn omaan tekstiin, esiin kuoriutuu aivan toisenlainen *Thalaba*: karkäs, kanta-aottava ja avoimen poliittinen.

Carol Boltonin mukaan *Thalaba* on ”nationalistinen romanssi”, jonka imperialistista lähtökohtaa mutkistavat itämaisen aineiston käyttö sekä Southeyn omien aatteiden muutos: vuosisadan vaihteessa aiemmin radikaali nuorimies oli kääntynyt konservatiiviksi. Itämaisen miljööön kautta *Thalaba* arvostelee sekä Britanniaa että Lähi-itää.²⁴⁴ Kiihkein hyökkäys kohdistuu kuitenkin juuri muslimeihin, jotka viitteissä tyypitellään taikauskaisiksi raakalaisiksi.²⁴⁵ Southey kirjoittaa itämaista mutta ei jäljittele niitä; päinvastoin hän korostaa tyylinsä länsimaisuutta.²⁴⁶ Itämaisella kirjallisuudella on hänen mukaansa arvoa vain länsimaisten käännösten muodossa:

A waste of ornament and labour characterises all the works of the Orientalists²⁴⁷. I have seen illuminated Persian manuscripts that must each have been the toil of many years, every page

242 Grafton 1997, 1–4.

243 Bolton 2004.

244 Bolton 2004.

245 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 10, 99, 106, 152.

246 *Thalaba the Destroyer*, viite 1.

247 Tarkoittaa tässä itämaiden asukkaita, ei länsimaisia tiedemiehiä.

painted, not with representations of life and manners, but usually like the curves and lines of a Turkey carpet, conveying no idea whatever, as absurd to the eye as nonsense-verses to the ear. The little of their literature that has reached us is equally worthless. [– –] The Arabian Tales certainly abound with genius; they have lost their metaphorical rubbish in passing through the filter of a French translation.²⁴⁸

Tämä herättää kysymyksen siitä, miksi Southey vaivautui kirjoittamaan itämaista. Mitä ilmeisimmin hän tiesi niistä paljon ja oli lukenut kymmeniä aihetta käsitteleviä tieto- ja matkakirjoja. Kaiken lisäksi Southey vielä pyrkii jatkuvasti todistelemaan miljöökuvauksensa virheettömyyttä. Itämaat eivät olleet hänelle pelkkä tekosyy vapaalle mielikuvituksen lennolle, vaan hän selvästikin halusi kirjoittaa aiheesta mahdollisimman uskottavasti. Oma vaikutelmani on, että Southey innostuu itämaista ja islamista enemmän kuin haluaisi myöntää. Profeetta Muhammadin ansioksi hän lukee taikauskon ja jumalankuvien hävittämisen.²⁴⁹

Thalaba hahmottelee kaksi dikotomiaa: lännen ja idän välisen sekä Englannin ja muun maailman välisen. Murska-arvion saavat mm. ranskalaisten kaunokirjalliset mieltymykset²⁵⁰ sekä moriskojen hygienia. Katolisuus on Southeyn mukaan ainoa taikausko, joka kohottaa saastaisuuden hyveeksi.²⁵¹ Englanti edustaa lännen parhaita hyveitä: järkeä, edistystä ja protestanttisuutta. Siksi se on ylivertainen suhteessa kaikkiin muihin maailman maihin ja kansoihin. Tämän argumentin Southey esittää lähinnä vähättelemällä ja ivaamalla muita. Viitteissä Englantia käsitellään enimmäkseen neutraalisti,²⁵² mutta itse runossa arabihahmo ylistää Englannin kukkaisniittyjen kauneutta,²⁵³ ja eräässä viitteessä todetaan englantilaisen rahvaan arkikokemuksen lyövä laudalta todellisuudesta vieraantuneen kirjaviisauden.²⁵⁴

The common people of England have long been acquainted with this change which muscular fibre undergoes. Before the circumstance was known to philosophers, I have heard them express a dislike and loathing to spermaceti.—“because it was dead-men’s fat.”

Englantilaisen romantiikan vanhanaikaisuuteen Southey suhtautuu varautuneemmin. Leipätekstissä muuan arabi haastelee kuolemaa tekeväälle kamelilleen englantilaisten balladien

248 *Thalaba the Destroyer*, viite 3.

249 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 9, 26.

250 *Thalaba the Destroyer*, viite 25.

251 *Thalaba the Destroyer*, viite 34.

252 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 39, 146, 168, 172.

253 *Thalaba the Destroyer*, The Fourth Book.

254 *Thalaba the Destroyer*, viite 155.

mitasta muistuttavalla poljennolla.²⁵⁵ Viitteessä Southey kertoo lainanneensa säkeen *Old Poulter's Mare* -nimisestä runosta, ”joka lukeutuu vanhojen balladiemme kauneimpiin katkelmiin”. Southey kertoo, ettei ole koskaan nähnyt esikuvanaan toiminutta balladia painettuna, mutta esittää kuitenkin muistinvaraisen version sen epätäydellisyyttä pahoitellen. Balladin kauneutta Southey ylistää ironiseen sävyyn.²⁵⁶ Todellisuudessa runo lienee Southeyn omaa tuotantoa.²⁵⁷ Varhaismodernin ja romantiikan ajan kaunokirjallisuudessa ”ennen julkaisematon” nimittäin tarkoittaa osapuilleen samaa kuin ”itse keksitty”.²⁵⁸

Aikalaisarviossa *Old Poulter's Mare* -viitettä pidettiin koko kirjan huonoimpana, sillä sen valossa *Thalaban* kaunein kohta muuttuu naurettavaksi.²⁵⁹ Kirjallisuudentutkija Dahlia Porter katsookin, että *Old Poulter's Mare* on parodiaa William Wordsworthin *The Idiot Boysta* (1798) tai Samuel Taylor Coleridgen *To a Young Assista* (1794), mistä seuraa ristiriita. *Thalaban* ydinsanoma on imperialistinen: nykyaikainen Britannia on takapajuisia itämaita parempi. Tätä Southey perustelee samaistamalla Britannian menneisyyden itämaiden nykyisyyteen. *Old Poulter's Mare* päädytään kuitenkin paradoksiin: näennäisesti itämaat muistuttavat keskiaikaisia balladeja, todellisuudessa vertailukohta löytyykin 1790-luvun brittirunoudesta.²⁶⁰ Tyyliirikkeen kautta *Thalaba* kyseenalaistaa omat lähtökohtansa. Dahlia Porter arvioi runollisten ja moraalisten kokeilujen kääntyvän itseään vastaan ja muuttuvan farssiksi: ”Ehkäpä juuri siksi kirjallisuuskritiikki on viimeiset 200 vuotta ollut yhtä mieltä siitä, että Southeyn kokeellinen epiikka epäonnistui surkeasti.”²⁶¹

*Old Poulter's Mare*n tiimoilta kerrottakoon vielä erikoinen jälkinäytös. Peter Mackenzien vuonna 1868 julkaistussa Skotlanti-muistelossa kerrotaan ”alkuperäisestä balladista, joka muutamia vuosia sitten päätyi haltuumme tavalla, jota ei tarvinne tässä mainita”. Mackenzie ylistää runoa pilkalliseen sävyyn ja kuvailee sen ”jalostunutta yksinkertaisuutta ja hyvää makua[. – –] Jätämme lukijan ymmärryksen varaan sen ansiot tai arvottomuuden. Tuskinpa tulemme enää toistamiseen

255 *Thalaba the Destroyer*, The First Book.

256 *Thalaba the Destroyer*, viite 11.

257 Google-kirjojen ja Internet Archiven tietokantojen perusteella *Thalaba* oli ensimmäinen kirja, jossa *Old Poulter's Mare* julkaistiin.

258 *Vathekin* esipuheessa Henley käytti täsmälleen samaa taktiikkaa. Byronin väärennöksistä muistuttaa huonomuistisuuteen vetoaminen.

259 *The Critical Review* 1803, 379. Arvostelija ei ota balladin aitouteen kantaa eikä perustele inhoaan tarkemmin. Runon ehkä kömpelöimmässä säkeessä toistuu sana *go* neljä kertaa peräkkäin. Tyyliirikkoinen *Old Poulter's Mare* eroaa *Thalaban* kamelirunosta, joka on tunnelman ja sanavalintojensa puolesta eheämpi.

260 Porter 2011.

261 ”Perhaps this is why two hundred years of criticism seems to agree that Southey's experimental epics failed miserably.” Porter 2011.

siteeraamaan tällaista Balladia.”²⁶² Mackenzién versiossa on 9 säkeistöä, Southeyn versiossa vain 6. Sanavalintoja on myös muutettu soljuvammiksi. Southey oli tuossa vaiheessa jo kuollut, mutta *Old Poulter’s Mare* jatkoi elämäänsä sisäpiirin vitsinä.

3.3.3 Byron pettyy Kreikkaan ja uskontoon

Stuart Curran (1986) katsoo 1810-luvun romanssikirjallisuuden olleen ”välitilassa” häälynyt lajityyppi (*liminal genre*), joka tasapainotteli faktan ja fiktion välillä. Ourania Chatsiou on tähän huomauttanut, ettei tasapaino useinkaan kuvaa viiteapparaatin käyttöä. Pikemminkin leipäteksti ja viitteet ovat jatkuvassa ristiriidassa; ne tunkeutuvat toistensa maaperälle toisiaan täydentäen ja kumoten. Byronin tuotannon lävistävä retorinen keino onkin ironia. Hänen loppuviitteensä tarjoavat leipätekstille rinnakkaisen ja vastakkaisen argumentin. Ne rikkovat runon ja lukukokemuksen luonnollisen virran, vieläpä aivan tarkoituksellisesti.²⁶³

Byronin itämaisissa romansseissa nousee esiin kaksi ajankohtaista poliittista teemaa. Ne ovat Euroopan ja itämaiden suhde sekä Osmanivaltakunnan miehittämän Kreikan asema. Kumpaankaan teemaan Byron ei esitä yksiselitteistä mielipidettä. Leipätekstin asetelmat ovat selkeitä ja avoimen allegorisia. Viitteistä sen sijaan on turha hakea yksinkertaisia ratkaisuja monimutkaisiin ongelmiin. Ilmeisesti Byron näki ne leipätekstistä enemmän tai vähemmän itsenäisenä kokonaisuutena, joka kertoi oman tarinansa ja jolla oli omat teemansa. Näin Byron käänsi ylösalaisin taiteen ja tieteen sekä kynnyks- ja leipätekstin totutun työnjaon: runo on helppotulkintainen ja poliittisesti korrekti, viitteet epäsovinnaisia ja antiteesien kyllästämiä.

Byron tunnettiin antiikin ihailijana, ja hän propagoi aktiivisesti Kreikan itsenäisyyden puolesta. Tämän tavoitteen puolesta hän uhraisi suuria rahasummia ja lopulta jopa henkensä.²⁶⁴ *The Giaourin* eräässä säkeessä surraan Kreikan alennustilaa: ”son Kreikka, muttei enää elävä Kreikka!”²⁶⁵ *The Siege of Corinth* taas käsittelee vuoden 1715 sotaretkeä, jonka päätteeksi osmanit valloittivat Venetsian miehittämän Peloponnesoksen takaisin itselleen. Viimeisten venetsialaisten epätoivoisesta vastarinnasta kertova kirja on ilmiselvää kannanotto Kreikan turkkilaismiehitystä

262 We have stumbled, however, on the following original Ballad, which came into our possession some years ago in a way we need not mention [–] Indeed, there are some passages in it of uncommon but refined simplicity and good taste — nay, of the most significant eloquence, which lovers of the dumb creation may well prize [–] Our readers are left to comprehend its own merits or demerits. They will likely never have such another Ballad quoted by us again.” Mackenzie 1868, 344, 346.

263 Chatsiou 2014, 640–642.

264 Marchand 2021.

265 *The Giaour*, 5, säe 91.

vastaan.²⁶⁶ Edward Saidin mukaan Byronin tuotannossa on läsnä aggressiivinen poliittinen näkemys siitä, kuinka Lähi-idän ja Euroopan suhteet tulisi järjestää.²⁶⁷ Siksi tuntuukin erikoiselta, ettei Byron viitteissään pahemmin käsittele aihetta. Kreikan maantiedettä ja tapakulttuuria hän kuvailee samassa hengessä kuin itämaita yleisemminkin — turistina ja havainnoijana.²⁶⁸ *The Giaourin* viitteissä Kreikasta kirjoitetaan pilkalliseenkin sävyyn: ”Unkarissa ja Kreikassa kerrotaan näistä inhoista ahmateista [vampyyreistä] ainoalaatuisia tarinoita, joista osalle löytyy *uskomatonta* todistusaineistoa.”²⁶⁹ *The Bride of Abydosin* mukaan Ateenan kreikkalaiset ovat kansansa kehuimpia edustajia, ainakin jos viitteessä mainittua sananlaskua on uskomisen.²⁷⁰

Byron-aineistoni ainoat vähänkään poliittiset viitteet löytyvät *The Giaourista* ja *The Bride of Abydosista*. Ensin mainitussa harmitellaan, kuinka Ateenaa hallitsee osmanihovin ylieunukki ja kreikkalaisista on tullut ”orjien orjia”.²⁷¹ Jälkimmäinen mainitsee ”kuuluisan” Lambro Canzanin, joka venäläisten tuella kapinoi turkkilaisia vastaan 1789–1790. Tultuaan venäläisten hylkäämäksi Canzani ryhtyi merirosvoksi ja ”harjoitti liiketointaan Saaristossa”, joka on myös Byronin runon näyttämö. ”Hänen sanotaan olevan yhä elossa ja asuvan Pietarissa. Hän ja Riga[s Velestinlis] ovat kaksi juhlituinta kreikkalaista vallankumouksellista.”²⁷² Itsenäisyysmiesten esittelystä huolimatta Byron ei suoraan ota kantaa Kreikan tilanteeseen.

Byronin ihailu näyttäisi kohdistuneen ensisijaisesti antiikin helleeneihin. Tätä tukevat sekä tutkimuskirjallisuus²⁷³ että romanssien viitteet: antiikin saavutuksia ylistetään mutta nykypäivän kreikkalaisille Byron virnuilee.²⁷⁴ *Encyclopædia Britannican* mukaan Byronin Kreikka-käyntymys oli tosin juuri hänen maassa viettämiensä nuoruusvuosien ansiota.²⁷⁵ Jan Alber katsoo Byronin romanssien heijastelevan hänen muuttuvia mielipiteitään. Esikoisteos *Childe Harold's Pilgrimage* (1812) ja *The Giaour* (1813) arvostelevat osmani- ja britti-imperialismia, mutta *The Bride of*

266 *The Siege of Corinth*.

267 Said 1979, 192.

268 *The Giaour*, 3; viite 3; *The Corsair*, 97; viitteiden esipuhe; *The Siege of Corinth*, 57; viite 10.

269 ”The stories told in Hungary and Greece of these foul feeders are singular, and some of them most *incredibly* attested.” Kursiivi alkutekstin mukaisesti. (*The Giaour*, 72; viite 38.)

270 *The Bride of Abydos*, 65; viite 21.

271 *The Giaour*, 66, viite 6.

272 “Lambro Canzani, a Greek, famous for his efforts in 1789–90 for the independence of his country; abandoned by the Russians he became a pirate, and the Archipelago was the scene of his enterprizes. He is said to be still alive at Petersburg. He and Riga are the two most celebrated of the Greek revolutionists.” (*The Bride of Abydos*, 69; viite 35.)

273 Alber 2013, 112, 118, 123–125.

274 Antiikista ks. *The Bride of Abydos*, 65–66; viite 23; 66; viite 24; *The Corsair*, viite 11 ja ”Note to Canto II, page 33, line 18”. 1800-luvun Kreikasta ks. *The Giaour*, 72; viite 38; 74; viite 41.

275 Marchand 2021.

Abydosissa (1813) arvostelun kohteeksi joutuu vapaustaistelijoiden saamattomuus. *The Corsairissa* (1814) itämainen arvojärjestelmä osoittautuu läntistä vastinettaan paremmaksi tai ainakin voimakkaammaksi, mutta *Larassa* (1814) ”Lännen itämaistuminen torjutaan” ja *The Siege of Corinthissa* (1816) ”surraan osmanien voittoa venetsialaisista”.²⁷⁶ Alberin tulkinnassa Byron tekee eron väärän länsimaisuuden (eli brittiläisten arvojen) ja oikean länsimaisuuden (eli antiikin Kreikan ja hellenismin) välillä. Lännen ja idän tyrannit osaavat olla ja ovatkin Byronin mukaan aivan yhtä pahoja.²⁷⁷ ”Kreikan mennyttä suuruutta ei voi palauttaa, sen katoamista voi vain surra.”²⁷⁸ Silti Byron pyrkii itämaisilla romansseillaan juuri tähän: Kreikan on paitsi itsenäistytävä myös palattava Ateenan kunnian päivien kulttuuriin.²⁷⁹ Thomas Moorelle Byron kirjoitti, ettei ”aasialaisista ole tasavaltalaisiksi, mutta heillä on sentään mahdollisuus hävittää hirmuvaltiaat, mikä on toiseksi paras vaihtoehto”.²⁸⁰

Byronin uskontokuva on jakanut tutkijoita. Eräiden mukaan hän pilkkaa barbaarista islamia, toisten mukaan kristinusko kuvataan aivan yhtä kielteisessä sävyssä.²⁸¹ Erään *The Giaourin* viitteen mukaan ”munkin saarna on jätetty [runosta] pois”. Kun saarnasta ei Byronin mukaan ollut tarinan hädänalaisille henkilöahmoille mitään apua, niin tuskinpa siitä on iloa lukijallekaan. Ivan kärki osuu tyhjiin rituaaleihin vailla tunnelatausta: ”[saarna] oli pituudeltaan tavanomainen (kuten katumuksentekijän keskeytyksistä ja kärsimättömyydestä voi päätellä) ja esitettiin honottavalla äänensävyllä, joka on yhteinen kaikille puhdasoppisille saarnamiehille”.²⁸² Byron periaatteessa puhuu ortodokseista, mutta kritiikki on yleistettävissä kaikkiin uskontoihin. Ourania Chatsiou tulkitsee Byronin viljelleen komediaa sekä kristinuskon että islamin kustannuksella ja siten ”dekonstruoivan orientalistisen romanssin, joka perinteisesti suhtautui osmanikulttuuriin tosikkomaisesti ja korotti subliimiksi” sen miehiset kunniakäsitykset.²⁸³

276 Alber 2012, 112.

277 Alber 2012, 123–125.

278 ”The past greatness of ancient Greece cannot be reactivated; its absence can only be lamented.” (Alber 2012, 118.)

279 Alber 2012, 123–125.

280 ”the Asiatics are not qualified to be republicans, but they have the liberty of demolishing despots, which is the next thing to it”. (Alber 2012, 120.)

281 Chatsiou 2014, 649.

282 ”The monks sermon is omitted. It seems to have had so little effect upon the patient, that it could have no hopes from the reader. It may be sufficient to say, that it was of a customary length, (as may be perceived from the interruptions and uneasiness of the penitent), and was delivered in a nasal tone of all orthodox preachers.” Jos puhe olisi vain ortodoksisesta kirkkokunnasta, sana *orthodox* olisi todennäköisesti kirjoitettu isolla alkukirjaimella. (*The Giaour*, 74; viite 41.)

283 ”*The Giaour's* footnotes often host Byron's ironic, comical commentary against both Christianity and Islam. They thereby deconstruct the orientalist romance, which traditionally took seriously and rendered

The Giaourin viitteissä sekä pilkataan että kehuaan itämaita enemmän kuin kristinuskoa, jota Byron pelkää pilkkaa.²⁸⁴ Runojen eurooppalaiseen näkökulmaan verraten asetelma on siten päinvastainen. Islamin ja *Koraanin* kohdalla pilkka osuu erityisesti kuolemanjälkeistä elämää koskeviin uskomuksiin sekä muslimien kyvyttömyyteen elää kuten opettavat.²⁸⁵ Syntisten vainajien kiduttamiseen erikoistuneet enkelit Munkar ja Nakir ovat Byronin mukaan hyvin kiireiset, sillä islamin opetuksissa pitäytyviä muslimeja on kovin vähän.²⁸⁶ Byronin ajattelussa järjestäytyneet uskonto samaistuu irrationaalisuuteen ja tekopyhyyteen. Euroopan valtiollisten ja kirkollisten instituutioiden kritisoiminen islamin kautta oli yleistynyt jo valistusaikana, sillä näin voitiin väistää mahdollista kritiikkiä.²⁸⁷ Kyynisyydestään huolimatta Byron löytää uskonnosta myös kauneutta: ”Tyynenä iltana — jos muessinilla on hyvä ääni, kuten usein on asiain laita — [muslimien rukouskutsun] vaikutelma on juhlavampi ja kauniimpi kuin mitkään Kristikunnan kellot.”²⁸⁸

Byronin viitteet ovat tarinallisia, monitulkintaisia ja temaattisesti itsenäisiä. Graftonin ajatus viitteistä kaunokirjallisena taidemuotona onkin selkeimmin esillä juuri Byronin romansseissa.

3.4 Kirjailijan arvo

3.4.1 Itämaisten romanssien kirjoittajat ja lukijat

Varhaismodernille kirjallisuudelle ominainen piirre oli kirjailijan vaatimattomuuden korostaminen ja oman työn arvon vähättely. Näin rakennettiin myönteistä suhdetta kirjoittajan ja lukijan välille. Kaikki aineiston kirjailijat ottavatkin tavalla tai toisella kantaa kirjailijan arvoon. Julkisuuskuvaa rakennetaan toisaalta myös hienovaraisemmin. Sekä Henleyllä, Southeylla että Byronilla on oma tunnistettava tyylinsä ja omat erityiset mielenkiinnonkohteensa. Näiden kautta loppuviitteet tahallisesti tai tahattomasti piirtävät kuvan tietynlaisesta henkilöstä. Ennen henkilökuviin syventymistä on kuitenkin syytä lyhyesti selvittää, keitä itämaisten romanssien lukijat ja kirjoittajat olivat ja millainen oli heidän yhteiskunnallinen asemansa.

sublime an Ottoman culture that, if not chivalric in the Western sense, certainly manifested a strict patriarchal code of honor.” (Chatsiou 2014, 649.)

284 *The Giaourissa* islamia ivataan useampaan otteeseen (viitteet 6, 9, 14, 21, 22, 29), mutta Byronilla on itämaiden asukkaista myös hyvää sanottavaa (viitteet 12, 33, 40). Kristinuskoa ja kristittyjä käsitellään *The Giaourissa* pariin otteeseen, eikä hyvää sanottavaa kummallakaan kertaa tahdo löytyä (viitteet 38, 41).

285 “Koraani varaa *sentään* kolmanneksen paratiisista naisille...” Kursiivi minun; *The Giaour*, 69, viite 22.

286 *The Giaour*, 72, viite 35.

287 Ikonen 2010, 186–187. Tai esimerkiksi Voltairen itämaiset satiirit *Sallimus: itämainen kertomus (Zadig ou la Destinée, 1747)* ja *La Princesse de Babylone* (1768).

288 “On a still evening, when the Muezzin has a fine voice, which is frequently the case, the effect is solemn and beautiful beyond all the bells in Christendom.” (*The Giaour*, 71; viite 33.)

Vuonna 1800 noin 40 % brittimiehistä ja 60 % brittinaisista oli lukutaitoisia. Suhteellisesti yleisintä lukutaidottomuus oli työväenluokan parissa.²⁸⁹ Romaanien kirjoittajat ja lukijat olivat enimmäkseen naisia, kun taas historia miellettiin miesten lajiksi. Romaanit ymmärrettiin nuorten viihteeksi, kypsät ja vakaat aikuiset lukivat historiaa.²⁹⁰ Naiskirjailijat eivät juurikaan kynäilleet itämaisia romansseja, vaikka goottilaisen kauhun saralla he olivat hyvin tuotteliaita. Myös goottilaisten romaanien sankarit olivat usein naisia,²⁹¹ samoin *Tubannen ja yhden yön* päähenkilö ja kertoja Šeherezade. Itämaisten romanssien maailma oli kuitenkin korostuneen miehinen.

Tyypillinen uutuuskirja maksoi vuonna 1800 kolmisenkymmentä puntaa, kun ylemmän keskiluokan viikkoansio oli 60–100 puntaa. Keskituloiset ja köyhät lukivat uusintapainoksia vanhoista kirjoista, joiden tekijänoikeudet olivat rauenneet.²⁹² Itämaisten romanssien lukijakunta koostui siten todennäköisesti lähinnä varakkaasta väestä. Oman aineistoni kohdalla varakkaaseen ja koulutettuun lukijakuntaan viittaisi myös teosten ylätyylinen ja tieteellisyyttä korostava yleissävy. Tyypillinen lukija lienee ollut hyväosainen aikuinen mies. Läheskään kaikki eivät vaivautuneet lukemaan viitteitä, joten niiden yleisö vieläkin valikoituneempaa. Ainakin Byronin teokset tosin myivät niin suuria määriä, ettei sitä voi selittää pelkillä yläluokkaisilla lukijoilla.

Kaikki aineiston kirjailijat olivat vähintäänkin vaurasta keskiluokkaa. Valtavan omaisuuden perinyt Beckford oli koko Englannin vauraimpia henkilöitä,²⁹³ kun taas Henley teki näyttävän kirkollisen ja akateemisen uran.²⁹⁴ Southey oli kauppiassuvun vesa ja opiskeli Westminster Schoolissa.²⁹⁵ Byron oli tunnetusti lordi ja parlamentin ylähuoneen jäsen.²⁹⁶ Näennäistieteelliset itämaaromanssit olivat eliitin eliitille kirjoittamaa kirjallisuutta. Loppuviitteissä kirjoittaja puhuu lukijoille, jotka hän usein tuntee vähintään maineelta, joskus myös henkilökohtaisesti²⁹⁷. Viitteet eivät olleet pelkkä kaunokirjallinen harjoite vaan myös keino rakentaa uraa ja julkisuuskuvaa²⁹⁸.

289 Lloyd 2007, 2.

290 Phillips 2000, 103; Raven 2006, 440–441.

291 Esimerkkeinä mainittakoon Clara Reeven *The Old English Baron* (1778), Jane Austenin *Neito vanhassa linnassa* (1817) sekä Ann Radcliffen ja Brontën sisarusten lukuisat goottilaiset kertomukset.

292 St. Clair 2008, 23–46.

293 Beckford peri omaisuutensa isältään, joka oli rikastunut Länsi-Intian orjaplantaaseilla. Joidenkin lähteiden mukaan Beckford nuorempi oli eräässä vaiheessa Englannin varakkain aateliton, mutta tämän kunnianimen haltijaksi löytyy myös muita ehdokkaita. (Namier & Brooke 1985, 103.)

294 Moriarty 1891; Graham 2001, 378.

295 *Encyclopædia Britannica*, ”Robert Southey”.

296 Marchand 2021.

297 *The Bride of Abydosin* viitteessä 6 (sivu 62) kehutaan Madame de Staëlin *L’Allemagne*. De Staël kiitti kirjeitse Byronia, joka näin oli ikuistanut hänen ”muistonsa jälkipolville”. (Chatsiou 2014, 641–642.)

298 Henleyn motiiveista ks. Graham 2001, 377–378.

3.4.2 Orientalisteja ja herrasmiehiä

Beckford ei vielä *Vathekin* ensipainoksessa pääse itse ääneen, vaan esipuhe ja viitteet ovat Henleyn kirjoittamia. Henley onkin malliesimerkki varhaismodernista tekovaatimattomuudesta. Jo *Vathekin* esipuheessa huomautetaan, ettei anonyymi toimittaja lähde arvailemaan, tekeekö hänen käännöksensä oikeutta alkutekstille, ja korostaa niitä haasteita, joita itämaisen kuvaston sovittaminen englanninkielelle väistämättä tuottaa.²⁹⁹ Pohjimmiltaan kyse on omakehusta. *Vathekin* kääntäminen oli vaikea haaste, mutta koska kirja yhtä kaikki on nyt julkaistu, oli kääntäjä haasteen veroinen. Ja kunhan lukija on niin ystävällinen, että huomioi kääntäjän kohtaamat vaikeudet, havaitsee hän tekstin ”säilyttävän alkuperäisen voimansa myös meidän kielellämme”.³⁰⁰

Vathekin viitteissä korostuu oman asiantuntemuksen esittely, vaikka aihe ei liittyisi kertomukseen tai itämaihin mitenkään. Henley kirjoittaa pitkästi esimerkiksi kuningatar Elisabetin viuhkoista ja vieläpä havainnollistaa tutkielman aineiston ainoilla kuvilla.³⁰¹ Hän kirjoittaa myös heprean-, kreikan- ja latinankielisten sanojen etymologioista ja lainaa klassikoita, sitaatteja kääntämättä tai merkkijärjestelmää translitteroimatta.³⁰² Epäilemättä Henley kirkonmiehenä tunsikin kristinuskon klassiset kielet vähintään pintapuolisesti, joten kielitaidon esittely korostaa hänen ammattitaitoaan. Klassikkojen tuntemus oli sitä paitsi herrasmiehen velvollisuus. Tuoreeltaan ilmestyneessä *Gentleman's Magazinessa* muuan Stephen Weston ylisti viitteiden kirjoittajaa ”oppineeksi ja nerokkaaksi” ja huomautti, että vasta *Vathekin* myötä eräs Vergiliuksen runo sai tyydyttävän selityksen. Loppuviitteet tekivät Westoniin sellaisen vaikutuksen, että hän arveli koko kertomuksen sepitetyn niitä varten.³⁰³ *Vathekin* valmistuttua Henley julkaisi artikkeleja ja esseitä esimerkiksi Vergiliuksesta ja babylonialaisista korkokuvista, ja vuonna 1805

Kuva 2.

Kuningatar Elisabet ensimmäisen timanttisomisteinen viuhka. *Vathekin* viitteiden kuvitusta.

299 *An Arabian Tale*, iii–iv

300 *An Arabian Tale*, iv.

301 *An Arabian Tale*, 315–317.

302 *An Arabian Tale*, 234–237, 244–245, 265–267, 275–276, 285–286, 297, 307–308, 318.

303 Weston 1787, 55.

hänet nimitettiin hiljattain perustetun East India Company Collegen rehtoriksi.³⁰⁴ Vuoteen 1802 mennessä hänelle oli myönnetty myös teologian tohtorin arvo.³⁰⁵ *Vatbek* oli Henleyn pitkän uran pieni mutta merkittävä osanen, joka toi hänelle myönteistä julkisuutta ja populaaria näkyvyyttä.

Jos Henleyn tapa esitellä asiantuntemustaan tuntuukin itsetarkoitukselliselta, jää hän auttamatta toiseksi Southeylle. Esimerkiksi kristallien syntyä ja ominaisuuksia käsitellään *Thalabassa* käsitellään peräti kolmen eri lähteen voimin. Southey ei tuo esiin pelkästään faktoja vaan myös jo antiikissa tunnetun virhekäsityksen, että kristalli olisi pysyvästi kovettunutta jäätä.³⁰⁶ Pyramideista on 1 215 sanaa pitkä selonteko,³⁰⁷ sirkkoja syövästä linnuista 1 160 sanaa³⁰⁸ ja vampyyreistä peräti 3 020 sanaa.³⁰⁹ Pyramidiviitteellä on vieläpä kaksi omaa alaviitettä.³¹⁰ Yksikään edellä mainituista viitteistä ei merkittävässä määrin auta ymmärtämään *Thalaban* juonta tai edes varsinaisesti liity siihen. Esimerkiksi ”mahtaviin pyramideihin” viitataan dialogissa kerran, mutta hahmot eivät missään vaiheessa käy niitä itse tutkimassa.³¹¹

Southey ei myöskään jaa Henleyn vaatimattomuutta. Vaikeuksien sijaan hän korostaa, kuinka helppoa koko kirjan tekeminen olikaan. Projektin olisi voinut olla vaikeampi, jos Southey olisi valinnut hankalamman runomitan, mutta toisaalta valitullakin mitalla on sentään yksi vahvuus: ”tylsämielisinkään lukija ei voi sitä vääristää riitasoinnuiksi”, ja jopa proosana luettuna teksti säilyttää soljuvuutensa.³¹² Poiketessaan itämaisistä esikuvistaan Southey korostaa, ettei motiivina ollut halu päästä vähällä (päinvastoin itämaisen tyylin jäljittely olisi ollut helppoa) vaan kyse on tietoisesta esteettisestä valinnasta.³¹³ Siinä missä Henley sulkeutui yleisönsä suosioon, Southey ilmoittaa olevansa nero, vähättelee yleisönsä älynlahjoja ja lopuksi vielä toteaa, ettei oikeastaan edes pidä itämaisesta kirjallisuudesta. On vaikea hahmottaa, mihin hän mahtailullaan pyrki. Jos se oli tarkoitettu itseironiseksi tai parodiaksi akateemisesta proosasta, ei *Thalaba* anna tästä mitään viitteitä. Mikäli taas Southey koetti antaa itsestään kuvan rahvaan yläpuolelle nousevana älykkönä,

304 Graham 2001, 378. Nimestään huolimatta East India Company College toimi Englannissa. Henleyn alaisuudessa toimi mm. historian ja taloustieteen professori Thomas Malthus, joka muistetaan synkistä väestönkasvua koskevista ennusteistaan.

305 Moriarty 1891; Châtel 2013, 55.

306 *Thalaba the Destroyer*, viite 27.

307 *Thalaba the Destroyer*, viite 12.

308 *Thalaba the Destroyer*, viite 67.

309 *Thalaba the Destroyer*, viite 141.

310 *Thalaba the Destroyer*, viitteet b ja c.

311 *Thalaba the Destroyer*, ”The First Book”.

312 *Thalaba the Destroyer*, ”Preface”: “One advantage this metre assuredly possesses; the dullest reader cannot distort it into discord: he may read it with a *prose mouth*, but its flow and fall will still be perceptible.”

313 *An Arabian Tale*, viite 1.

hän epäonnistui katastrofaalisesti. *Thalaban* aikalaisvastaanotto nimittäin oli suorastaan murskaava, mihin leipätekstin ja viitteiden välinen ristiriita oli keskeinen joskaan ei ainoa syy.³¹⁴

Byronin loppuviitteistä välittyvä omakuva ja suhde yleisöön on jännitteisempi eikä todennäköisesti kerro paljoakaan siitä, mitä hän todellisuudessa ajatteli. Viitteissä on lyhyitä vaatimattomuuden ja epävarmuuden ilmaisuja.³¹⁵ *The Giaourin* viimeisessä viitteessä Byron valittelee kyvyttömyyttään luoda aidosti ”Itäistä kuvastoa” ja pahoittelee huonomuistisuuttaan, mitä tulee innoituksena toimineeseen runoon, jonka hän väittää itämailla kuulleensa.³¹⁶ *The Corsairissa* Byron huomauttaa, etteivät eräät runon säkeet välttämättä sovi kokonaisuuteen, mutta puolustautuu toteamalla, että hän kirjoitti ne paikan päällä, keväällä 1811.³¹⁷

Paikoin Byron ottaa aikansa tieteelliseen keskusteluun kantaa kuin yhtenä sen jäsenistä: ”tietooni on tullut, että Richardson tulkitsee sanan kaksitavuiseksi”.³¹⁸ Beckfordin, Henleyn ja Southeyn auktoriteetti nojaa kirjaviisauteen, mutta Byronin auktoriteetti perustuu hänen henkilöönsä: julkisuuden henkilön ja aatelismiehen antamaan silminnäkijätodistukseen ja jäsenyyteen Englannin älykköpiireissä. Aivan tosissaan Byron ei kuitenkaan heittäydy tieteen areenalle vaan näennäisen vaatimattomuuden taakse on piilotettu ironisia ilkeyksiä. *The Bride of Abydosin* loppuviitteessä pohdiskellaan, onko bulbul-varpusten laulu iloista vai suruista:

Mr. Fox’s remarks on the subject have provoked some learned controversy as to the opinions of the ancients on the subject. I dare not venture a conjecture on the point, though a little inclined to the ’errare malle’,³¹⁹ &c. *if Mr. Fox was mistaken.*³²⁰

Vaatimattomuus on Byronille samaan aikaan sekä keino suojautua kritiikiltä että kritisoida muita. Hän on ilkkurinen ja leikittelee yleisönsä kustannuksella. Vaikutelmani on, että Byronin loppuviitteiden kertojääni on kaikkein tietoisimmin suunniteltu rakentamaan todellisesta kirjailijasta erillistä hahmoa. Tätä korostaa vielä se, että Byronin loppuviitteissä on paljon omaelämäkerrallisia aineksia. Byroniin verrattuna Henley ja Southey jäävät etäisiksi hahmoiksi, vaikka heidän loppuviitteensä ovat paljon pitemmät kuin Byronin. Henleyn ääni on objektiivinen

314 Bolton 2004; Porter 2011; Chatsiou 2014, 643–644.

315 ”If I mistake not...” (*The Giaour*, 65, viite 2.) ”I forget the precise page of the French”. (*The Siege of Corinth*, 56–57, viite 7.)

316 *The Giaour*, 75; viite 43.

317 *The Corsair*, 100; viite 14.

318 ”I am told Richardson reduces it to a dissyllable”. *The Giaour*, 69, viite 20.

319 *Errare malle cum Platone quam tecum recte sentire*, ”kuljen mieluummin Platonin johdolla harhaan kuin oikeaan sinun kanssasi”.

320 *The Bride of Abydos*, 64–65, viite 17.

ja persoonaton, ihmisyydestä irtautunutta tietoa. Southey antaa ylimielisen ja jopa hyökkäävän vaikutelman, jota kuitenkin pehmentää tai ainakin oikeuttaa hänen laaja lukeneisuutensa.

3.4.3 *Byronilainen sankari*

Romantiikan kirjallisuus oli usein omaelämäkerrallista, mutta Lordi Byron korosti henkilöään poikkeuksellisen voimakkaasti.³²¹ Alaluvuissa 3.3 ja 3.6.2 sivuttiin jo lyhyesti hänen viitteensä omaelämäkerrallisia aineksia. Muista tutkielman aineistoista tällainen sisältö puuttuu, ja kyseessä lieneekin Byronin omaperäinen tyylikeino, ei itämaisten romanssien lajityypillinen pürre. Omaelämäkerrallisuus kuitenkin muodostaa Byronin itämaisista romansseista niin huomattavan osan, että on perusteltua käsitellä aihetta seikkaperäisesti ja pohtia, miten loppuviitteiden Byron suhtautuu kaunokirjallisuuden ja julkisen elämän Byroniin. Kaiken lisäksi Byronin tarinointi on hurjan viihdyttävää, aineiston viitteistä ylivoimaisesti mukaansatempaavinta luettavaa.

Aineiston viidestä Byron-painatteesta neljässä on viitteitä, ja niistä kolmessa on Byronin itämaisille seikkailuille omistettu useampi viite.³²² Yksinkertaisimmillaan Byron kuvaa itämaiden tapoja ja paikkoja neutraaliin sävyyn eikä kirjoita itseään osaksi tarinaa vaan tyytyy mainitsemaan, että on itsekin todistanut tällaista tapahtumaa ja ehkä lyhyesti kuvailee kyseistä tapausta. Rooli on puolueettoman tarkkailijan, joka ei vaikuta tapahtumiin.³²³ Mutta viitteissä on myös henkilökohtaisempaa ainesta. *The Giaourissa* Byron kertoo, millaista on nähdä ihmisen kuolevan ja kuvailee kuolleiden kasvoilla ”muutaman tunnin ajan” viipyilevää ”ainutlaatuista kauneutta”. Lisäksi hän mainitsee, että ampumahaavan synnyttämä kuolinnaamio on aina uupuneen oloinen vainajan luonteesta riippumatta, mutta pistohaavaan kuolleen kasvopuurteissa säilyy hänen luonteensa.³²⁴ Samaisen kirjan myöhemmässä viitteessä Byron lempeään sävyyn kertoo anekdootin tapaamastaan dervissistä, joka oli älykäs ja kohtelias mutta taikauskoinen.³²⁵

Kaikki kertomukset eivät ole uskottavia tai edes sellaisiksi tarkoitettuja. *The Bride of Abydosissa* viitataan muinaiskreikkalaiseen taruun *Hero ja Leandros*, jossa sankari Leandros ui joka yö Hellespontin (nyk. Dardanellit) salmen poikki vastarannalla asuvan rakastettunsa luokse. Tarina päättyi traagisesti, sillä eräänä yönä Heron sytyttämä merkkivalo sammui myrskyssä ja Leandros

321 “Byron’s writings are more patently autobiographic than even those of his fellow self-revealing romantics.” Marchand 2021.

322 *The Giaour*, 66, viite 5; 67, viite 9; 72, viite 37; 73–74, viite 40; 75, viite 43; *The Bride of Abydos*, 65–66, viite 23; 66, viite 24; 67, viite 28; 67–68, viite 29; 69, viite 33; *The Corsair*, 97 (viitteiden johdanto); 100, viite 14; *The Siege of Corinth*, 56, viite 4; 57, viite 10.

323 *The Bride of Abydos*, 66, viite 24; *The Siege of Corinth*, 56, viite 4; 57, viite 10.

324 *The Giaour*, 66, viite 5.

325 *The Giaour*, 73–74, viite 40.

hukkui. Viitteessään Byron mainitsee tarun tulkintaan liittyvän kiistan: onko Hellespont ”leveä” (*broad*) vai ”vailla äärtä” (*boundless*)? Viitteen mukaan Byron ”on kuullut asiasta kiisteltävän paikan päällä”, ja koska väittelylle ei ollut pikaista loppua näkyvässä, hän ui odotellessa vastarannalle ja yritti näin päättää pitkän ja turhan väittelyn. Tässä Byron ei sanojensa mukaan onnistunut, vaan siihen tarvittaisiin vielä toinenkin uintiretki.³²⁶

Byron tosiaan ui Dardanellien salmen poikki keväällä 1810. Suoritus vaati kuitenkin useamman yrityksen ja suosiollisen sään odottelua. Alle mailin matkaan meni tunti ja 10 minuuttia, ja virtaukset tekivät siitä vaarallisen.³²⁷ *The Bride of Abydos*issa tarina kerrotaan ironian ja omakehun sekoituksella, kuin se olisi ollut helppo ja spontaani tempaus.³²⁸ Kirjeenvaihdossaan Byron mainitsee uineensa Sestosista Abydosiin.³²⁹ Mahtoivatko runon nimi ja miljöö palautua nuoren Byronin urheiluasuoritukseen, josta hän selvästi ja syystäkin oli ylpeä³³⁰ Viitteistä tämä varsin keskeinen tieto kuitenkin puuttuu, mikä on jälleen yksi osoitus siitä, ettei Byronin selontekoja pidä ottaa täysin todesta, vaan hän väritti kertomuksiaan ja toisaalta jätti niistä yksityiskohtia pois. Pintapuolisesti viitteet kertovat siitä, kuinka teos syntyi ja millainen niiden kirjoittaja on, mutta tosiasiaissa ne kertovat siitä, millaisen kuvan Byron halusi antaa itsestään ja teostensa taustoista.

Byronin teksteissä esiintyy usein niin kutsuttu byronilainen sankari (*Byronic hero*). Hän on kapinallinen ja ulkopuolinen hahmo, moraalisesti ylivertainen henkilö, jota kuitenkin piinavat menneen tragedian synnyttämät syyllisyys ja kaipuu.³³¹ Brittihistorioitsija ja -poliitikko Thomas Babington (Lordi) Macaulay määritteli arkkityypin vuonna 1831 seuraavasti: ”ylpeä, oikukas, kynninen, kulmillaan uhmamieli ja sydämessään kärsimys, ivallinen luontojaan ja kostonhimossaan

326 *The Bride of Abydos*, 65–66, viite 23. — Samaa keskustelua pyörittelee myös Byronin matkatoveri John Hobhouse (Hobhouse 1813b, 790–820), ja voinee turvallisesti olettaa, että mainittu keskustelu oli Byronin ja Hobhousen välinen. Varsinainen kysymys liittyy siihen, mitä vesistöä Homeros, Herodotos ja kumppanit oikeastaan tarkoittivat Hellespontilla. Kuten Hobhouse toteaa, yksittäisten sanavalintojen tarkastelu voi auttaa asian ratkaisemisessa. Byronin uintisuorituskin oli toki merkitsevä sikäli, että se todistaa Leandroksen urotyön periaatteessa mahdolliseksi.

327 Byronin kirje Henry Drurylle, päivätty 3.5.1810. Byron kirjoitti aiheesta myös runon *On Swimming from Sestos to Abydos*. Sittenmin asianharrastajat ovat järjestäneet tapahtumia, joissa uidaan salmen poikki Byronin hengessä.

328 ”I have even heard it disputed on the spot; and not foreseeing a speedy conclusion to the controversy, amused myself with swimming across it in the mean time, and probably may again, before the point is settled.”

329 Byronin kirje Henry Drurylle, päivätty 3.5.1810.

330 Eli samaa reittiä kuin Leandros. *Hero ja Leandros* saattoi vaikuttaa paitsi *The Bride of Abydosin* nimeen myös sen perusasetelmaan: kumpikin on kertomus kielletystä rakkaudesta ja miehen traagisesta kuolemasta. Mikäli Byron tietoisesti jäljitteli *Heroa ja Leandrosta*, ei hän mainitse tästä suoraan.

331 Palfy 2016, 161–162, 164–165.

leppymätön, ja siltikin kykenevä syvään ja voimalliseen kiintymykseen”.³³² Usein sankarin peräänantamaton idealismi johtaa hänen omaan tuhoonsa. Monella tapaa Byron itsekin muistutti tätä arkkityyppiä, tai vähintäänkin antoi julkisuudessa ymmärtää näin. Draaman kaaren viimeisteli kirjailijan ennenaikainen kuolema: Byron lähti Kreikkaan osallistuakseen rakastamansa maan vapaussotaan, sairastui kuumetautiin ja kuoli vain 36-vuotiaana.

Mitä tulee *The Bride of Abydosin* uintiepisodiin, vastaa sen maalaama Byron erinomaisen hyvin Lordi Macaulayn kuvausta: ”ylpeä, oikukas ja kyyninen” kertoja toimii ”uhmakkaan” päänäpiston varassa ja pyrkii teollaan nolaamaan ne, jotka eivät toimi vaan puhuvat. Samaa henkeä on *The Bride of Abydosin* bulbul-viitteessä (katso luvun 3.4.2 loppua), jonka kertojan voi kuvitella virnuilevan itseksensä samalla, kun tosikot tiedemiehet kiistelevät yhdentekevästä asiasta. Näsäviisasta vaikutelmaa pehmentää *The Giaourin* kuolinnaamioviite, jonka kertoja ihailee vainajan kasvojen katoavaa kauneutta. Viitteitä ei voi erottaa Byronin julkisuuskuvasta tai julkisesta toiminnasta, vaan ne osaltaan pönkittävät hänen traagisen antisankarin imagoaan.

3.5 Tieteen ja taiteen rajankäynti

3.5.1 Tieteelliset tyylikeinot

Näennäistieteellisiä itämaisia romansseja on vaikea luokitella mihinkään yksittäiseen genreen, sillä ne ovat kokoelma kauno- ja tietokirjallisia tekstejä. Vastaava moniselitteisyys oli orientalismin kirjallisuudelle ominaista jo aivan alussa. Kirjallisuudentutkija J. E. Heseltinen mukaan *Bibliothèque orientale* olikin oikeammin romanssi kuin tietosanakirja.³³³ Historian tapahtumien lisäksi hakusanoissa korostuvat historian opetukset, ja niitä väritetään viihdyttävillä tarinanpätkillä ja toisinaan jopa runoudella.³³⁴ *Vathek* jatkoi D’Herbelot’n viitoittamalla tiellä, ja tässä alaluvussa pohditaan, kuinka näennäistä tai todellista itämaisten romanssien tieteellisyys oli.

Robert Irwinin mukaan tieteellisen ja taiteellisen orientalismin väliin jäi harmaa alue. *Vathekin* loppuviitteet vähintäänkin näyttivät tieteellisiltä, ja toisaalta orientalistinen kaunokirjallisuus

332 “Lord Byron could exhibit only one man and only one woman, — a man proud, moody, cynical, — with defiance on his brow, and misery in his heart; a scorner of his kind, implacable in revenge, yet capable of deep and strong affection; — a woman all softness and gentleness, loving to caress and to be caressed, but capable of being transformed by love into a tigress.” (Macaulay 1831; Palfy 2016, 164.)

333 Shojania 2012.

334 Irwin 1994, 14–15; Irwin 2006, 114.

vaikutti historiantutkijoiden tulkintoihin Saladinin kaltaisista suurmiehistä.³³⁵ Fantastisuudestaan huolimatta *Vathek* vastaa melko hyvin romantiikan ajan historiamääritelmiä:³³⁶ on lähdeviitteitä, asiantuntemusta ja mahdollisuus oppia menneisyyden synneistä³³⁷. Michael Rumoren mukaan loppuviitteet tuovat *Vathekiin* ”oppineen ulottuvuuden” ja luovat ”jäljitelmän historiallisuudesta” (*mimetic historicity*).³³⁸ James Wattin sanoin Henley asetti sepitteellisen kertomuksen ja sen aihepiirin ”objektiivisen tieteen sääntelevään viitekehukseen”.³³⁹ Kun *Vathekia* tarkastellaan 1700-lukulaisten historiakäsitysten kontekstissa, muuttuu nykylukijan näkökulmasta tyylikkoinen rakenne ja proosa ymmärrettävämmäksi — onhan koko kertomus otsikoitu ”Kalifi Vathekin historiaksi”.

Myös *Thalaba* on korostuneen tietokirjallinen, vaikka sitä ei markkinoitukaan aitona Lähi-idän kirjallisuutena. Henleyn aiheesta toiseen harhaileviin huomautuksiin verrattuna Southey käyttää viiteapparaattia enimmäkseen juuri lähdeviitteiden muodossa ja siteeraa lähteitään perusteellisesti. Runoilijanuransa ohella Southey olikin tuottelias historioitsija ja elämäkerturi, jonka tietokirjoista mainittakoon *The Life of Horatio, Lord Nelson* (1813) ja moniosainen *History of the Peninsular War* (1823–1832). Nelson-elämäkerran pitkäkestoisesta suosioista kertoo vuonna 1926 ensi-iltansa saanut elokuvasovitus³⁴⁰. Historiatieteelliset pyrinnot ovat selvästi esillä jo *Thalabassa*, jonka fiktio on musertua faktojen alle. Tiede näyttelee kirjassa jopa taidetta suurempaa roolia: leipätekstillä on pituutta vajaat 38 000 sanaa, loppuviitteillä lähes 48 000 sanaa.³⁴¹ Viitteitä myös luettiin ja ne tarjosivat mallin myöhemmille itämaisille romansseille. Satiirissaan *English Bards and Scotch Reviewers* (1809) Lordi Byron pilkkasi *Thalaban* runoutta,³⁴² mutta tietolähteeksi se kelpasi yhtä kaikki: *The Giaourin* lähdeviitteessä Byron viittaa Southeyn pitkään Tournefort-sitaattiin.³⁴³ Ainakin Byronin näkökulmasta *Thalaban* suurin ansio oli seikkaperäinen kirjallisuuskatsaus.

Carol Boltonin mukaan Southey omaksuu viitteissä kulttuurihistorioitsijan roolin:

335 Irwin 2006, 8: ”The distinction between academic and artistic production is, of course, not hard-edged. [– –] There is significant overlap between Orientalist scholarship and artistic works of an Oriental inspiration.”

336 Katso alalukua 1.5.

337 Aikalaisarvioissa kiitettiin *Vathekin* opettavaista loppuratkaisua: ”A man in pursuit of unlawful gratifications, and those inconsistent with the tenets of religion and morality, invariably sacrifices his present and eternal happiness.” *The Critical Review* 62, heinäkuun 1786 numero. (Watt 2008a, 199.)

338 Rumore 2015, 18.

339 “A regulatory framework of professional scholarly objectivity.” Watt 2008a, 199–200.

340 British Film Institute: *Nelson* (1926). <https://www2.bfi.org.uk/films-tv-people/4ce2b6b158550>

341 *Thalaba the Destroyer*.

342 Chatsiou 2014, 643–644.

343 *The Giaour*, 72, viite 37.

The second text is formed by Southey's impulse as a cultural historian to append footnotes to his poem [– –], providing a synthesis of all his reading on the subject. The notes therefore comprise a general survey (or "history," in the looser, eighteenth-century meaning of the term) of the customs, religious practices, climate, geography, history and natural history of the modern Arabs—limited only by their relevance to the poem.³⁴⁴

Byronin loppuviitteet toisintavat itämaaromantiikan tieteellistä tyyliä muotonsa mutta eivät sisältönsä puolesta. Ne näyttävät ensivilkaisulla asiallisista ja vakuuttavilta, mutta tarkemmalla lukemisella käy ilmeiseksi, ettei lähdemateriaalin tai itämaita koskevan tiedon esittely useinkaan ole Byronin perimmäinen tavoite. Hän vyöryttää ironisia vitsejä ja antiteesejä, piikittelee tuttuja ja tuntemattomia ja mainostaa omaa henkilöään. Jos Henleyn innovaatio oli jäljitellä *Bibliothèque orientalen* tyyliä ja liittää lopputulos uuden kaunokirjallisen teoksen yhteyteen, niin Byron merkitsi lajityypin irtiotta D'Herbelot'n esimerkistä. Byron ei tyytynyt toisintamaan *Vathekin* ja *Thalaban* esimerkkiä vaan vei viiteapparaattia omaan satiiriseen ja tunteikkaaseen suuntaansa. Lähdeviitteistä päätellen D'Herbelot oli silti Byronillekin tuttu. *The Bride of Abydosissa* kirjailijanimet on ladottu kapiteeleilla (L'ALLEMAGNE,³⁴⁵ D'HERBELOT,³⁴⁶ MILTON³⁴⁷ jne.), joten ne erottuvat helposti. Tämä luo tieteellistä ilmapiiriä, sillä kapiteeleja suosittiin Suomenkin yliopistoissa vielä tämän vuosituhannen puolella. Lähdeaineistostani ei ilmene, olivatko kapiteelit Byronin vai latojan ajatus; *The Corsairissa* ja *The Siege of Corinthissa* ne jäävät jälleen pois.

Itämaiset romanssit nousivat suosioon orientalistisen matkakirjallisuuden avustuksella. Tiedon esittämistapa on kuitenkin lähempänä tietosanakirjoja ja muita hakuteoksia. Matkakirjallisuudessa yksityiskohdat nivoutuvat kronologiseksi jatkumoksi, kun taas hakuteoksille ominaista on tiedon sirpaleisuus ja aiheenmukainen jäsentyminen. Aakkosjärjestyksen ja luokittelun puute tosin tekee itämaisten romanssien tiedosta kaoottista. Sekä *Vathekin* että *Thalaban* loppuviitteillä on omia alaviitteitä,³⁴⁸ *Vathekissa* vieläpä yksi loppuviitteen alaviitteen alaviite.³⁴⁹ Yhtäkään asiaa ei jätetä selittämättä eikä yhtäkään mielleyhtymää kertomatta, mikä vaikeuttaa ajatuksen seuraamista ja tietyn kohdan löytämisestä jälkikäteen. Kuitenkin jo viitteiden määrä ja perusteellisuus sinänsä ohjaavat lukijaa tarkastelemaan itämaisia romansseja tieteellisessä kontekstissa.

344 Bolton 2004, luku II.

345 *The Bride of Abydos*, 62, viite 6.

346 *The Bride of Abydos*, 63, viite 8.

347 *The Bride of Abydos*, 71, viite 43.

348 *Thalaba the Destroyer*, viite 3, 12, 55, 60, 63, 109, 110, 114, 140.

349 *An Arabian Tale*, 256–258.

Itämaisten romanssien ja tieteellisen historiankirjoituksen samankaltaisuutta ei pidä liioitella. Robert Irwin arvioi, että päällekkäisyyksistä huolimatta kyseessä ei ole ”yksi ja yhtenäinen diskurssi”.³⁵⁰ *Vatbekin* ”jäljitelmä oppineisuudesta” perustui Irwinin mukaan ”jokseenkin tekaistuun” asiantuntemukseen.³⁵¹ Väitettä arvioitaessa on tosin huomioitava Irwinin pääteesi, orientalismin puolustaminen jälkikolonialistiselta kritiikiltä. Saidilaisittain tulkiten kyse olisi nimenomaan yhdestä hegemonisesta diskurssista, jolloin myöskään tieteellisellä ja kaunokirjallisella orientalismin eroa.³⁵² Näennäistieteelliset romanssit olivat historiankirjoitusta 1700-luvun määritelmien mukaan, mutta nykyaikaisesta historiantutkimuksesta poiketen ne eivät tähdänneet uuden tiedon tuottamiseen. Viitteet tarjosivat synteessin aiemmasta kirjallisuudesta, mutta senkään kautta ei pyritty esittämään uudenlaista tulkintaa itämaista tai hahmottamaan laaja-alaisia, aiemmin piiloon jääneitä kehityskulkuja. Henley tosin analysoi joitakin kaunokirjallisia lähteitä, mutta ne eivät edusta itämaista vaan eurooppalaista kaanon³⁵³. Johdonmukaisimmin uutta aineistoa esittää Byron kertoessaan matkoistaan. Tyyllisesti hän on kuitenkin edeltäjiään tärkeilemättömämpi ja henkilökohtaisempi, siis epätieteellisempi.

Aikalaislähteissä ei läheskään aina ole selvää, mitä historialla tarkoitetaan. Vuosisadan vaihteeseen mennessä tieteellisen ja kaunokirjallisen historian ero oli kuitenkin jo muodostunut melko selväksi.³⁵⁴ Laadukkaimmat historiateokset oli omistettu kuninkaallisille ja ne olivat kalliita foliokokoisia kirjoja, joiden tyyliä kykenivät jäljittelemään korkeintaan ne, joilla sattui olemaan varakas suosija.³⁵⁵ Beckford, Henley, Southey ja Byron olivat oman aikansa mittapuulla asiantuntijoita, mutta asiantuntijatieto ei automaattisesti ole tieteellistä tietoa.³⁵⁶ Itämaisten romanssien viiteapparaatin tieteellisyys jää lopulta tulkinnanvaraiseksi. Näin oli luultavasti myös aikaisten silmissä. Osa luki romansseja tietokirjallisuutena, osa viihteenä, ja osa jätti viitteet kokonaan lukematta³⁵⁷.

350 ”A single cohesive discourse”. Irwin 2006, 8.

351 ”Much of the erudition suggested by the footnotes was really rather bogus.” Irwin 1994, 252.

352 Said 1979.

353 *An Arabian Tale* sivulla 269 tarjotaan selitystä ”toistaiseksi selittämättömään katkelmaan” eräässä Vergiliuksen runossa. Ainakin yksi aikalaiskritikko piti Henleyn tulkintaa oikeana (Weston 1787, 55).

354 Zimmerman 1996, 15-16.

355 Ikonen 2010, 78.

356 Väliverronen 2006, 60.

357 William Cobbett arvioi 1823: ”Notes are seldom read.” (Chatsiou 2014, 641.)

3.5.2 Imperialistinen objektiivisuus

Orientalismi oli hyvin laaja tieteenala — Albert Houranin mukaan kenties liiankin laaja. Itämaiden tuntijoiden edellytettiin tutkivan ja opettavan Aasian kieliä, kirjallisuutta ja historiaa.³⁵⁸ Vielä 1800-luvun alussa se oli myös nuori ja nopeasti muuttuva tiede. Tässä luvussa pohditaan, miten näennäistieteellinen itämainen romanssi asemoituu osaksi laajempaa romantiikan ajan orientalismin kenttää, ja miten orientalismin muutos näkyy loppuviitteiden muodossa ja sisällössä.

Varhainen orientalismin ei kuvannut itämaita uskottavasti vaan leikkitteli aiheellaan ja lukijan kustannuksella. Eurooppalaisen yhteiskunnan ongelmat etäännytettiin Aasiaan, jonka kontekstissa niitä voi turvallisesti kritisoida. Toisaalta idästä löytyi vapaus, joka mahdollisti seksuaalisuuden aiempaa rohkeamman kuvaamisen sekä poikkeamisen varhaismodernin romaanikirjallisuuden tiukoista vaatimuksista realismin ja opettavaisuuden suhteen.³⁵⁹ Monet varhaismodernit itämaiset kertomukset olivat filosofisten ja yhteiskunnallisten pyrintöjensä vuoksi piinallista luettavaa.³⁶⁰ 1800-luvun orientalismissa painottuivat romantiikka³⁶¹ ja pyrkimys kuvata itämaita uusimman tieteellisen tiedon valossa. Tyyllisesti tekstit olivat aiempaa viihteellisempiä, ja myös uuteen huippuunsa noussut imperialismi heijastui sisältöön.³⁶²

Vathekia pidettiin pitkään ”siirtymävaiheen pseudo-orientalismin” arkkityyppisenä edustajana.³⁶³ Siinä kohtasivat 1700-luvun mielikuvituksellinen ja satiiris-filosofinen kerronta sekä 1800-luvun romanttinen, realistinen ja kolonialistinen orientalismin.³⁶⁴ Kertomuksen ja loppuviitteiden suhtautumisesta itämaihin on esitetty monenlaisia näkemyksiä. Jälkikolonialistit ovat korostaneet asiavirheitä, stereotyyppioita sekä Lähi-idän kuvaamista pelottavana, väkivaltaisena ja järjettömänä paikkana.³⁶⁵ Myönteisemmissä arvioissa on korostettu Beckfordin asiantuntemusta sekä aikakaudelle poikkeuksellisen realistista ja yksityiskohtaista miljöön ja tapakulttuurin kuvausta.³⁶⁶ Kaikesta päätellen Beckford ihaili Lähi-idän kulttuuria suuresti ja jäljitteli itämaista elämäntapaa

358 Hourani 1991, 2–3.

359 Landry 2008, 170–171; Ikonen 2010, 93–97; Irwin 1994, 237–292. Valaiseva on myös Voltairen *Sallimuksen* johdanto: ”olen lukenut tämän käsikirjoituksen ja huomannut sen [– –] omituiseksi, huvittavaksi, siveelliseksi, filosofiseksi, ansiokkaaksi miellyttämään niitäkin, jotka vihaavat romaaneja. Niinpä olenkin kieltänyt sen julkaisemisen ja vakuuttanut tuomarille, että se on inhoittava teos.”

360 Irwin 1994, 237–292. — Olen asiasta samaa mieltä Irwinin kanssa.

361 Sanan aate- ja taidehistoriallisessa merkityksessä.

362 Landry 2008, 170–171.

363 Landry 2008, 170; Châtel 2013, 54.

364 Jack 1993, xix–xx; Irwin 1994, 237–254; Landry 2008, 170–171; Ikonen 2010, 93–97.

365 Al-Alwan 2008, Tarihi 2016, Zade 2017.

366 Châtel 2013, 53–69; Graham 2001, 376–377; Irwin 1994, 252; Jack 1993, xix–xx.

sopivaksi katsomiltaan osin.³⁶⁷ Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että Beckford olisi todella halunnut asua Lähi-idässä tai ymmärtänyt tavallisten muslimien elämää. Vathekissa hän oli valmis poikkeamaan totuudesta, mikäli mielikuvitus palveli tarinaa lähdekirjallisuutta paremmin. Henleylle todenmukaisuus näyttää sen sijaan olleen suoranainen pakkomielle.³⁶⁸ Loppuviitteissä jopa ilmeisen poikkeukselliset ja henkilöhahmojen näkökulmasta järkyttävät tapahtumat normalisoidaan. Kun Vathek nöyryyttää haaremia vartioivia kääpiöitä pakottamalla heidät tanssimaan, Henley huomauttaa, että islamilaisen lainoppineiden enemmistön mukaan tanssiminen on kiellettyä, ja että:

The mandates of Oriental Potentates have ever been accounted irresistible. Hence the submission of these Devotees to the will of the Caliph. Ether I. 19. Daniel VI. 8. Ludeke Expos. brevis, p. 60.³⁶⁹

Islamilaisen lain suhteen Henley on osapuilleen oikeassa.³⁷⁰ ”Itämaisten mahtimiesten” vastustamattomista käskyistä voi sen sijaan olla montaa mieltä. Henleyn mukaan askeetit eivät tanssi, koska valtavaa armeijaa komentava ja mustaa magiaa harjoittava tyranni pakottaa heidät. Askeetit tanssivat, koska itämaisen hallitsijan määräyksellä on miltei yliluonnollinen voima.

Edward Said kuvasi *Bibliothèque orientalea* ”itämaiseksi panoraamaksi A:sta Ö:hön”.³⁷¹ Saidin mukaan tietosanakirja perustui jokseenkin satunnaiseen valikoimaan lähteitä ja nippelitietoa eikä uhrannut ajatustakaan sille, miten aasialaiset itse näkivät kotiseutunsa. Johdonmukaisen esitystapansa myötä *Bibliothèque orientalesta* muodostui kuitenkin eräänlainen orientin määritelmä. Itämaat ikään kuin pannaan pakettiin ja varastoidaan pöytälaatikkoon, mistä ne voi tarvittaessa vetää esiin, oletettavasti itsekkäin motiivein. Tietääkseni Said ei koskaan kommentoinut itämaisten romanssien loppuviitteitä, mutta epäilemättä hän olisi suhtautunut niihin samoin kuin *Bibliothèque orientaleen*.³⁷² Saidilaisittain tulkiten *Vathekin* funktio olisi siis luoda itämainen toiseus, todistaa se

367 Beckford esimerkiksi keräsi ympärilleen stereotyyppisen ”itämaisen” hovin, johon kuului lyhytkasvuinen ovimies, palveluspoikia, hengellinen neuvonantaja jne. (Norton 1999, Landry 2008.)

368 Graham 2001, 374–380; Watt 2008a, 199–201.

369 *An Arabian Tale*, 282.

370 Useimmat šaria-oppineet kehottavat välttämään tanssimista tai kieltävät sen kokonaan, mutta koulukuntaerot ovat suuria. Henleynkin mainitsee dervissit, jotka tanssivat osana uskonnollisia menojaan.

371 “All the Bibliothèque orientale did was represent the Orient more fully and more clearly; what may have been a loose collection of randomly acquired facts concerning vaguely Levantine history, Biblical imagery, Islamic culture, place names, and so on were transformed into a rational Oriental panorama, from A to Z.” (Said 1979, 65.)

372 Saidin mukaan Beckford, Byron, Goethe ja Hugo ”uudelleenrakensivat” (*restructure*) idän taiteensa kautta: ”Parhaassakin tapauksessa ’todelliset’ itämaat antoivat kiihokkeen kirjailijan visiolle; mutta vain harvoin ne ohjasivat työtä.” (Said 1979, 22.) Niinpä orientalistinen taide jakoi tieteellisen orientalismin

Eurooppaa huonommaksi ja lopuksi tarjota tiedollisia välineitä idän hallitsemiseen. Todellinen itä toimii innoittajana Beckfordin ikiomalle idälle, jonka Henley viitteissä vuorostaan näennäisesti osoittaa todelliseksi.

Albert Houranin mukaan orientalismin olisi jälkiviisauden valossa helppo tarkastella ilmiönä, jonka *täytyi* johtaa kristittyjen etulyöntiasemaan, muslimien alistamiseen ja idän tyyppittelyyn takapajuisiksi ”kolmanneksi maailmaksi”. Houranin mukaan jo 1700-luvun orientalismin antoi esimakua tulevasta, mutta näitä vihjeitä ei pidä kuitenkaan liioitella.³⁷³ Beckford vaikuttaisi suhtautuvan itämaihin vilpittömällä uteliaisuudella, ja Henleyn tyyli on korostuneen tunteeton ja objektiivisuuteen pyrkivä. Silti tekstissä on jo vahvoja viitteitä 1800-luvun tieteellisestä orientalismin sekä romantiikan kuvastosta ja kiinnostuksenkohteista. Itämaita ei solvata, mutta ne kuvataan irrationaalisena ja pelottavana paikkana. Toisaalta itämaiden kuvaukseen liittyy vapauttava ulottuvuus, riippumattomuus kristilliseurooppalaisen etiikan, estetiikan ja tieteen kahleista. Jännitettä lisää Beckfordin mustaa huumoria kukkivan kertomuksen ja Henleyn tosikkomaisten viitteiden ristiriitä. Leipäteksti on samanaikaisesti orientalismin ilmentymä ja parodia; loppuviitteet taas uppoutuvat niin syväälle orientalismiin, että tuloksena on tahaton komedia. *Vatbek* on outo ja rönsyilevä kirja, ja ehkä juuri siksi tutkijat ovat esittäneet siitä niin suuren määrän keskenään niin ristiriitaisia tulkintoja³⁷⁴. Saree Makdisi ja James Watt esittävät, että juuri leipä- ja kynnystekstin ristiriidassa piili *Vatbekin* suosion salaisuus. Lukija voi nautiskella perverssin kalifin seikkailuista hyvällä omallatunnolla, sillä samanaikaisesti hän saavuttaa syvemmän ymmärryksen mitä tulee ”itämaisten mahtimiesten” hengenlaatuun.³⁷⁵

Southey on aineiston orientalisteista 1800-lukulaisin, ja Saidin teesiä voi pitää tarkkana kuvauksena *Thalaban* loppuviitteitä. Ne eivät edes teeskentele objektiivisuutta vaan hyökkäävät

toimintatavat. Vuosisadan vaihteen itämaavillitystä ei Saidin mukaan voi erottaa muista aikakauden muoti-ilmiöistä, vaan Beckford, Byron ja Thomas Moore sekoittivat itämaiden kuvaukseen ”goottilaisia kertomuksia, näennäiskeskiaikaisia idyllejä, barbaarisen loiston ja julmuuden kuvia”. (Said 1979, 118).

373 Irwin 1994, 15: ”The *Bibliothèque orientale* is a work which stands at the beginning of orientalism, properly speaking. It was produced in an age when the Middle East was not perceived as being part of some underdeveloped Third World (for, after all, the Ottoman Turks had advanced to Vienna and put it under siege as recently as 1683).” Hourani 1991, 136: ”Looking at the Muslim world in the eighteenth century from a later point in time, we can scarcely avoid searching for signs of what was to come, a new relationship of minds between Muslims and European Christians. There are such signs to be found, but we should not overestimate their importance.”

374 Joshua Grasso (2019) pohdiskelee: ”The story remains like the mysterious smile of the sphinx, universal, yet untranslatable, awaiting its Rosetta Stone to reveal the face of the author inside.” Sekä James K. Folsom (1964, 53) että Malcolm Jack (1993, xxi) kuvailevat *Vatbekia* sanalla *puzzle* tai *puzzling* ja kommentoivat tutkijoiden epäonnistuneita yrityksiä ymmärtää sitä.

375 Watt 2008a, 201.

islamia ja Lähi-idän asukkaita vastaan loukkaavin sanankääntein. Turkkilaiset ovat ”typerää taikauskoa” elätteleviä ”barbaareja”, mikä asettaa matkalaiset tarpeettomaan ”vaaraan”.³⁷⁶ Arabit ovat tietämättömiä³⁷⁷ ja intialaiset petollisia.³⁷⁸ Profeetta Muhammad saa kiitosta pakanallisten tapojen hävittämisestä, mutta tämäkin voitto jäi väliaikaiseksi.³⁷⁹ Carol Boltonin mukaan *Thalaba* hahmottelee kaksi islamia. Ensimmäinen on muinainen, myönteinen islam, joka heijastelee Southeyn omia arvoja ja ihanteita; toinen on uskonnollisesti ja yhteiskunnallisesti rappeutunut nykypäivän islam.³⁸⁰ Rappion voi pysäyttää vain tieteellinen modernismi, joka britti-imperialismin voimalla levittää siunauksensa kaikkialle maailmaan.

Beckfordin tapaan Byron oli kiinnostunut islamista. Lady Byron jopa epäili miehensä kääntyneen muslimiksi vuonna 1810.³⁸¹ Byron osoittaakin tuntevansa aihepiirin yllättävän hyvin. Hän viittaa *Koraaniin* toistuvasti, ei tosin suurien ja jakeiden numeroilla vaan kirjan sisältöä ylimalkaisesti kuvaillen. Huomattavasti useammin hän kertoo siitä, miten *Koraani* näkyy muslimien jokapäiväisessä elämässä.³⁸² Byron tuo esiin, ettei arkipäivän islam välttämättä noudata *Koraanin* opetuksia vaan uskontulkinnat perustuvat tulkitsijan omiin aivoituksiin ja tarpeisiin.³⁸³ *The Giaourin* viitteessä Byron vihjaa, että *Koraani* on hänen mielestään viisaampi kirja kuin sitä tulkitseva ”musulmaanien ylivoimainen enemmistö”. Ensin mainittu päästäisi naiset Paratiisiin, mutta jälkimmäiset ovat kiinnostuneempia tuonpuoleisessa odottavista huureista.³⁸⁴ Arjen islamin vertaaminen *Koraaniin* viittaisi osoittaa, että Byron tunsu ja ymmärsi kirjan vähintään tyydyttävästi. Jos viitteiden painotuksista voi jotain päätellä, hän oli kuitenkin kiinnostuneempi *Koraanin* asemasta islamilaisessa kulttuurissa sekä tavasta, jolla sen säkeitä lainattiin mitä moninaisimmissa yhteyksissä, mukaan luettuna erilaisissa koriste- ja käyttöesineissä.³⁸⁵ Taiteen ja itämaiden aineellisen kulttuurin korostamisessa pilkahtaa esteetikko, jota Byron eittämättä oli.

Nigel Leask huomauttaa, että *Thalaba the Destroyer*, *The Corsair* ja *Lalla Rookh* sekä monet muut itämaiset romanssit olivat ”hyvin kirjaimellisella” tavalla riippuvaisia ”tieteellisistä matkakertomuksista”. Tätä hän pitää paluuna renessanssin käsitykseen eepoksesta ”universaalin tieteen”

376 *Thalaba the Destroyer*, viite 99.

377 *Thalaba the Destroyer*, viite 33.

378 *Thalaba the Destroyer*, viite 39.

379 *Thalaba the Destroyer*, viitteet 9, 10, 26.

380 Bolton 2004.

381 Blackstone 1974, 325.

382 *The Giaour*, 69, viite 22; 70, viite 26; *The Bride of Abydos*, 66–67, viite 26.

383 *The Giaour*, 69, viite 22.

384 *The Giaour*, 69, viite 22. Huurit ovat ”tummasilmäisiä neitoja”, jotka odottavat Paratiisissa oikeuskoisia miehiä. Heidät mainitaan *Koraanis*a kymmenkunta kertaa (esim. 44:54).

385 *The Giaour*, 69, viite 22; 70, viite 26; *The Bride of Abydos*, 66–67, viite 26.

tiivistelmänä tai yleisesityksenä, mutta myös merkkinä uudesta romanttisesta estetiikasta, jonka mielenkiinto kohdistuu yksittäisiin kulttuureihin ja niiden ainutlaatuisiin piirteisiin. Viiteapparaatti asettaa leipätekstissä ilmenevän eksotiikan tenhon laajempaan kontekstiin. Ajatus täydellisestä uppoutumisesta vieraaseen kulttuuriin on pelottava³⁸⁶, ja tätä pelkoa vastaan viitteet tarjoavat turvaa. Ne etäännyttävät lukijan lukemastaan ja antavat hänelle ”epistemologisen vallan”, tietoisuuden siitä, että viime kädessä kaikki tapahtuu ”imperialistisen objektiivisuuden” nimissä. Näin syntyvää kokonaisuutta Leask kuvailee sanaparilla *totalizing project*. Se ei ole pelkästään kokonaisvaltainen vaan *kokonaisvaltaistava*.³⁸⁷ Viitteet muuttavat ”itämaisten kertomusten vertauskuvallisen roskan”³⁸⁸ kuriositeetiksi tai muinaisesineeksi.³⁸⁹ Jos Henleyn, Southeyn ja Byronin orientalismille pitäisi etsiä yhteinen nimittäjä ja funktio, se voisi löytyä juuri Leaskin tulkinnasta. Eritoten Henleyä se kuvaa hyvin. Southey ei ole kovin objektiivinen mutta sitäkin imperialistisempi. Byronin teksteissä teesit, antiteesit ja ironia sen sijaan limittyvät niin, että on mahdotonta sanoa, ovatko viitteet orientalismin puolesta, sitä vastaan vaiko sen lempeä parodia.

3.6 Yhteenveto

Näennäistieteellisiä itämaisia romanseja ei voi luokitella pelkästään kauno- tai tietokirjallisuudeksi. Ne edustavat molempia tekstilajeja kokoamalla kaksi erillistä tekstiä yksin kansiin. Kertova aines teki teoksesta lähestyttävän, tietokirjallinen tyyli puolusti sen arvoa. Varhaismoderni yhteiskunta suhtautui romaaneihin varauksella, sillä ne nähtiin valheena ja retoriikkana, joka järjen voittokulun myötä korvautuisi empiirisellä tiedolla ja loogisella argumentaatiolla. Kaunokirjallisuudelta — ja myös historialta³⁹⁰ — edellytettiin hyödyllisyyttä, mikä käytännössä tarkoitti moraalista ja tiedollista valistamista. Varsinkin jälkimmäinen piirre korostuu itämaisten romanssien loppuviitteissä. Ne selittävät vieraskielisiä sanoja, kuvailevat itä- ja länsimaita, esittelevät kirjallisuuden klassikoita ja ottavat kantaa ajankohtaisiin ilmiöihin. Ne ovat sanalla sanoen hyödyllisiä. Totuuden takeena on valikoima lähdeviitteitä.

386 Vertaa siirtomaa-aikana ilmenneeseen ajatukseen siitä, kuinka eurooppalaistaustainen siirtolainen saattoi omaksua alkuperäisväestön tavat ja aatteet ja luopua aiemmasta identiteetistään (*going native*). Ajatus sekä kiehto että pelotti siirtomaiden eurooppalaistaustaista väestöä.

387 ”A glance at the dense footnotes of (for example) *Thalaba the Destroyer*, *The Corsair* or *Lalla Rookh* will reveal a much more literal dependence upon the ‘scientific’ travel narrative [– –]. The totalizing project revealed by these footnotes and the depth of ethnographic detail which they underwrite may well be a vestige of the Renaissance notion of epic as a compendium of universal science; although as I will suggest below they also represent a new Romantic aesthetic of cultural particularism.” Leask 2005, 168.

388 *Thalaba the Destroyer*, viite 3.

389 “Henley’s ’institutionalized’ Orientalism is here evidently at work, recuperating the exotic text from its cultural illegibility, its low aesthetic status as curio.” Leask 2005, 181.

390 Phillips 2000, 87–88, 102–122

Catherine Gallagherin mukaan varhaismodernin Euroopan kirjallisuudesta puuttuivat sekä ”kaunokirjallisuuden käsitteellinen luokka” että ”uskottavat tarinat, jotka eivät vaatineet lukijaa uskomaan”. Romaanigenren synnyn myötä kumpikin puute oli korjattu.³⁹¹ Näennäistieteellinen itämainen romanssi edusti murrosvaiheen kirjallisuutta. Myyttien ja eeposten tapaan itämaiset kertomukset olivat epäuskottavia, mutta viitteissä lukijaa vaadittiin silti uskomaan. Ne ohjasivat lukijan huomion fantasiasta tosiasioihin. Ennen muuta viitteet itsessään olivat uskottavia. Ne ilmentävät historian ja kaunokirjallisuuden jännitteistä suhdetta, jota leimaavat samanaikainen konflikti ja symbioosi. Jo antiikissa oli kiistely siitä, kummalla lajityypillä on oikeus kuvata todellisuutta ja missä muodossa.³⁹² Näennäistieteelliset itämaiset romanssit eivät ratkaisseet kiistaa vaan nousivat sen yläpuolelle. Ne toteuttivat keskenään ristiriitaisia ihanteita samanaikaisesti. Proosakertomus tai runo kuvasi menneisyyttä opettavaisessa ja esteettisesti tyydyttävässä muodossa, viitteet kertoivat samoista tapahtumista ja ilmiöistä objektiiviseen sävyyn. Lopputulos oli sekä historiaa että sepitettä. Kumpikin lajityyppi oli aikalaisille tunnistettava, mutta niiden ja itämaiden samanaikainen yhdistelmä tuotti uudenlaisen kokonaisuuden.

Esseessään *Wizardry and Wild Romance* fantasiakirjailija Michael Moorcock pohdiskelee tiedon ja fantasian konfliktia. Yhtäällä ovat ne, joiden mielestä ”nykyaikainen tiede on osoittautunut taiteen ja mielihyvän viholliseksi”; totuus on tappanut mielikuvituksen selittäessään tunteet ja ihmeet luonnonilmiöiden tuotoksiksi. Moorcock itse ei argumentista vakuutu vaan katsoo, että tiede tuo taiteeseen uusia, yhä mielikuvituksellisempia aineksia.³⁹³ Itämaiset romanssit voikin nähdä omanlaisenaan reaktionä tieteen ja mielikuvituksen vastakkainasetteluun. Näin on erityisesti *Vathekin* kohdalla, kun Henley johdonmukaisesti pyrkii tarjoamaan Beckfordin lennokkaalle ja jopa absurdille kertomukselle järkipärisen ja opettavaisen viitekehysten. Koska tulkinta esitetään viitteissä, kertomuksen mielikuvitus ja sisäinen logiikka on kuitenkin koskematon. Southeylla näin ei ole, sillä hänen itämainen romanssinsa rakentui tietosanakirjojen ja matkakirjallisuuden ympärille. *Thalaba* koostuu runomuotoon sommitelluista referaateista ja joskus miltei suorista lainauksista, jotka eri puolille Lähi-itää kulkeutuva juoni sitoo yhteen. Tiede ruokkii mielikuvitusta, mutta mielikuvituksella on arvoa vain tieteen havainnollistajana. Kirjan sydän ja olemassaolon oikeutus on lopun massiivinen kirjallisuuskatsaus. Sekä Henley että Southey korostavat omaa oppineisuuttaan, ja itämaisten romanssien lähdeviitteet voikin nähdä tieteellisenä harjoitteena, jonka kautta edistetään omaa akateemista ja tietokirjallista uraa.

391 Gallagher 2006, 340.

392 Aristoteles kirjoittaa *Runousopissa*, että historia kuvaa sitä, mikä on tapahtunut, kun taas runous kuvaa kaikkea sitä, mikä on mahdollista. Siksi runous on historiaa ”filosofisempaa ja arvokkaampaa”.

393 Esimerkiksi tieteiskirjallisuus ja freudilainen symboliikka. Moorcock 1987, 15–17.

Byronin itämaiset romanssit etäännyivät edeltäjiensä tieteellisestä tyylistä. Ne käyttivät tosin viiteapparaattia, mutta uudenlaisin tavoin. Viitteet eivät tarjoa leipätekstille tiettyä tulkintakehystä, kuten Henleyn kohdalla, eivätkä ne myöskään tue ja taustoita sen sanomaa, kuten Southeyn kirjassa. Byronin pisimmät viitteet ovat temaattisesti ja tyyllisesti melkein itsenäisiä leipätekstistä. Leipätekstin tukemisen sijaan ne esittävät sille antiteesin tai päikittelevät sellaisia lähteitä, joita Henley ja Southey olisivat lainanneet vilpittömin mielin. Lähdeviitteitä ja tietoiskuja on Byronin teksteissä vain vähän. Niiden tilalle hän nostaa oman henkilönsä ja omat vaiheensa itämailla. Henley sai viitteilleen vetoapua matkakirjallisuudesta ja Southey perusti oman itämaakuvauksensa siihen, mutta Byronin viitteet ovat matkakirjallisuutta. Niissä Byron rakentaa itsestään kuvaa ivallisena ja uhmakkaana mutta myös surumielisenä seikkailijana, ”byronilaisena sankarina” joka ei ratkaisevasti eroa hänen fiktiivisten teostensa päähenkilöistä.

Viiteapparaatti yhdistyy mielikuvissa tieteeseen ja tiede totuuteen, mutta itämaisissa romansseissa viitteitä käytetään myös lukijan huiputtamiseen. Korostuneimmin tämä näkyy Henleyn teksteissä, jotka antavat ymmärtää *Vathekin* käännetyn arabiasta. Southey esittää viitteissä vanhan englantilaisen balladin, joka tosiasiaassa on hänen omaa tuotantoaan ja parodia romantiikan vanhanaikaisesta maalaisromantiikasta. Byron liioittelee ja iskee tarinaa, eikä aina ole selvää, ovatko viitteet totta vai kuvitelmaa. Viitteet ovat väylä myös mielipiteille ja polemiikille. Southeylle koko teos on allegoria modernismin ja taantumuksen kamppailusta, ja viitteissä hän tekee selväksi, kenen joukoissa seisoo. Ratkaisuksi takapajuisuuteen ja taikauskoon Southey tarjoaa kotimaataan Englantia ja sen ylivertaisen järjestelmän imperialistista levittäytymistä muualle maailmaan. Byron taas ottaa hienovaraisesti kantaa Kreikan itsenäisyyden puolesta ja vähemmän hienovaraisesti järjestäytyntä uskontoa vastaan.

Orientalismi on kaikkia aineiston tekstejä yhdistävä piirre, ja viitteiden asiasisältö on tiukasti tukeutunut varhaisempaan orientalistiseen tieto- ja tieteelliseen kirjallisuuteen. Orientalismin monimuotoiselle kentälle Beckford, Henley, Southey ja Byron asemoituvat hieman eri tavoin. Beckford korostaa uteliaisuutta ja eksotiikkaa; Henley objektiivisuutta ja oppineisuutta, joiden kautta käsittämätön itä tehdään ymmärrettäväksi. Southey rakentaa selvän arvohierarkian, jossa edistyksellinen länsi on rappeutunutta itää parempi ja protestanttinen kristinusko barbaarista islamia parempi. Byronin orientalismin on yhtä monitulkintaista kuin hänen muutkin teemansa. Suhde islamiin on ambivalentti, ja Byron löytää siitä sekä kauneutta että julmuutta. Päällimmäiseksi vaikutelmaksi jää romantikko-Byronin esteettinen mielenkiinto itämaisen kulttuurin ulkoisia muotoja kohtaan.

4 Näennäistieteellisen itämaaromantiikan loppu

Viimeisessä käsittelyluvussa tarkastelen Southeyn ja Byronin aikalaisarvioita ja etsin mahdollisia syitä teosten ristiriitaiselle tai jopa vihamieliselle vastaanotolle. Pääasiallisia lähteitä ovat 1800-luvun alussa ilmestyneet kirja-arvostelut sekä Southeyn ja Byronin teoksia käsittelevä tutkimuskirjallisuus. Lähdeaineisto on niin suppea, ettei sen pohjalta voi kirjoittaa kattavaa esitystä näennäistieteellisen genren myöhäiskaudesta. Esitän kuitenkin valistuneen arvauksen siitä, miksi ja milloin lajityypin suosio kääntyi laskuun. Kahdessa edellisessä käsittelyluvussa esitettyä tiivistelmää ei tässä luvussa sen lyhyden vuoksi ole.

4.1 Southeyn ja Byronin aikalaisvastaanotto

Beckfordin ja Henleyn tapaan Southey modernisoi itämaista romanssigenreä liittämällä samaan viitekehukseen kaksi erillistä tekstiä: sepitteellisen ja historiallisen.³⁹⁴ Vastaanotto oli kuitenkin kielteinen. *Edinburgh Review*'n Francis Jeffrey katsoi (1802), ettei ”tilkkutäkkimäinen” teos ollut juuri muuta kuin ”runomuotoon sommiteltu muistikirja”.³⁹⁵ *The Critical Review* (1803) harmitteli viitteitä, joiden ristiriita runon sävyn ja teemojen kanssa syö kertomuksen tehon ja muuttaa sen kauneuden naurettavaksi.³⁹⁶ Satiirissaan *English Bards and Scotch Reviewers* (1809) Lordi Byron luonnehti Southey'a ”balladinikkariksi”, jonka ”yritys luoda jotain ainutlaatuista” onnistui ihmeen veroisesti. Byronin mukaan *Thalaba* on ”eräs niistä runoista joita [– –] luetaan, kun Homeros ja Vergilius ovat jo unohtuneet — mutta ei ennen sitä.”³⁹⁷ Aikalaisarvostelijat ja myöhemmät tutkijat ovatkin varsin johdonmukaisesti pitäneet *Thalabaa* joka suhteessa epäonnistuneena.³⁹⁸

Southeyn ylimielisyys saattoi koitua *Thalaban* turmioksi. Esipuheessa hän ilmoitti valinneensa mahdollisimman helpon muodon, sellaisen joka sopii tylsämielisimmällekkin lukijalle.³⁹⁹ *The British Critic*issä lopputulosta kuvailtiin ”jonkinmoiseksi epäsäännölliseksi lyriikaksi” vailla ”mittaa tai tolkkua”. Vähätteleviä viittauksia John Drydenin ja Alexander Popen suosimaan runomittaan

394 Bolton 2004, kappale 14.

395 ”Little else than his commonplace book versified”. Bolton 2004, kappale 15.

396 *The Critical Review* 1803, 379.

397 ”‘Thalaba’ [– –] is written in open defiance of precedent and poetry. Mr. S. wished to produce something novel, and succeeded to a miracle. ‘Joan of Arc,’ was marvellous enough, but ‘Thalaba,’ was one of those poems ‘which,’ in the words of Porson, ‘will be read when Homer and Virgil are forgotten, but—not till then.’” Chatsiou 2014, 643–644.

398 Porter 2011.

399 *Thalaba the Destroyer*, “Preface”.

arvostelija pitää mauttomina.⁴⁰⁰ Carol Boltonin mielestä Southeyn ratkaiseva virhe oli kuitenkin siinä, ettei hänen runonsa ollut itsenäinen teos vaan tarinallistettu versio lähdekirjallisuudesta:

Arguably the factual information of the notes was made more accessible and digestible for a general European readership when presented in this way, promoting knowledge of other cultures. But rather than being enriched by this process, *Thalaba* became more problematic because Southey, a keen and able history writer, tried to combine both genres within one publication.⁴⁰¹

Vuonna 1810 Southey julkaisi vielä toisen itämaisen eepoksen *The Curse of Kehama*, jonka viitteistys oli thalabamaisen massiivinen.⁴⁰² Thomas Moorelle lähettämässään kirjeessä Byron kuvaili teosta ”myyntikelvottomaksi”.⁴⁰³

Byronin itämaisten romanssien myyntiluvut olivat painosmääristä päätellen suorastaan erinomaiset.⁴⁰⁴ Hänen runonsa olivat pidettyjä ja innoittivat muiden muassa maalaustaidetta. Viitteiden vastaanottoa sen sijaan voi kuvailla lähinnä ristiriitaiseksi.⁴⁰⁵ *British Review* kirjoitti, että *The Giaourin* ”viitteiden yritelmät huumorin suuntaan” Lordin arvolle sopimattomia ja pilaavat kertomuksen kauhun hassunhauskoilla yksityiskohdilla.⁴⁰⁶ *Eclectic Review* taas piti *The Bride of Abydosin* viitteitä tarpeettomina. Arvion mukaan runon itämainen asu on jo virheetön ja viitteet katkaisevat lukukokemuksen luonnollisen virran.⁴⁰⁷ *Edinburgh Review*’n Francis Jeffrey katsoi, että vaikka Byron oli matkannut itämailla, tämä oli runoissaan joutunut turvautumaan ”länsimaiseen tunteiluun” eikä siten tarjonnut edeltäjiään aidompaa itämaiden kuvausta.⁴⁰⁸

Kuva 3. *The Combat of the Giaour and Hassan.* Eugène Delacroix’n maalaus vuodelta 1826.

400 *The British Critic* 1801, 309–310.

401 Bolton 2004, luku II.

402 Runon pituus on yli 36 000 sanaa, viitteiden yli 41 000 sanaa. Southey 1812a, 1812b.

403 Leask 2005, 183.

404 Vuonna 1813 julkaistu *The Giaour* oli vuoteen 1815 mennessä jo 13. painoksessa. Tämä ei välttämättä tosin kerro koko totuutta, sillä kustantajat mieluusti liioittelivat Byronin teosten myyntiä ja pyrkivät antamaan kuvan ensipainoksen välittömästä loppuunmyynnistä. St. Clair 2008, 23–46.

405 Chatsiou 2014, 641–642, 650–651.

406 ”The attempts at humour in these notes are very far below the standard of his lordship’s undoubted taste and spirit.” Chatsiou 2014, 651.

407 Chatsiou 2014, 651.

Aikalaisten silmissä Southey vei itämaisten romanssien näennäistieteellisen tyylin liian pitkälle. Hänen kertomuksensa hukkui viitteisiin ja taantui luetteloksi tosiasioista. Byron teki päinvastaisen virheen ja pani viitteet riitelemään leipätekstin kanssa. Hän vei näennäistieteellistä genreä leikkimieliseen ja aiempaa moniselitteisempään suuntaan, jossa asiantuntemus, todentuntu ja tieto eivät enää olleet viitteiden pääasiallinen funktio. Mielestäni Byron onnistui erittäin hyvin, mutta aikalaiset eivät hänen kokeilujaan arvostaneet. Siksi hän lopulta menetti mielenkiintonsa genreen.⁴⁰⁹ *The Giaourissa* ja *The Bride of Abydosissa* loppuviitteitä oli yli 40, *The Corsairissa* alle puolet siitä ja *The Siege of Corinthissa* vain kymmenkunta. Antiteesit, omat kokemukset ja ironia katosivat miltei kokonaan, ja *The Siege of Corinthin* viitteet keskittyvät miljööön kuvailuun ja teoksen taustan esittelyyn. Vuonna 1816 julkaistu teos jäi Byronin viimeiseksi itämaiseksi romanssiksi.

4.2 Genren kuihtuminen

Jos Southeyn ja Byronin viitteiden vastaanotto olisi ollut myönteisempi, kokeilut olisivat ehkä jatkuneet ja useammat kirjailijat olisivat tarttuneet aiheeseen. Genrellä oli silti ainakin jonkinlaista jatkuvuutta. Thomas Mooren *Lalla Rookh* ilmestyi 1817 ja oli suuri taloudellinen menestys, joka toi Moorelle mainetta Byronin ja Walter Scottin veroisena runoilijana.⁴¹⁰ Viitteitä teoksessa on satamäärin, mutta järin luovalla tavalla Moore ei niitä käytä. Viitteet ovat lyhyitä, yhdestä sanasta muutamaan lauseeseen, ja lähinnä selittävät sanoja ja erisnimiä ja viittaavat lähteisiin.⁴¹¹ Henleyn eksentriseen tyyliin verrattuna ne ovat fokuoituneita ja tarkoituksenmukaisia, eikä niistä löydy myöskään Southeyn koppavaa vimmaa tai Byronin kokeellisuutta.

Toinen tunnettu myöhäiskauden tuotos on Edgar Allan Poen *Sheherazaden tuhannestoinen tarina* vuodelta 1845, jossa pilkataan länsimaisten kirjailijoiden intoa lisätä *Tuhanteen ja yhteen yön*ön vielä yksi yö. Tarinassa on lukuisia alaviitteitä, jotka jäljittelevät itämaisten romanssien näennäistieteellistä tyyliä. Kertomuksessa Sindbad Merenkävijä lähtee uudelle matkalle kohdaten erilaisia nykyajan ihmeitä, kuten mekaanisen laskukoneen ja kuumailmapallon. Hän luulee teknologiaa magiaksi ja hirviöiksi, mutta viitteissä havainnoille annetaan rationaalinen selitys.⁴¹² *Sheherazaden tuhannestoinen tarina* ei ole erityisen hauska parodia, mutta se kertoo siitä, että näennäistieteellisten itämaisten romanssien tyyli oli aikalaisille tunnistettava. Viitteet olivat vuoteen 1845 mennessä muuttuneet klišeeksi, jonka retorinen teho oli käytetty loppuun.

408 Leask 2005, 182.

409 Chatsiou 2014.

410 *Encyclopædia Britannica*, ”Thomas Moore”.

411 Moore 2005.

412 Poe 2006.

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa näennäistieteellisen itämaaromantiikan voi olettaa saaneen nostetta goottilaisesta kauhusta, joka tuohon aikaan oli valtavan suosittua. Kumpikin lajityyppi oli sekoitus realismia ja unenomaisuutta.⁴¹³ *Vathekia* voi pitää itämaisen kertomuksen ja goottilaisen romaanin sekoituksena, mikä epäilemättä helpotti näennäistieteellisen alagenren läpimurtoa. Jos *Vathek* olisi viljellyt pelkkää itämaakuvastoa ilman gotiikalle ominaista henkilökohtaisuutta ja tunnelatausta, kuten esimerkiksi Southey teki, teos tuskin olisi menestynyt. Goottilaisen romaanin suosio kääntyi 1810-luvulla laskuun⁴¹⁴, ja hieman myöhemmin näyttäisi alkaneen näennäistieteellisen itämaisen romanssin laskusuhdanne. Kaunokirjallisen alaviihteen kunnian päivät olivat nekin jäämässä taakse.⁴¹⁵ Aikakauden kirjoitusoppaissa viitteitä kehoitettiin välttämään, jos se suinkin onnistui.⁴¹⁶

Genre saattoi myös yksinkertaisesti ylikuumentua. Nigel Leaskin mukaan itämainen ”pukurunous” nousi räjähdysmäiseen suosioon nopeasti ja yllättäen. Yhtä äkillinen katoaminen romanttiikan kaanonista ei Leaskin mukaan tapahtunut aiemmasta suosiosta huolimatta vaan sen vuoksi. Esimerkiksi Byron alkoi myöhemmin katua ”turkkilaisten kertomustensa” keinotekoisista ja ”roskaista” tyyliä.⁴¹⁷ Itämaisia kertomuksia julkaistiin paljon, mutta useimpien kirjalliset ansiot olivat olemattomat.⁴¹⁸ Näennäistieteelliset itämaiset romanssit olivat keskimääräistä kunnianhimoisempia, mutta niidenkin vastaanotto oli ristiriitainen. *Vathekin* esikuvasta poikenneet viitteet eivät saaneet kriitikoilta myönteistä vastaanottoa, mikä käytännössä johti siihen, ettei lajityyppi uudistunut. Kun kokeilut tapahtuivat pelkästään leipätekstissä, jäi viitteiden tehtäväksi toistella itsestäänselvyyksiä ja selittää lukijalle kertomuksen kannalta epäolennaisia seikkoja. *Vathekin* viitteiden suosio oli nojannut tietoon, jota oli ollut vaikea löytää muista lähteistä. Sittenkin itämaita käsittelevää tieto- ja matkakirjallisuutta oli tullut yhä laajemmin saataville. Se helpotti näennäistieteellisten romanssien kirjoittamista mutta teki niistä samalla tarpeettomia. Niinpä näennäistieteellinen itämainen romanssi jäi ohimeneväksi ilmiöksi ”1700-luvun itämaisten kertomusten piirteettömän tyhjänpäiväisyyden ja tieteellisen antropologian nousun” välillä.⁴¹⁹

413 Couégnas 2006, 323.

414 Raven 2006, 436.

415 Leask 2005, 188.

416 Chatsiou 2014, 641.

417 Leask 2005, 178.

418 Irwin 1994, 237–292.

419 ”Arising in the brief lacuna between the generic triviality of the eighteenth-century Oriental tale and the rise of scientific anthropology, the age of the literary footnote draws to an unlamented close.” Leask 2005, 188.

5 Loppuluku

5.1 Synteesi

Näennäistieteellisen itämainen romanssi on määritelmiä pakeneva genre. Se sitoo yksiin kansiin kaksi radikaalin erilaista tekstiä, eksoottisen ja fantastisen fiktion sekä kuivakkaan oppineisuuden sävyttämän viiteapparaatin. Englannissa 1700–1800-lukujen taitteessa julkaistut teokset olivat aikansa populaaria tietokirjallisuutta: eivät ihan tiedettä mutteivat pelkkää seipitettäkään.

Lajityyppi oli murroskauden tuotos. Se heijasti Euroopassa jo 1600-luvun lopulla alkanutta villitystä, joka kohdistui kaikkeen itämaiseen tai sellaiseksi luultuun. Orientalismin voi suurpiirteisesti jakaa tieteelliseen ja taiteelliseen haaraan. Ennen 1700-luvun loppua nämä kaksi eivät kuitenkaan juuri kohdanneet, eivätkä eurooppalaiskirjailijoiden ”itämaiset kertomukset” sanottavasti muistuttaneet Lähi-idän todellisuutta tai kirjallisuutta.

Toinen 1700-luvulle ajoittuva murros koskee historian ja kaunokirjallisuuden suhdetta. Romaanit saavuttivat ennennäkemätöntä suosiota, mutta niihin suhtauduttiin epäluulolla. Yhtäältä romaaneja pidettiin valheena ja ajanhukkana, joka sekoitti vaikutuksille alttiit mielet turhalla haihattelulla; toisaalta pelättiin romaanien paljastavan sellaisia totuuksia, joista oli parempi vaieta. Usein romaanit naamioitiinkin tositarinoiksi. Kypsien herrasmiesten miesten oletettiin joka tapauksessa lukevan historiaa. Historian tarkoituksesta ja tyyllillisistä ihanteista vallitsi kuitenkin erimielisyyttä. Tuliko historian valistaa jälkipolvia ja tarjota esteettisesti tyydyttävä kokonaisuus, vai oliko historian korkein arvo menneisyyden kuvaaminen sellaisena kuin se todella tapahtui?

Vuosisadan lopulla taiteen ja tieteen siirroslinjat liikauttivat. Englannissa julkaistiin lukuisia matkakertomuksia, jotka tekivät itämaiden todellisuutta tunnetuksi muillekin kuin asiantuntijoille. Orientalismista tuli entistä viihteellisempää, mutta myös todenperäisempää. Romanin ja historiankirjoituksen välinen raja kirkastui. Tapahtui myös siirtymä valistuksesta romantiikkaan. Taide kiinnostui yksilön tunteista ja kokemuksesta, ja tiukka vaatimus kaunokirjallisuuden tiedollisesta ja moraalista opettavaisuudesta höltyi. Aivan vielä ei kuitenkaan siirrytty 1800-luvulla sitemmin kukoistaneeseen tieteelliseen antropologiaan ja historiankirjoitukseen, joka pyrki johdonmukaisesti tuottamaan uutta, alkuperäis- ja aikalaislähteisiin perustuvaa tietoa.

Näennäistieteelliset itämaiset romanssit eivät varsinaisesti ratkaisseet edellä mainittuja ongelmia. Sen sijaan ne pyrkivät toteuttamaan ristiriitaisia ihanteita samanaikaisesti. Tämä saavutettiin sisällyttämällä samaan teokseen monenlaisia tekstejä. Vuosisadan vaihteen kirjallisia konteksteja ja niiden ilmenemistä näennäistieteellisissä itämaisissa romansseissa voisi hahmotella seuraavasti:

Taulukko 1. Näennäistieteellisen itämaisen romanssin kontekstit ja viiteapparaatin funktiot.

Leipäteksti	Viiteapparaatti
Romantiikka (1700–1800-lukujen taite): tunne, estetiikka, subjektiivinen kokemus.	Valistus (n. 1670–1770): järki, tieto, objektiivisuus, yhteiskunnallisuus.
1700-luvun orientalismi: mielikuvitus, vapaus moraalien ja realismin kahleista.	1800-luvun orientalismi: realismi ja imperialismi.
Klassinen historiankirjoitus: tarinallisuus ja allegorinen opettavaisuus.	Moderni historiankirjoitus: uskollisuus tositapahtumille, lähdeviitteet.
Keskiaikainen ja varhaismoderni romanssi: avoimen sepitteellinen, fantastinen ja eksoottinen, menneisyyteen sijoittuva juoni; runomuotoinen tai proosarunoon vivahtava kieli.	Varhaismoderni romaani: teoksen arvoa puolustavat kynnystekstit, sepitteen naamioiminen tositarinaksi, kirjoitusajankohdan todellisuuden kuvaaminen.
Kaunokirjallisuuden oletettu yleisö: 1700-luvulla nuorison ja naisten viihdettä, 1800-luvulla yleisesti hyväksyttyä.	Tieteen oletettu yleisö: aikuisten miesten vakavahenkistä ajanvietettä tai ammatillista toimintaa.

Työnjako ei tietenkään ole yksiselitteinen. Myös viiteapparaatti palvelee opettavaisuuden ihannetta, ja myöhäiskauden näennäistieteellisten romanssien viitteissä on jo paljon romanttisia aineksia. Leipätekstit itsessään toisaalta ovat 1800-lukulaista siinä, että ne pyrkivät aiempaa uskottavampaan ja asiantuntevampaan itämaiden kuvaukseen. Taulukko havainnollistaa kuitenkin sitä, ettei viiteapparaatin rooli ollut yksiselitteisen edistyksellinen tai taantumuksellinen. Sillä vastattiin sekä vanhoihin että uusiin haasteisiin. Vuosisadan vaihteeseen mennessä kaunokirjallisuuteen oli jo alettu suhtautua melko myönteisesti ja anonyymi julkaiseminen harvinaistui, joten sepitteen naamioiminen käänös- ja tietokirjallisuudeksi ei ollut itämaaromantikoille välttämätöntä kuten se vuosisataa tai paria aiemmin olisi ollut.

Aineiston pohjalta näennäistieteellisen itämaisen romanssin viiteapparaatille voidaan hahmotella seuraavat käyttötavat:

- 1) Valheelliset tai liioitellut väitteet teoksen itämaisestä alkuperästä.
- 2) Lukijan valistaminen, mitä tulee itämaisiin kieliin, historiaan ja kulttuuriin.
- 3) ”Immersio” eli lukijan eläytyminen (tai *eläyttämisen*) todentunnun kautta.
- 4) Kriitiikin ennakoiminen ja siltä puolustautuminen.
- 5) Lähteisiin viittaaminen.
- 6) Kirjoittajan asiantuntemuksen korostaminen.
- 7) Kirjoittajan julkisuuskuvan rakentaminen ja tieteellisen tai kirjallisen uran edistäminen.
- 8) Ideologiset kannanotot teoksen aihepiiriä koskien.
- 9) Aiempaan tutkimus- ja matkakirjallisuuteen pohjaavan synteessin muodostaminen.
- 10) Itämaiden kuvauksen asettaminen tieteellisen objektiivisuuden viitekehykseen.

Näennäistieteellinen itämainen romanssi oli aikansa tuote, mutta myös sattumalla oli osansa sen synnyssä. Lajityypin ensimmäinen edustaja, William Beckfordin ja Samuel Henleyn *Vathek*, syntyi arvaamattomissa olosuhteissa. Beckford kirjoitti ranskankielisen alkutekstin, Henley käänsi sen englanniksi ja lisäsi viitteet. Kumpikin vei teosta omien mielitekojensa mukaiseen suuntaan. Teoksen innoittajana olivat arabiankieliset käsikirjoitukset, joita Beckford oli ystäviensä kanssa kääntänyt. Valmiiseen tarinaan tuli myös suuri määrä omaelämäkerrallista ainesta. Akateemista uraa tehnyt Henley vei kokonaisuutta oppineeseen ja jopa tieteelliseen suuntaan. Beckford olisi todennäköisesti poistanut monet Henleyn lisäyksistä, jollei olisi joutunut maanpakoon. Niinpä Henley käännöksen omin lupinensa ja esitteli uudenlaisen orientalistisen kirjallisuuden lajin. Kertomus oli totuttua uskollisempi esikuvilleen, viitteissä tehtiin perusteellinen katsaus itämaihin ja niitä käsittelevään kirjallisuuteen. Niiden kertoja on ruumiiton yleisnero, objektiivisen tieteen persoonaton ääni, joka tietää kaikesta kaiken. Henley myös väitti kääntäneensä teoksen arabiasta ja näin muutti absurdin fantasian havainnollistavaksi esimerkiksi itämaiden todellisuudesta.

”Oppineet ja nerokkaat” viitteet tekivät aikalaisiin suuren vaikutuksen, ja 1800-luvun alussa *Vathek* alkoi saada jäljittelijöitä. Ne olivat yhden kirjailijan luomuksia mutta säilyttivät *Vathekin* kaksijakoisen luonteen. Massiivisimmin viitteitä käytettiin Robert Southeyn vuonna 1801 julkaistussa runoteoksessa *Thalaba the Destroyerissa*. Sen juoni, toisinaan myös sanavalinnat, oli sommiteltu tutkimus- ja matkakirjallisuuden pohjalta. Southey otti myös voimakkaasti kantaa modernismin ja imperialismien puolesta sekä barbaarisena pitämäänsä islamia vastaan. *Vathekista* poiketen viitteitä ei ollut laadittu leipätekstiä tukemaan, vaan *Thalaban* runous oli viitteiden tarinallistettu versio. Lähtökohta oli rohkean kokeellinen muttei kovin onnistunut, sillä *Thalaban* vastaanotto oli voimakkaan kielteinen. Historioitsijana Southey menestyi paremmin kuin runoilijana, ja *Thalaban* loppuviitteiden laaja kirjallisuuskatsaus tarjosi muille itämaaromantikoille lähdeaineistoa, johon myöhemmissä itämaaromansseissa viitattiin.

Alan kirjailijoista tunnetuin oli Lordi Byron, joka 1813–1816 julkaisi viisi ”turkkilaista romanssia”. Niiden viitteissä korostuivat ironia ja omaelämäkerrallisuus. Henley ja Southey käyttivät viitteitä leipätekstin tukemiseen, selittämiseen ja tulkitsemiseen; Byronille viitteet olivat antiteesien ja oman julkisuuskuvan rakentamisen väline. Ilmeisesti Byron näki loppuviitteet itsenäisenä kokonaisuutena, joka kertoi oman tarinansa ja jolla oli omat teemansa. Ne säilyttivät *Vathekin* ja *Thalaban* tieteellisen ulkoasun, mutta sisältö oli henkilökohtainen ja tahallisen moniselitteinen. Byronin myötä näennäistieteellinen genre siirtyikin lopullisesti romantiikan aikaan. Harmillisesti ”turkkilaisten romanssien” vastaanotto oli jakautunut: runoista pidettiin, viitteistä ei. Ne koettiin häiritseviksi keskeytyksiksi, joiden ivallinen huumori oli ala-arvoista ja liian jyrkässä ristiriidassa

runon tunnelman kanssa. Niinpä näennäistieteelliset romanssit jumiutuivat toistamaan *Vathekin* rationaalis-objektiivista esimerkkiä, sen sijaan että viitteitä olisi alettu käyttää kokeilevammin ja kaunokirjallisemmin. Byron itse vähensi viitteiden käyttöä ja lopulta kyllästyi koko lajityyppiin.

Vuonna 1817 ilmestyi vielä Thomas Mooren *Lalla Rookh*, joka tuoreeltaan oli luultavasti menestynein näennäistieteellinen itämainen romanssi. Mooren jälkimaine on kuitenkin jäänyt Beckfordia ja Byronia vähäisemmäksi. Seuraavina vuosina lajityypin suosio kääntyi nopeaan laskuun, eikä genren piiristä ainakaan Britteinsaarilla enää noussut klassikoita. Vuosisadan vaihteen viiteromanssien puolittieteellinen tyyli korvautui modernisoituvalla historiankirjoituksella ja kansatieteellä. Kun aito Lähi-idän kirjallisuus ja itämaita käsittelevä tietokirjallisuus tuli yhä useampien saataville, näennäistieteellinen itämainen romanssi jäi ylimenokauden ilmiöksi. Ajatus kaunokirjallisuuden omalakisesta luokasta vakiintui, eikä fiktion olemassaoloa enää tarvinnut oikeuttaa tietokirjallisten kynnystekstien avulla. Tiede ja kaunokirjallisuus erkaantuivat lopullisesti ja viiteapparaatti muuttui leimallisesti nimenomaan tieteen tyylikeinoksi.

5.2 Mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita

Tutkimus- ja kirjoitustyön aikana esiin nousi eräitä kysymyksiä, joihin en tämän tutkielman puitteissa voinut vastata. Varsinkin näennäistieteellisen itämaisen romanssin myöhäiskausi hahmottuu näin suppean aineiston pohjalta kovin katkelmallisena. Epäselväksi jää myös aikalaisvastaanoton vaikutus Beckfordin, Henleyn, Southeyn ja Byronin myöhempiin teoksiin sekä tutkielmassa käsiteltyjen tekstien uusintapainoksiin. Laaja-alaisen ja johdonmukaisen katsaus eri maissa julkaistuihin itämaisiin romansseihin, asianosaisten kirjeenvaihtoon ja tuoreeltaan julkaistuihin kirja-arvioihin antaisi hahmotella kirjailijoiden motiiveja sekä yleisön tulkintoja ja mielipiteitä. Samoin olisi houkuttelevaa tarkemmin vertailla *Vathekin*, *Thalaban* ja Byronin ”turkkilaisten romanssien” painoksia ja tutkia, miten teokset muuttuivat elinkaarensa aikana. Edelleen olisi tarpeen verrata itämaisten romanssien viitteitä muihin julkaisuihin, kuin myös sellaisiin aikakauden itämaisiin kirjoituksiin, joissa viitteitä ei ollut.

Toinen tutkimuksen aikana esiin noussut kysymys koskee naisten ja itämaisen romantiikan suhdetta. Naiset olivat 1700-luvun Englannissa selvästi miehiä useammin lukutaitoisia, ja useimmat 1700–1800-lukujen taitteen romaanikirjailijat olivat naisia. Monet myös kirjoittivat sankaritarista tuoden naisnäkökulmaa kirjallisuuden aiemmin hyvin miehelle kentälle. Tunnetut itämaaromantikot olivat kuitenkin kaikki miehiä, samoin heidän päähenkilönsä. Se tuntuu yllättävältä, sillä itämainen romanssigenre muistutti monessa suhteessa goottilaisia romaaneja, jotka puolestaan olivat naiskirjailijoiden ja -lukijoiden suosiossa.

Miksi naiskirjailijat eivät sitten tarttuneet itämaisiin aiheisiin samalla innolla kuin miehet? Tutkielman aineisto tarjoaa kaksi mahdollista selitystä. Ensimmäinen oli varhaismoderni käsitys kaunokirjallisuudesta tyhjänpäiväisenä viihteenä, joka sopi naisille muttei herrasmiehen arvolle. Historiaa pidettiin miesten lajina, ja itämaisten romanssien kirjoittajat halusivat näyttäytyä ajattelijoina ja asiantuntijoina. Selitys on uskottava näennäistieteellisten romanssien muttei 1700-luvun orientalismin kohdalla. Tuolloiset itämaiset kertomukset olivat vähintään yhtä mielikuvituksekkaita ja viihteellisiä kuin goottilaiset romaanit.

Toinen mahdollinen selitys löytyy goottilaisten romaanien kiinnostuksesta yksityisiin ja vaiettuihin asioihin. Ne käsitelivät väkivaltaa, seksiä, tunteita ja hulluutta, siis sellaisia asioita, jotka perinteisesti oli rajattu kodin piiriin, pois vain miehille kuuluneesta julkisesta tilasta. Näennäistieteelliset itämaiset romanssit taas esittivät yleisen ja objektiivisen kuvauksen idän todellisuudesta. Tätäkään selitystä ei voi pitää täysin tyydyttävänä, sillä rakkaus ja seksuaalisuus olivat itämaisten romanssien vakioaiheita. Koko genren keskeisimpiä innoittajia oli Lady Mary Wortley Montagun kirjeenvaihto — siis valikoima yksityisiä tekstejä, joissa sivuttiin paljon juuri naisten asemaa ja eroottisävytteisiä aiheita.

Orientalismin naiskuvaa on tutkimuskirjallisuudessa käsitelty paljon. Huomattavasti vähemmän on tutkittu naisten kuvauksia orientista. Orientalistisen kirjallisuuden tutkimus on keskittynyt lähinnä muutamiin klassikon aseman saavuttaneisiin mieskirjailijoihin, ja naisten kirjoittamien itämaisten romanssien historia on lähes kokonaan kartoittamatta.

5.3 Miksi viitteitä kannattaa lukea?

Viiteapparaatti on tieteellisen tekstin tunnetuin ja näkyvin tunnuspiirre. Se luo välittömän vaikutelman asiantuntemuksesta ja huolellisuudesta. Viittein varustettuun tekstiin *luotetaan*. Ehkä juuri siksi viiteapparaatti onkin niin houkutteleva kohde tyylillisille kokeiluille ja lukijan kanssa leikkittelylle. Itämaiset romanssit tekevät näkyväksi sen, ettei viitteillä kuitenkaan ole sisäsyntyistä oikeutta totuuteen ja objektiivisuuteen. Ne ovat oma kirjallisuuden genrensä, joka on kehittynyt nykyiseen asuunsa ja saavuttanut nykyisen asemansa pitkän historiallisen prosessin tuloksena. Ei ole mitenkään itsestään selvää, että viitteitä suositaan vain ja juuri tieteellisessä tekstissä.

Tutkimustyön aikana yllätyin siitä, kuinka vihamielisesti sekä aikalaiskriitikot että nykypäivän tutkijat suhtautuivat itämaisten romanssien loppuviitteisiin. Niitä pidetään tylsinä ja lukukokemusta häiritsevinä. Uusintapainoksista ja käännöksistä ne voidaan jättää osittain tai kokonaan pois, vaikka teoksen kirjoittaja oli ne aikanaan laatinut ja tarkoittanut tekstin yhteydessä julkaistaviksi. Kynnystekstien poistaminen ja muuttaminen asettaa leipätekstin uuteen

asiayhteyteen, joka harvemmin vetää kiinnostavuudessa vertoja alkuperäiselle. *Vathekin* ja *The Giaourin* kaltaiset kirjat eivät ole kokonaisia ilman viitteitään.

Viitteitä arvostellaan usein siitä, etteivät ne liity leipätekstiin riittävän kiinteästi; että ne osoittavat kirjoittajan kyvyttömyyttä esittää asiansa johdonmukaisessa ja taloudellisessa muodossa. Mielestäni tämä ei ole heikkous vaan vahvuus. Kirjallisuus on ajattelua tai puhetta kurinalaisempaa, se pyrkii olemaan kokonaisuus. Viiteapparaatti palauttaa kommunikaatioon edes osan sen polveilevuudesta ja läpinäkyvyydestä. Sen kautta lukijan on mahdollista seurata kirjoittajan miellelyhtymiä ja kuulla kiinnostavia pikku tarinoita, jotka muuten jäisivät kertomatta. Vielä nykyäänkin historiankirjoituksen kiinnostavin sisältö löytyy usein juuri alaviitteistä.

Leipätekstissä sanotaan se, mikä on olennaista. Viitteessä sanotaan se, mikä on niin jännittävää, ettei sitä voi jättää sanomatta.

Lähteet

Artikkelien nimet on alleviivattu, kirjojen ja lehtien nimet *kursivoitu*.

Alkuperäislähteet

[Anon.] *An Arabian Tale, from an Unpublished Manuscript with Notes Critical and Explanatory.*

J. Johnson: London, 1786.

Byron, George Gordon & Rogers, Samuel: *Lara, a Tale. Jacqueline, a Tale.*

J. Murray: London, 1814.

Lord Byron: *The Giaour: a fragment of a Turkish tale* (Thirteenth Edition). John Murray: London, 1815.

Lord Byron: *The Bride of Abydos: A Turkish Tale* (Tenth Edition). John Murray: London, 1814.

Lord Byron: *The Corsair: A Tale* (Eighth Edition). John Murray: London, 1814.

Lord Byron: *Lara, A Tale* (Fourth Edition). John Murray: London, 1814.

Lord Byron: *The Siege of Corinth. A Poem. — Parisina. A Poem.* (Second Edition.) John Murray: London, 1816.

Southey, Robert: *Thalaba the Destroyer.* T. N. Longman and O. Rees: London, 1801.

Aikalaislähteet

Aristoteleen Runousoppi: Opas aloittelijoille ja edistyneille. Toim. Timo Heinonen, Arto Kivimäki, Kalle Korhonen, Tua Korhonen & Heta Reitala. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2012.

The British Critic, for July, August, September, October, November, and December. M DCCCI.

F. and C. Rivington: London, 1801.

Koraani. Suomentanut Jaakko Hämeen-Anttila. Basam Books: Helsinki, 1995.

Tuhat ja yksi yötä. Suomentanut Jaakko Hämeen-Anttila; kuvittanut Heli Hieta. Otava: Helsinki, 2010.

Vathek, Translated from the Original French. Third Edition, Revised and Corrected.

W. Clarke: London, 1816.

[https://en.wikisource.org/wiki/Vathek_\(1816\)](https://en.wikisource.org/wiki/Vathek_(1816)) [luettu 27.4.2022]

Chambers, E.: *Cyclopaedia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences.* (Vol. I.) D. Midwinter, J. Senex, R. Gosling, W. Innys, C. Rivington, A. Ward, J. and P. Knapton, E. Symon, S. Birt, D. Brown, T. Longman, R. Hett, C. Hitch, J. Shuckburgh, J. Pemberton, A. Millar, and the Executors of J. Darby: London, 1741.

- D'Herbelot, Barthélemy: *Bibliothèque orientale, ou dictionnaire universel contenant tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l'Orient*. J. Neaulme & N. van Daalen: La Haye, 1777.
<https://archive.org/details/bibliothqueorie00khalgoog> [luettu 30.10.2020].
- Hobhouse, J. C.: *A Journey Through Albania, and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, During the Years 1809 and 1810. (Vol. I.)* James Cawthorn: London, 1813a.
- Hobhouse, J. C.: *A Journey Through Albania, and Other Provinces. of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, During the Years 1809 and 1810. (Vol. II.)* James Cawthorn: London, 1813b.
- Macaulay, Thomas Babington: Review of Moore's Life of Byron. *Edinburgh Review* 53: June 1831.
<http://spenserians.cath.vt.edu/CommentRecord.php?action=GET&cmmtid=12249>
 [luettu 9.9.2021]
- MacKenzie, Peter: *Old Reminiscences of Glasgow and the West of Scotland. Vol. III*. John Tweed, 11 St. Enoch Square: Glasgow, 1868.
- Moore, Thomas: *Lalla Rookh (1817)*. Columbian yliopiston verkkosivuille litteroinut ja toimittanut Fran Pritchett, 2005.
<http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/lallarookh/index.html>
- Moriarty, Gerald Patrick: Henley, Samuel. *Dictionary of National Biography, 1885-1900, Volume 25*, toim. Leslie Stephen & Sidney Lee. Smith, Elder & Co.: Lontoo, 1891.
<http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/lallarookh/index.html>
- Poe, Edgar Allan: *Sheherazaden tubannestoinen tarina*. Teoksessa *Kootut kertomukset*, suom. Jaana Kapari. Teos: Helsinki, 2006.
- Smollett, Tobias (toim.): *The Critical Review: Or, Annals of Literature; Extended & Improved by a Society of Gentlemen. A New Arrangement, vol. XXXIX*. S. Hamilton: London, 1803.
- Southey, Robert: *The Curse of Kehama. (The Third Edition. Volume the First.)* Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown: London, 1812a.
<https://www.gutenberg.org/files/55458/55458-h/55458-h.htm> [luettu 30.4.2022]
- Southey, Robert: *The Curse of Kehama. (The Third Edition. Volume the Second.)* Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown: London, 1812b.
<https://www.gutenberg.org/files/55459/55459-h/55459-h.htm> [luettu 30.4.2022]
- Voltaire: *Sallimus: Itämainen kertomus (Zadig, ou la destinée, 1747)*. Suomentanut O. A. Kallio. Arvi A. Karisto: Hämeenlinna, 1918.
<https://www.gutenberg.org/files/45340/45340-h/45340-h.htm> [luettu 15.1.2022]
- Weston, Stephen: Conjectural Criticism on a famous Passage in Virgil. *Gentleman's Magazine*, vsko 57, January 1787.

Tutkimuskirjallisuus

- [Anon.] Robert Southey. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc.
Päivitetty viimeksi 8.8.2021.
<https://www.britannica.com/biography/Robert-Southey> [luettu 16.1.2022]
- [Anon.] Thomas Moore. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc.
Päivitetty viimeksi 21.2.2022.
<https://www.britannica.com/biography/Thomas-Moore> [luettu 29.4.2022]
- Al-Alwan, Muna: The Orient “Made Oriental”: A Study of William Beckford’s *Vathek*. *Arab Studies Quarterly*, vsk 30, nro 4. Pluto Journals: Fall 2008.
- Alber, Jan: The Specific Orientalism of Lord Byron’s Poetry. *AAA: Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, vsk 38, nro 2. Narr Francke Attempto Verlag GmbH Co. KG, 2013.
- Ashley, Mike: Oriental Fantasy. *The Encyclopedia of Fantasy*, toim. John Clute & John Grant. Orbit: London, 1997.
http://sf-encyclopedia.uk/fe.php?nm=oriental_fantasy [luettu 4.9.2021]
- Attebery, Brian: Romance. *The Encyclopedia of Fantasy*, toim. John Clute & John Grant. Orbit: London, 1997.
<https://sf-encyclopedia.com/entry/romance> [luettu 23.4.2022]
- Augustyn, Adam ym.: Romanticism. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc.
Päivitetty viimeksi 2.2.2021.
<https://www.britannica.com/art/Romanticism> [luettu 19.8.2021]
- Blackstone, Bernard: Byron and Islam: The Triple Eros. *Journal of European Studies*, vsk 4, nro 4 (December 1974).
- Bleiler, E. F. (toim.): *Three Gothic Novels*. Dover Publications: Mineola, New York, 1966.
- Bolton, Carol: Thalaba the Destroyer: Southey’s Nationalist “Romance”. *Romanticism on the Net*. Nro. 32–33, November 2003, February 2004. Verkkoersio julkaistu 19.10.2004.
<https://www.erudit.org/en/journals/ron/2003-n32-33-ron769/009260ar/>
- Borges, Jorge Luis: On William Beckford’s Vathek. (*Sobre el Vathek de William Beckford*, 1943.)
<https://www.gwern.net/docs/borges/1943-borges-onwilliambeckfordsvathek.pdf>
[luettu 4.4.2022]
- Bosworth, C. E.; van Donzel, E.; Heinrichs, W. P. & Lecomte, G.: (toim.) *The Encyclopaedia of Islam: New Edition Prepared by a Number of Leading Orientalists* (Volume IX, SAN — SZE). Brill: Leiden, 1997.
- Brown, Wallace Cable: Robert Southey and English Interest in the Near East. *ELH*, vsk 5, nro 3. The John Hopkins University Press: September 1938.

- Châtel, Laurent: Re-Orienting William Beckford: Transmission, Translation, and Continuation of The Thousand and One Nights. Teoksessa *Scheherazade's Children: Global Encounters with the Arabian Nights*, toim. Philip F. Kennedy & Marina Warner. New York University Press: New York & London, 2013.
- Chatsiou, Ourania: Lord Byron: Paratext and Poetics. *The Modern Language Review*, vsk 109, nro 3. Modern Humanities Research Association: July 2014.
- Clute, John: Arabian Fantasy. *The Encyclopedia of Fantasy*, toim. John Clute & John Grant. Orbit: London 1997.
http://sf-encyclopedia.uk/fe.php?nm=arabian_fantasy [luettu 4.9.2021]
- Cochran, Peter (toim.): *The Corsair and Lara*. PDF, maaliskuu 2009.
https://petercochran.files.wordpress.com/2009/03/the_corsair_and_lara.pdf
- Couégnas, Daniel: Forms of Popular Narrative in France and England: 1700–1900. *The Novel, volume I: History Geography, and Culture*, toim. Franco Moretti. Princeton University Press: Princeton, New Jersey & Woodstock, Oxfordshire, 2006.
- Cragg, Albert Kenneth: Hadith. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc. Päivitetty viimeksi 5.8.2020. <https://www.britannica.com/topic/Hadith> [luettu 8.9.2021]
- Dobie, Madeleine: Translation in the Contact Zone: Antoine Galland's *Mille et une nuits: contes arabes*. *The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West*, toim. Saree Makdisi & Felicity Nussbaum. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008.
- Folsom, James K.: Beckford's "Vathek" and the Tradition of Oriental Satire. *Criticism*, vsk 6, nro 1. Wayne University Press: Winter 1964.
- Fulford, Tim: Coleridge and the Oriental Tale. *The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West*, toim. Saree Makdisi & Felicity Nussbaum. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008.
- Gallagher, Catherine: The Rise of Fictionality. *The Novel, volume I: History Geography, and Culture*, toim. Franco Moretti. Princeton University Press: Princeton, New Jersey & Woodstock, Oxfordshire, 2006.
- Garber, Frederick: Beckford, Delacroix, and Byronic Orientalism. *Comparative Literature Studies*, vsk 18, nro 3. (Papers of the Seventh Triennial Meeting of the American Comparative Literature Association.) Penn State University Press, 1981.
- Genette, Gerard: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press: Cambridge 2001.

- Goody, Jack: From Oral to Written: An Anthropological Breakthrough in Storytelling. *The Novel, volume I: History Geography, and Culture*, toim. Franco Moretti. Princeton University Press: Princeton, New Jersey & Woodstock, Oxfordshire, 2006.
- Grafton, Anthony: *The Footnote: A Curious History*. Harvard University Press: Cambridge (Mass), 1999. Ranskankielinen alkuteos 1995.
- Graham, Kenneth W.: Vathek in English and French. *Studies in Bibliography*, vsk 28. Bibliographical Society of the University of Virginia: Charlottesville, 1975.
- Graham, Kenneth W. (toim.): *Vathek; with The Episodes of Vathek*. Broadview Press Ltd.: Peterborough, Ontario, 2001.
- Harré Rom & Moghaddam, Fathali M.: Historicity, Social Psychology and Change. *History, Historicity and Science*, toim. Tom Rockmore & Joseph Margolis. Ashgate: Aldershot, Hampshire, 2006.
- Hourani, Albert: *Islam in European Thought*. Cambridge University Press: Cambridge, 1991.
- Hunter, Paul J.: *Before Novels: The Cultural Contexts of Eighteenth-Century English Fiction*. W. W. Norton & Company: New York & London, 1990.
- Irwin, Robert: *The Arabian Nights: A Companion*. Allen Lane, The Penguin Press: London 1994.
- Irwin, Robert: *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*. Allen Lane, and Imprint of Penguin Books: London, 2006.
- Jack, Malcolm (toim.): *Vathek and Other Stories: A William Beckford Reader* (1993). Penguin Books: London, 1995.
- Kennedy, Hugh: *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*. Longman: Harlow, 2004.
- Kennedy, Philip F. & Warner, Marina (toim.): *Scheherazade's Children: Global Encounters with the Arabian Nights*. New York University Press: New York & London, 2013.
- Kiely, Robert: *The Romantic Novel in England*. Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1972.
- Kraemer, Joel L.: *The History of al-Tabari – Volume XXXIV: Incipient Decline*. State University of New York Press: Albany, 1989.
- Landry, Donna: William Beckford's Vathek and the Uses of Oriental Re-enactment. *The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West*, toim. Saree Makdisi & Felicity Nussbaum. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008.
- Leask, Nigel: “Wandering Through Eblis”: Absorption and Containment in Romantic Exoticism. *Romanticism and Colonialism: Writing and Empire, 1780–1830*, toim. Tim Fulford & Peter J. Kitson. Cambridge University Press: Cambridge & New York, 2005.

- Lloyd, Amy J.: Education, Literacy and the Reading Public. *British Library Newspapers*.
Gale: Detroit, 2007.
- Lovecraft, H. P.: Yliluonnollinen kauhu kirjallisuudessa (*Supernatural Horror in Literature*, 1927).
Hautakummun salaisuus sekä muita kertomuksia ja kirjoituksia, toim. Markku Sadelehto,
suomentaneet Matti Rosvall ja Markku Sadelehto. Jalava: Helsinki, 2014.
- MacCary, W. Thomas: *Hamlet: A Guide to the Play* (Greenwood guides to Shakespeare).
Greenwood Press: Westport, CT, 1998.
- Makdisi, Saree & Nussbaum, Felicity (toim.): *The Arabian Nights in Historical Context: Between East
and West*. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008.
- Marchand, Leslie A.: Lord Byron. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc.
Päivitetty viimeksi 7.1.2021.
<https://www.britannica.com/biography/Lord-Byron-poet> [päivitetty 7.1.2021]
- Maxwell, Richard: The historical novel. *The Cambridge Companion to Fiction in the Romantic Period*,
toim. Richard Maxwell & Katie Trumpener. Cambridge University Press: Cambridge,
2008.
- Mokyr, Joel: *The Oxford Encyclopedia of Economic History*. Oxford University Press, 2005.
[Verkkoversio luettu 15.1.2022.]
- Moorcock, Michael: *Wizardry and Wild Romance: A Study of Epic Fantasy*. Victor Gollancz LTD:
London, 1987.
- Namier, Lewis & Brooke, John: *The House of Commons, 1754-1790 — I: Survey, Constituencies,
Appendices*. Secker & Warburg: London 1985.
- Netton, Ian Richard: *Encyclopedia of Islamic Civilization and Religion*. Routledge: New York, 2008.
- Norton, Rictor: William Beckford — The Fool of Fonthill. *Gay History and Literature*, 1999.
<http://www.rictornorton.co.uk/beckfor1.htm> [luettu 9.4.2019].
- Palfy, Cora: Anti-hero Worship: The Emergence of the “Byronic hero” Archetype in the
Nineteenth Century. *Indiana Theory Review*, vsk 32, nro 1–2. Indiana University Press:
Spring/Fall 2016.
- Phillips, Mark Salber: *Society and Sentiment : Genres of Historical Writing in Britain, 1740–1820*.
Princeton University Press: Princeton, 2000.
- Porter, Dahlia: Formal relocations: the method of Southey’s *Thalaba the Destroyer* (1801).
European Romantic Review, vsk 20, nro 5 (verkkoversio julkaistu 21.12.2009).
- Raven, James: Britain, 1750–1830. *The Novel, volume I: History Geography, and Culture*, toim. Franco
Moretti. Princeton University Press: Princeton, New Jersey & Woodstock, Oxfordshire,
2006.

- Reardon, B. P. (toim.): *Collected Ancient Greek Novels*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles & London, 1989.
- Rossetti, William M.: *Thomas Moore: A Biographical Sketch*.
http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/lallarookh/intro_rossetti.html [luettu 7.4.2022]
- Rumore, Micheal Angelo: The Terror of Translation: Ruins of the *Translatio* in *The Castle Of Otranto and Vathek*. *Studies in the Fantastic*, nro 3. University of Tampa Press: Winter 2015/Spring 2016.
- Said, Edward W.: *Orientalism*. Vintage Books: New York, 1979.
- Shojania, Moti Gharib: Herbelot de Molainville, Barthélemy D'. *Encyclopædia Iranica*.
 Encyclopædia Iranica Foundation: United States, 2003. Päivitetty viimeksi 22.3.2012.
<https://iranicaonline.org/articles/herbelot-de-molainville> [luettu 7.4.2022]
- Siti, Walter: The Novel on Trial. *The Novel, volume I: History Geography, and Culture*, toim. Franco Moretti. Princeton University Press: Princeton, New Jersey & Woodstock, Oxfordshire, 2006.
- Srinivas Aravamudan: Under the Spell of Magic: The Oriental Tale in Rimsky-Korsakov's *Scheherazade*. *The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West*, toim. Saree Makdisi & Felicity Nussbaum. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008.
- St. Clair, William: Publishing, Authorship and Reading. *The Cambridge Companion to Fiction in the Romantic Period*, toim. Richard Maxwell & Katie Trumpener. Cambridge University Press: Cambridge, 2008.
- Stearns, Peter N.: *The Oxford Encyclopedia of the Modern World*. Oxford University Press, 2008.
 [Verkkoversio luettu 15.1.2022.]
- Taagepera, Rein: Size and Duration of Empires: Systematics of Size. *Social Science Research*, vsk 7, nro 2. University of California: Irvine, 1978.
- Tafazoli, Hamid: Goethe, Johann Wolfgang von. *Encyclopædia Iranica*.
 Encyclopædia Iranica Foundation: United States, 2001. Päivitetty viimeksi 9.2.2012.
<https://www.iranicaonline.org/articles/goethe> [luettu 7.4.2022]
- Tanskanen, Selja: *Player immersion in video games: Designing an immersive game project*. Bachelor's thesis, South-Eastern Finland University of Applied Sciences, 2018.
- Tarihi, Yayın Geliş: William Beckford's Depiction of the Orient and the Oriental as Infernal in *Vathek*. *Journal of Social Sciences*, nro 39. Aralık: SDU Faculty of Arts and Sciences: December 2016.

- Thomas, Megan C.: Orientalism. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc.
<https://www.britannica.com/science/Orientalism-cultural-field-of-study>
- Toury, Gideon: Enhancing Cultural Changes By Means of Fictitious Translations.
 Tel Aviv University, 25.8.2017 arkistoitu versio.
<https://web.archive.org/web/20170825200300/http://www.tau.ac.il/~toury/works/fict.htm> [luettu 7.4.2022]
- Tuominen, Mikael: *Vathek ja historian monet merkitykset: William Beckfordin ja Samuel Henleyn Arabian Tale 1700-luvun historiakäsitysten kontekstissa*. Kandidaatin opinnäyte. Turun yliopisto, 2019.
- Turner, John P.: The Enigmatic Reign of al-Wāthiq (r. 227/842-232/847). *Abbasid Studies IV*, toim. Monique Bernards. Gibb Memorial Trust: Exeter, 2013.
- Valsesia, Francesca; Diehl, Kristin & Nunes, Joseph C.: Based on a true story: Making people believe the unbelievable. *Journal of Experimental Social Psychology*, vsk 71, July 2017, ss. 105–110.
- Venuti, Lawrence: *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*.
 Routledge: London & New York, 1998.
- Vinaver, Eugène & Whitehead, Frederick: romance. *Encyclopædia Britannica*, Encyclopædia Britannica, Inc. Päivitetty viimeksi 10.5.2019.
<https://www.britannica.com/art/romance-literature-and-performance>
- Välvirronen, Esa: *Julkisen tiede*. Vastapaino: Tampere 2016.
- Warner, Marina: *Stranger Magic: Charmed States & the Arabian Nights*. Chatto & Windus: London, 2011.
- Watt, James: 'The peculiar character of the Arabian Tale': William Beckford and the Arabian Nights. *The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West*, toim. Saree Makdisi & Felicity Nussbaum. Oxford University Press: Oxford & New York, 2008a.
- Watt, James: Orientalism and empire. *The Cambridge Companion to Fiction in the Romantic Period*, toim. Richard Maxwell & Katie Trumpener. Cambridge University Press: Cambridge, 2008b.
- Zade, Morteza Sobhani: An Orientalist Perspective on the Gothic Vathek. *World Scientific News*, vsk 77, nro 2 (2017).

Muut lähteet

Lord Byron and his Times. Byronin tuottamaa ja häntä käsittelevää aineistoa kokoava verkkosivu.

Hakutoiminnon avulla voi tarkistaa, missä teoksissaan ja kirjeissään Byron viittaa mihinkin henkilöön tai teokseen. <https://www.lordbyron.org/index.php> [luettu 15.9.2021]

Samuel Henley. *Colonial Williamsburg*. The Colonial Williamsburg Foundation, 2019.

<https://web.archive.org/web/20191003123744/https://www.history.org/Almanack/people/bios/biohenly.cfm?showSite=mobile-regular> (3.10.2019 arkistoitu versio)

Tieteen termipankki. *Tieteen kansallinen termipankki* (TTP), 2012–.

<https://tieteentermipankki.fi/> [luettu 4.9.2021]

Grasso, Joshua: The Birth of Gothic Camp: Beckford's Vathek (1786). *Medium.com*, 12.1.2019.

<https://joshuagrasso-58239.medium.com/the-birth-of-gothic-camp-beckfords-vathek-1786-d9ec7fbc36a2> [luettu 10.1.2022]

Jasanoff, Maya: Before and After Said. *London Review of Books*, vsk 28, nro 11, 8.6.2006.

<https://www.lrb.co.uk/the-paper/v28/n11/maya-jasanoff/before-and-after-said> [luettu 4.9.2021]

Lewis, Bernard: The Question of Orientalism. *The New York Review of Books*, June 24 1982.

<https://www.amherst.edu/media/view/307584/original/The+Question+of+Orientalism+by+Bernard+Lewis+%7C+The+New+York+Review+of+Books.pdf> [luettu 13.4.2022]

Miles, Oliver: The fossils bite back. *The Guardian*, 4.2.2006.

<https://www.theguardian.com/books/2006/feb/04/highereducation.news> [luettu 4.9.2021]